

**DANTZAREN ERREFORMA EUSKAL HERRIAN VI:
IZTUETAREN ITURRIAK ETA EKARPENA
Joxemiel Bidador**

1.- IZTUETAREN ZENBAIT ITURRI

*Feijoo
Sorregieta
Egaña
Zamakola
Jovellanos
Humboldt*

2.- IZTUETA

*Zertzelada biografikoak eta dantza liburuaz aparteko lanak
Dantza liburuaren gainean*

1.- IZTUETAREN ZENBAIT ITURRI

Feijoo:

Feijoo aitzindaria, geure Larramendiren inspiratzaile

Benito Jerónimo Feijoo y Montenegro Ourenseko Casdemiro herrixkan sortu zen 1676an. Hamalau urteak doi betetzear Samosko San Juliango beneditarrek zeukaten lekaidetxean sartu zen San Benitoren arauetara atxekitzeko asmoz. 1709an Oviedoko San Bizente ikastetxera joatea egokitu zitzaion, eta bertan bere bizitzaren gainontzeko urte guztiak eman zituen, *ora et labora* zinitzak beteaz, teologia irakasle ziharduelarik¹. Bere ekoizpen literarioa itzela dugu, alde guztietatik begiratu ere. 1726an eta Madrilgo Lorenzo Mojadosen moldeetatik elkirik, bere *Theatro crítico universal* lan mardularen lehendabiziko liburukia atera egin zuen argira. Aitzinetik jada, 1725ean hain zuzen ere, medikuntzari buruzko lan apologetikoa agertua zuen Oviedon, *Aprobación apologetica del scepticismo médico* izenburukoa. Liburu horren agertzeko izan zuen arrazoirik nagusia Martin Martinez medikuarekin erabateko adostasuna erakustea izan zen gutxiz gehien. Urte berean esan osagileak *Medicina scéptica y cirugía moderna con un tratado de operaciones quirúrgicas* idazkia kaleratu zuen, eta handik gutxira, Bernardo Lopez-Araujo Azkarragak *Centinela médico aristotélico contra scéticos en la cual se declara ser más segura y firme la doctrina que se enseña en las universidades españolas y los graves inconvenientes que se siguen de la secta scéptica pyrrhónica* izenburu luzeko liburua argitaratu zuen Madrilen Martinez horri aitzia. Feijoo guztiz bat zetorren Martinez sendagilearekin, eta berez, berea ez zen ez bai hartan sartu nahi izan zuen lehenbizikoaren laguntzaile. Eztabaida larriki gorituko zen *Theatro* sailaren lehendabiziko alea karrikaratu zenean, izan ere bosgarren hitzaldia medikuntzari buruzkoa baita².

¹JOSE MIGUEL CASO GONZALEZ, *Ilustración y neoclasicismo*, in FRANCISCO RICO ed., *Historia y crítica de la literatura española*, IV, Bartzelona, Crítica, 1983, 67-passim; RAMON OTERO PEDRAYO, *El padre Feijoo: su vida, doctrina e influencias*, Ourense, Instituto de Estudios Orensanos, 1972.

²GREGORIO MARAÑÓN POSADILLO, *Las ideas biológicas del padre Feijoo*, Madril, Espasa, 1934; honen edizio ugari badago, baita Feijooen lanei erantsita ere, BAE-n eta sarrera gisa; 138 orrialdetan barrena beneditarraren ekarpena medikuntzaren ikuspegitik galbahetzen da, 227 sarreretako bibliografia

Ondoko urteetan *Theatro*-ren bilduma osatzen duten gainontzeko zortzi liburukiak argitaratu ziren 1740ra arte. 1742an, berriz, *Cartas erúditas* izeneko sei aleko bildumaren izkiriatzeari ekin zion, 1760ra arte iraun zuena. Galiziarren helburua jakintzaren uste oker eta akatsei zuzentzebidea eskaintzea zen. Hau horrela izanik, bere idazkietan agertzen zaizkigun gaiak anitzak ditugu halabeharrez, filosofiatik medikuntzaraino, musikatik teologiaraino, zein ekonomiatik astronomiaraino. Feijoo aita argien aurrekotzat jo beharra dago eta XVIII. mendeko entziklopedismo frantsesarekin zuzenean lot genezake. Horren bi sustarririk oinarritzkoenen artean zeuden Pierre Bayle (1647-1706) eta Bernard Fontenelle (1657-1757) lehen eskuko iturriak ditugu Feijooen lanetan, behin eta berriz aipatu zituenak. Entziklopedistekin guztiz bat etorri ez bazen ere, fedez zenez bezanbatean bederen, eta ez ahortzi azken buruan beneditarra genuela gure Feijoo aita, entziklopedistak mirestu zituen pentsamenduaren maila kultural batetik. Aldi berean, modu bereziz onetsi bide zuen Francis Bacon (1561-1626) pentsalari britainiarren lana, fedea uzten zizkion mugen neurrien barruan bederik ere³.

XVII. mendean zehar politikak beharrezko duen erlijioarekiko autonomiaren aldeko lehenengo saioak gertatzen hasi ziren. Bestaldek, orduan hasi zen behingoz aitortzen jakiteko iturri bakanetakoa espermentazioa dela. Formula aristotelikoak baztertzen saiatu zen, fisika filosofiatik askatzea helburu. Orobat historialariak nahiz filologoak dokumentazioari garrantzia ematen hasi ziren, ideia politikoen edota iritzi eklesiastikoen gainean. Feijoo espainiar estatuan ilustrazioa sartu zuen lehena izan zela esan ohi da, baina aitortu behar da, halaz guztiz, alde aurretik ere aurre-ilustrazioa dei dezakegun zerbait egon zela. Esate baterako, 1687an Valentziako Juan Cabriada medikuak argitara eman zuen bere *Carta filosófica y médico-química* idazkia, eta bertan Europarantz irekitzeko eskaera plazaratu zuen ahoan bilorik izan gabe, espermentazioa erabide zientifiko bakartzat aldarrikatzearekin batera. Astronomiaren arloan aipagarria da Jose Zaragoza josulagunaren ekarpena. Espermentazioan oinarrituriko metodoa eta Europarantzako irekiera gauza zitezen, behar-beharrezkotzat jotzen zuen eredu filosofikoetatik arlo fisiko-matematikoaren autonomia aldarrikatzea, eta honek, aristotelismo eskolastikoarekin apurtzea zekarren ezbaierik gabe, Espainiako unibertsitateetan nagusi zena bestalde.

Berritzaileek, ordea, eredu zaharren alde zeudenen aurkaritza tematsua izan zuten aurrera jotzeko eragozgarri. Azken hauen beldurrak zertan zeutzan: fisika aristotelikaren porrotak Estagiritarren metafisikaren deuseztapena ekar zezakeen, eta hortik, metafisika aristotelika-tomistaren deuseztapena ere, teologiarentzako arras arriskutsua zitekeena. Honen aurka Palanco aitak *Dialogus physico-theologicus contra philosophiae novatores, seu tomista contra*

ezin interesgarriagoa gaia borobiltzeko eskainiz; JOXEMIEL BIDADOR, "Herri medikuntzaren akatsei buruzko literatura", *Folklore eta kultura herrikoiaren XI. ihardunaldiak: herri sendagintza*, Iruñea, 1995; LUIS S. GRANJEL, "El pensamiento médico de Martín Martínez", *Médicos españoles*, Salamanca, 1967, 165-201 or.; NATALIE ZEMON DAVIS, *Sociedad y cultura en la Francia moderna*, Bartzelona, Crítica, 1993, 256-265 or.

³FERNANDO LAZARO CARRETER, "Significación cultural de Feijoo", *Cuadernos de la Cátedra Feijoo*, V, 1977.

atomistas idazkia ondu zuen 1714an. Bertan jasotzen da estrainekez berritzaileak izendatzeko deitura, *novatores* alegia.

Historiari dagokionean, gezurrezko kronikatzarrak nagusi ziren, eta dokumentazioan oinarriturik hainbat berrikuntza aitzineratu arren, beti geratu ziren ikutu ezinak ziren sineskeria eta ustekeria hutsalak, barbarako Done Jakueren etorrerari buruzkoak. Feijooen jarrera, Peter Burkeren tesien bermagarri, ohiko usteokerren argitzearen aldekoa izan zen. Feijook ez zuen zalantzarik, eta egia arrazoian zekusan, inolaz ere ez herrian. Feijoo benetan kezkatu zuena ez zen zientzia beraren emaitza, baizik eta zientzaren inguruko teoria. Berak sinismen ilustratua nahi zuen, arrazoian oinarriturik, eta sineskeria bezain arbuigarria zuen fede eza. Horregatik Feijoo ez zen arrazionalista moderno bat, eta bere ikerketen atzean betiere tradizio nazionalen eta tradizio eklesiastikoen itzala bazegoen. Ber gauza ikus dezakegu Done Jakueren tradizioa bultzatzen zuen Saenz Agirre kardenal beneditarraren kasuan edota Cid gerlari famatuaren apologista zen Francisco Berganza beneditarraren kasuan⁴. Harritzekoa da zinez Done Jakueren etorrera Feijook batek defenditu izana, Natal Alejandro domingotarrak honen aurka idatzi zuena aipatu gabe, baita bestelako tradizio batzuk ere itsu-itsuan onartu izana, esate baterako Pilarreko Birjinarena edota San Pabloren etorrerarena, horretarako historialari frantziar bera bai aipatuz. Eta kontua ez da sinisten zuela edo ez, baizik eta gizarte mailan egiaztat ematen ziren baieztapen huraxek gezurtatzeak ekar zitzakeen ondorioak laket ez zituela, eta nahiago zuen betidanik emandako azalpenak bere-berean onartzea. Honen harian, ez litzateke beraz horren harritzekoa nola lortu zuen gobernu ezberdinekin betiere harreman onak gordetzea. Azken buruan, Feijoo poterearekin izan zen beti, eta bere zientifikotasuna estalita geratzen zen askotan asmo eta ideia politikoen geruza baten azpian. Beste modu batean esanda, Feijook ere bere politika egiten zuen. Foruak eta gaitzesten zituenean ideologia zentralista baten alde ari zen. Kasu honetan Larramendik bezala egin zuen ezberdintasun bakar batekin, izan ere, Feijoo garaileekin lerratu zeno, Larramendik galtzaileekin egin zuen bat⁵.

Jose Ignazio Telletxeak Larramendiren *Corografía*-rako atondu zuen sarreran Andoaingoak zerabilen estiloaren oihartzuna Feijooengan aditzen zuela zioskun:

<Algunas de las características literarias de forma y fondo de la época las encontramos en Larramendi. La riqueza expresiva, el ideal de lo claro, razonable y ordenado, el freno impuesto a la metáfora por el gusto neoclasicista, la preocupación por combatir la ignorancia y fomentar la educación, el interés por el pasado, etc... Estilísticamente Larramendi se aproxima a Feijoo; del estilo del primero podrían afirmarse sin dificultad alguna rasgos característicos del segundo: es moderno, directo, sencillo, no barroco; es vivo, desenfadado y gracioso. Campean en él el sentido común y la independencia de criterio; utiliza latinismos y galicismos>⁶.

⁴FRANCISCO BERGANZA (1670-1738), *Antigüedades de España propugnadas en las noticias de sus reyes y condes de Castilla la Vieja: en la historia apologética de Rodrigo Díaz de Bivar dicho el Cid Campeador y en la crónica del Real Monasterio de Cardena*, Madril, 1719.

⁵GUILLERMO CARNERO, *Historia de la literatura española: siglo XVIII*, Madril, Espasa Calpe, 1995, 2 lib.

⁶JOSE IGNAZIO TELLETXE IDIGORAS, "Introducción", X or., in MANUEL LARRAMENDI, *Corografía de Guipúzcoa*, Donostia, 1969.

Ez dago zalantzarik Larramendik Feijooen lana ezagutu zuela, hala nola mirestu eta erabili. Aita Larramendik Loiolan laga zuen bere liburutegian Feijooen lan hauek bazeuden behinik-behin: *Theatro crítico universal* lan erraldoiaren bederatzi aleak -Madrilen, Francisco Hierro baitan, 1749an-, *Cartas erúditas y curiosas del teatro crítico*-aren bost aleak -toki, etxe eta urte bertsuetan-, *Ilustración apologética* izenburukoaren bi liburuki -ber lekuan, etxean eta urtean ere-, *Justa repulsa de inícuas acusaciones: carta en que manifestando las imposturas que contra el teatro crítico y su autor dio al público el P. Soto Marne, escribe a un amigo suyo el P. Feijoo* -Madrilen, Antonio Pérez Sotorenean, 1749an-, eta Francisco Soto Marnek eginiko lanaren bi alekiak ere bazituen Andoaingoak bere gelako apalategian, hau da, *Reflexiones apologéticas sobre las obras de Fray Benito Jerónimo de Feijoo* -Salamanca, Eugenio García Honoratoren etxean, urterik gabe⁷. Bestalde, Feijook nahiz Larramendik ibili ildoak urrendu zituen pertsona bat Goienetxe josulagun baztandarra genuen⁸. Alcalako Unibertsitatean idazkera irakasle zegoen Antonio Goienetxe hau Arizkunen sortu zen 1669an eta Madrilen zendu zitzaigun 1747an; gizon adimentsua oso, Alcalako eta Madrilgo errege ikastetxeetan irakasle aritua, lan idatzirik argitara eman ez bazuen ere, liburu aunitzen onarpenak ondu zituen, haien artean, bereziki miresten zuen Feijook apailaturiko *Theatro* bildumaren bosgarren alean agertu zena.

Larramendiren *Discurso sobre la antigua Cantabria*⁹ idazkiari buruz zentsura ezin hobeja tajutu zuen Goienetxek:

<Por comisión del señor Don Antonio Vázquez Goyanes, Theniente de Vicario General de esta villa de Madrid y su Partido he leído este *Discurso Histórico sobre la Cantabria* que ha compuesto el P. Larramendi de nuestra Compañía, cumpliendo a un mismo tiempo con las dos obligaciones de sabio escritor y agradecido hijo de su patria. La primera obligación de los hombres es a Dios, la segunda a los Reyes, la tercera a la Patria. A ésta le paga el autor su debido tributo en el trabajo con que la ilustra y en el ingenio con que la defiende contra algunos escritores en cuyas plumas andaba mal entendida o muy desfigurada la topografía o verdadera situación de los lugares de Cantabria. Mi embarazo ahora es que ni puedo dilatar me en los elogios del autor por ser doméstico ni él necesita de otra defensa y menos de la mía pues por sí sólo se basta para convencer su asunto con tanta elocuencia y claridad que no ha menester otra condición, sino un poco de docilidad en los lectores para atraerlos sin réplica a su partido>.

Esangabe doa Goienetxek berak ere tesi tubalista-kantabrikei gogotik eusten ziela, eta erromatarren garaiko testigantzak harturik, kantabro-euskaldunen dohai martzialak goraipatu zituen, orobat haiek eginiko konkistak nola euskararen aintzinasuna, nobleziaren seinala garbitzat zeukana¹⁰.

⁷PATXI ALTUNA, "La auténtica biblioteca de Larramendi", *Muga*, VI, 1984, 66-81 or.

⁸Halaz guztiz, Feijook Euskal Herriarekin zuen harremana ez zen hagitz naroa, Elizalde behiala jaso zuenez: <No hay mucho en su obra sobre Navarra. Fraile benedictino y profesor de la universidad, toda su vida la pasó en Oviedo y no conoció la región vasco-navarra. Aunque en su extensa obra trate de toda clase de materias, no habla de los problemas de esta región>, IGNAZIO ELIZALDE ARMENDARIZ, *Navarra en las literaturas románicas: española, francesa, italiana y portuguesa*, 3 lib., Iruñea, Príncipe de Viana, 1977.

⁹Madril, Juan Zuñiga, 1736.

¹⁰JULIO CARO BAROJA, *La hora navarra del XVIII*, 135-137 or.; ANTONIO PEREZ GOIENA, *El valle de Baztan*, Iruñea, 1957, 56-61 or.

Musika Feijoo-renean

Musikaz arront interesgarriak plazaratu zituen Feijoo zenbait diskurtsoetan adimen zorrotzeko pertsona bazela argikiro utziaz. *Theatro*-ren lehenengo liburukian “Música de los templos” XIV hitzaldia dugu. Laugarren liburukian, berriz, “Resurrección de las artes y apología de los antiguos” XII hitzaldia. Seigarren liburukian, “El no sé qué” XII hitzaldia. *Cartas*-en lehenengo liburukian “En respuesta a una objeción de música” XXIII hitzaldia, eta lehenengo liburukian ere: “El deleite de la música acompañado de la virtud hace de la tierra noviciado del cielo” XLIV hitzaldia¹¹. Rafael Mitjana Malagako musikologo ospetsuaren aburuz, Casdemirokoa XVIII. mendeko bigarren hereneko musika kritikalari gorenetarikoa izan zen, eta musikalaria ez izan arren, arte honen barne funtsa eta helmen esparrua hobeki konprenitzen zuen teorilari edota musika egile askok baino¹². Duda-mudarik gabe, elizetan erabiltzeko konposatzen zen musikaz egin zuen saiakera XVIII. mendeko Espainian ondu saiorik hoberenetarikoa dugu. Saio horretan musika sakroan sarturiko berrikuntzak zalantzan ezarri zituen:

<La música pide una gravedad seria que dulcemente calme los espíritus, no una travesura pueril, que incite a dar casteñetadas. Componer de este modo es muy fácil y así lo hacen muchos; del otro es difícil y así lo hacen pocos>¹³.

Musika profanoan erabili artifizio eta efektuak ez zituen egokitzen elizetan. Arrazoi moralak ere aipagai bazeuzkan:

<Antes servía para decoro del culto, después se aplicó para estímulo del vicio>¹⁴.

Eta aurrerago ere:

<Las cantadas que ahora se oyen en las iglesias, son, en cuanto a la forma, las mismas que resuenan en las tablas. Todas se componen de minuets, recitados, arietas, alegros (...) El que oye en el órgano el mismo minuet que oyó en el sarao, ¿qué ha de hacer, sino acordarse de la dama con quien danzó la noche antecedente?>¹⁵.

Kanta lauaren aldekoa agertzen zen Feijoo, eta kanta figuratuaren aurkaria berez ez izan arren, bere gehiegikeriak ez zituen oso gogokoak. Honen guztiaren errua kanpotarrei leporatu zien, italiarrei bereziki:

<Verdaderamente, yo, cuando me acuerdo de la antigua seriedad española, no puedo menos de admirar que haya caído tanto, que sólo gustemos de músicas de tararira. Parece que la celebrada gravedad de los españoles ya se redujo solo á andar envarados por las calles. Los italianos nos han hecho esclavos de su gusto con la falsa lisonja de que la música se ha adelantado mucho en este tiempo. Yo creo, que lo que se llama adelantamiento, es ruina, o está muy cerca de serlo (...) Esta es la música de estos tiempos, con que nos han regalado los

¹¹*Obras escogidas*, Madril, BAE-Rivadeneira, 1961 (56, 141, 142 eta 143 liburukiak).

¹²RAFAEL MITJANA GORDON, *La música en España: arte religioso y arte profano*, Madril, INAEM, 1993 (lehenbiziko edizioa 1920koa da), 213-passim; ANTONIO MARTÍN MORENO, *El padre Feijoo y las ideologías musicales del XVIII en España*, Orense, Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo, 1976.

¹³FEIJOO, “Música en los templos”, *Theatro universal*, erabili dugun edizioa Iruñean 1784an agertu zena da, 301 or.

¹⁴FEIJOO, “Música en los templos”, op.cit., 285 or.

¹⁵FEIJOO, “Música en los templos”, op.cit., 287 or.

italianos, por mano de su aficionado el maestro Durón, que fue el que introdujo en la música de España las modas extranjeras>¹⁶.

Soinu tresnez denez bezanbatean, onartzen zituen elizan, nahiz arrabita bereziki oso egokia iduritzen ez zitzaion, atseginzaletasunerako bidea aisaegi errazten zuelakoan:

<La práctica universal de toda la iglesia autoriza el uso de los instrumentos. El caso está en la elección de ellos. Y por mí digo, que los violines son impropios de aquel sagrado teatro. Sus chillidos, aunque armoniosos, son chillidos, y excitan una viveza como pueril en nuestros espíritus, muy distante de aquella atención decorosa que se debe a la magestad de los misterios, especialmente en este tiempo, que los que componen para violines, ponen estudio en hacer las composiciones tan subidas, que el ejecutor vaya a dar en el puente con los dedos. Otros instrumentos hay respetuosos, y graves, como el arpa, el violón, la espineta, sin que sea inconveniente de alguna monta que falten tiple en la música instrumental. Antes con eso será más magestuosa y seria, que es lo que en el templo se necesita. El órgano es un instrumento admirable, o un compuesto de muchos instrumentos. Es verdad que los organistas hacen de él, cuando quieren, gaita y tamboril, y quieren muchas veces>¹⁷.

Guztiarekin ere, musika ona ontzen zuten konpositoreak egon bazeudela onartu egin zuen Feijook, gutxi baziren ere, Literes bat esaterako:

<Sin embargo, confieso que hoy salen a la luz algunas composiciones excelentísimas, ora se atiende a la suavidad del gusto, ora a la sutileza del Arte. Pero a vueltas de éstas, que son bien raras, se producen innumerables que no pueden oírse (...) El suavísimo Literes, compositor verdaderamente de numen original, pues en todas sus obras resplandece un carácter de dulzura elevada, propia de su genio, y que no abandona aun en los asuntos amatorios y profanos, de suerte que aun en las letras de amores y galanterías cómicas, tiene un género de nobleza, que sólo se entiende con la parte superior del alma. Y de tal modo despierta la ternura, que deja dormida la lascivia. Yo quisiera que este compositor siempre trabajara sobre asuntos sagrados, porque el genio de su composición es más propio para fomentar afectos celestiales que para inspirar amores terrenos>¹⁸.

Feijooen ustetan, bere garaian egiten zen musika gehienak ez zuen aitzineko musikaren maila gainditzen:

<Llegados a este punto, lo que más importa examinar es si la música de ahora (en que comprendemos la del presente y la del pasado siglo) se debe considerar como adelantada o superior a la que veinte siglos ha practicaron los griegos>¹⁹.

¹⁶FEIJOO, "Música en los templos", op.cit., 295 eta 300 or. Sebastián Durón 1660an sortu zen Guadalajara aldeko Brihuegan; Andres Sola (1634-1696) nafarraren ikaslea izan zen Zaragozan; Kanarietako kapera maisua izan ostean, Madrilgo errege kaperako maisu izendatu zuen Karlos II.ak -une hura izan zen bibolina musika erlijiosoan sartu zenekoa-. Borboiek erregetza eskuratu zutenean, Lapurdin finkatu zuen bere egoitza 1706az geroz, Baionan eta Kanbon hain zuzen. Vienen hil zen 1715ean. Lan dramatikoak egin zituen, zartzuelak, fartsak, entremesak, tonadak, mojigangak, foliak eta abar. Kanta herrikoien eragina nabaria izan zen bere lan guztietan, eta erabili berrikuntzak oro musika erlijiosoan ere sartzeko ez zuen inolako arazorik izan.

¹⁷FEIJOO, "Música en los templos", op.cit., 305-306 or.

¹⁸FEIJOO, "Música en los templos", op.cit., 291 eta 300 or. Literesi buruz egun ezagutzen dena ezer gutxi da. Madrilgo Errege Kaperako organujolea izan zen, eta musika erlijiosoan idazteaz gainera, musika dramatikoan ere konposatu zuen, besteen artean zartzuelak eta italiar erako opera bat, Feijook esandakoa nonbait ere leuntzen duena.

¹⁹FEIJOO, "Resurrección de las artes y apología de los antiguos", *Theatro universal*, IV, XII.

Klasikoen musikaren aldekoa agertzen zitzaigun, eta horretarako Agustin Calmet zenaren *Disertations bibliques* lanaren pasarte bat ekarri zuen. Hala ere, jarraian dakargun honakoa onartu behar izan zuen:

<No se sabe a punto fijo el carácter específico de la música antigua, porque aunque Plutarco y otros autores nos dejaron algo escrito sobre esta materia, no hallamos en ellos la claridad y extensión que es menester para hacer un exacto cotejo de aquella con la nuestra>²⁰.

Musikaren inguruan Feijoo sorrarazi polemikan²¹ ez zen ia euskaldunik izan ezpada frai Jose Madaria, Menendez Pelayoren ustez Madariaga zena, Feijooen teoriak 1727an defendatu zituen²². Bestalde antzineko musika goratzen Feijoo ez zegoen bakarrik. Antzeko ideien defendatzailea Antonio Bordazar Gilabert izan zen. Artazukoa bide zen Jaime Bordazar Valentzian ezarri zen inprimatzaile 1684tik aitzina, eta bere lanean hagitz ona bazen ere, aipatu dugun bere seme Antoniok gainditu omen zuen erabat. Turiako hirian 1671an sortua, orduko pentsalari valentziarrekin hartu-eman estua izan zuen, barbarako, eta besteen artean, Gregorio Mayans i Siscar ezagunarekin. Kultura handiko gizona, latina, frantsesa nahiz italiera ongisko menperatzen zituen, baita filosofia eta matematika ere. Azken jakintza honetan bereziki gailendu zen, eta horren froga liteke mapak egiteko neurriak hartzen hil zela Cartuxa de Val de Crist izeneko herrixkan 1744an. Bi zereginak bateraturik, inprimatzailearena eta idazlearena alegia, hamaika liburu karrikaratu zituen hamaika gai aztergai. Arras epai ona erdietsi zuen 1728ko *Ortografía española fijamente ajustada a la naturaleza invariable de las letras* idazkiak, baina hasiera batean ezbai mikatz samina sortu zen Bordazarren egiletasunaren inguruan Feijoo, Mayans eta Mañer pentsalariak erdian zeudela. Historiagile bezala ere aunitz idazki plazaratu zituen, besteak beste, 1704ko *Descendencia real chronológica y genealógica desde la conquista de Valencia*, edo 1731ko *Relación de la venida del Turia*. Nolanahi ere bere lanik garrantzitsuenak matematika arloan egin zituen: *Proporción de monedas, pesas y medidas con principios de aritmética y geometría para su uso*, 1736an, *Tabla para saber*

²⁰ FEIJOO, “Resurrección de las artes y apología de los antiguos”, op.cit.

²¹ EUSTAQUIO CERVELLON DE LA VERA, *Diálogo armónico sobre el teatro crítico universal en defensa de la música de los templos, dedicado a las tres capillas reales de esta corte, la de su majestad, señoras descalzas y señoras de la encarnación*, Madril, 1726; JOSE GUTIERREZ, *Respuesta de Assiodoro, persona principal en el diálogo armónico*, Madril, 1727; JUAN FRANCISCO DE COROMINAS y TORRES, *Aposento anticritico desde donde se ve representar la gran comedia que en el theatro crítico regaló al pueblo el reverendísimo padre maestro Feijoo contra la música moderna, y uso de los violines en los templos, o carta que en defensa de uno y de otro escribió...*, músico, primer violín de la grande universidad de Salamanca, Salamanca, Santa Cruz, u.g.; idem, *Cantáridas amigables para remedio de sueños desvariados y consejos de... dormido sobre el montante que manejó la pendencia música soñada*, Sevilla, Manuel Caballero, u.g.; DIEGO TORRES DE VILLARROEL, *Montante cristiano y político en pendencia músico, médica diabólica. Lo desenvainó don Diego Torres, catedrático de prima de matemáticas en la universidad de Salamanca*, Madril, 1727; idem, *Letargo, mejoría, verdadero juicioso testamento y repartimiento de los bienes*, Madril, Antonio Marin, 1727; nolanahi ere den, Feijooen polemikotasunaren frogagarri, bere lan osoa, puntuz puntu eraso zutenak ere egon bazeuden: SALVADOR JOSE MAÑER, *Anti teatro crítico*, edo IGNACIO ARMESTO Y OSSORIO, *Theatro anticritico universal sobre las obras del muy reverendo padre maestro Feijoo*, eta bi hauen aurkako apologia, MARTIN SARMIENTO, *Demostración crítico apologética del teatro crítico universal*. Egia esan, Feijoo polemikoa agitu zen beti, ukitzen zuen edozein gaiak izan baitzituen erasotzaile nahiz defendatzaile sutsuak.

²² JOSE MADARIAGA, *Respuesta al señor Assiodoro, persona principal en el diálogo armónico. Su autor fray José Madariaga organista del real monasterio de San Martín de Madrid*, Madril, Lorenzo Francisco Mojados, 1727.

todos los días del año a que hora y minuto sale el sol y se pone en Valencia, 1731an, eta matematikak jorratuko zituen academia baten sortzeko ondu oroitegiak: 1738ko *Academia matemática que se propone a los aficionados a influencia del egregio Felipe Lino Castelví*, eta *Idea de una academia matemática*, 1740koa. Gure gaiari dagokionean Bordazarrek matematikaz zuen ideian musika ere sartzen zen, eta ertaroan indarrean zegoen araudira bueltatu nahi zuen. Musika bi zatitan banatzen zuen, hau da, espekulatiboa eta praktikoa, eta halaber, bi hauek ortologiak, glotologiak, armoniak nahiz fonokantikak, eta ahozkoak nahiz instrumentalak osatzen zituzten hurrenez hurren.

Musikaren gai bera hau beste idazle nafar batek ukitu zuen zenbait urte beranduxeago, Juan Frantzisko Saias iruinsemeak hain zuzen ere, izkiriatu zuen *Música canónica, motética y sagrada* izenburuko liburuan²³. Goiburu luzeak berak gaiaren berri zehatz-mehatza eskaintzen digu, horrenbestearainoko non izenburua baino aurkibidea deitzea hobe bailitzateke. Idazleak, Tarazonako eliza nagusiak zuen organujolea eta prebendadua genuen, Francisco Nasarrerren ikaslea izanik gaiaz zertxobait baino gehiago bazekiela pentsa daiteke, nahiz garaiko bibliografia funtsik gabekoan gehien batez oinarriturik egon. Liburua eraso bortitz samarra da eliz musikan sartzen ari zen estilo dramatikoaren aurka. Osotara hamar kapitulu dira, hiru zatitan. Lehendabiziko zatian musikaren historia mitikoa egiten saiatu zen batik-bat: “*De la música en común: origen y desarrollo desde Adán*”, bigarrena zuzen-zuzenean ezagutzen zuen lana azaltzekoa dugu: “*De la música mensural o canto de órgano*”, eta azkenekoan kezkatzen zuen gaiaz mintzo zen gartsuki, Feijook eztabaidatutakoaz berberaz ere aritzeko “*De la música rítmica*”, “*De la música llamada de la moda y sus defectos*” eta “*De los defectos que se cometen en la casa de Dios con la música de moda*” deituriko kapituluetan bereziki:

<Llaman pues a la música de estos tiempos música de la moda italiana, y del estilo moderno, con cuyos renombres quieren acreditarla sus primeros, ayudando a ésto los músicos, cantores e instrumentistas, con gestos, arqueos de cejas, figuras del cuerpo, arrugas en la frente, y risadas descompuestas>.

Liburuaren zentsuratzailleak Miranda Argaiz gotzaiaren bikarioa zen Manuel de la Canal, Iruñeko eliz nagusiko kapera maisua zen Andres Eskaregi, eta Zangotzako Ramon anaia izan ziren. Azken honek honela zioen:

<Quéjase el autor de los muchos abusos que se han introducido en el canto, y de la poca veneración y respeto, que por esta razón se manifiesta en los templos. Es la moda un estilo introducido sin duda del que introduce todo lo peor, que es el diablo, porque tiene mucho de vanidad y nada de virtud y perfección. Es un modo imperfecto que ha degenerado en femenino>.

²³ Lan honen izenburu osoa honako hau genuen, *Música canónica, motética y sagrada, su origen y pureza con que la erigió Dios para sus alabanzas divinas, la veneración, respeto y modestia con que la debemos todos los sacerdotes practicar en su santo templo cantando los divinos oficios con la mayor perfección, respeto con que los gentiles la miraron para con sus fingidas deidades en sus templos profanos, contra la aplaudida y celebrada con el renombre de moda, por agena theatral y prophana fundado en las escrituras divinas, concilios sagrados, decretos y bulas pontificias, santos padres y autores los más graves de la facultad*, Iruñean, Martin Joseph Rada, 1761. Honetaz ikusi gure “Musikaz blai! XVIII. mendeko ideiak musika inguruan”, *Nafarkaria*, 1996.9.27 eta 1996.10.4.

Gauza jakina da Saiasek ez zuela ezertxo ere lortu, eta gauzek zeuden moduan jarraiki zuten, nahiz aldian aldiko saioak agertu, besteak beste Ureñako markisak Cadizen urte batzuk beranduxeago, Italiako operen musikaren erabilpena elizetan zentsuratzeko egin zuena²⁴.

Dantzaren afera

Dantzak ere Feijooen lanetan bere esparrua bereganatzen du, eta horrela, *Theatro* lanaren azkeneko liburukian, zortzigarrenean alegia, “Importancia de la ciencia física para lo moral” izenburuko XI hitzaldiaren XIII kapitulua gai honi eskaini zion. Hasteko, zenbait apaizen uste hertsia kolokan jarri zuen:

<Hay predicadores que dan generalmente por pecado mortal la asistencia a las comedias, los bayles, en que se mezclan hombres y mujeres, las frecuentes conversaciones de un sexo con otro, etc. No faltan también quienes como dogma moral estampan esta sentencia en los libros. Por el contrario otros generalmente dan tales cosas por lícitas o indiferentes. Mi sentir es que unos y otros yerran, aunque se acercan más a la verdad los segundos que los primeros>²⁵.

Feijooen ikuspegia guztiz arrazionalista dugu, argien aurrelari batengan espero zitekeen bezalaxe. Ondorioetara iritsi ahal izateko, oso ongi pentsatzen zuen, bildu ahal datu guztiak eskutan izanda. Feijooen psikologiak pertsonen arteko ezberdintasunak eta egoera desberdinak hartzen zituen kontuan. Horrezaz gainera, jazotakoak analizatzeko ganoragabetasuna alde batera uzten zuen bere azterketetan. Horregatik, bere garaian ospetsuak ziren predikalariak eta misiolariak baino askozaz ere neurritsuagoa zen. Gehiegikeriarik gabe jokatu zuen, gertaerak erabat dramatizatzeke, kasu bakoitzari epai egokia bilatuz, eta pekatuak nonahi bilatzeke, alderantzizko etekina lortzen zelako²⁶. Beraz erdiko jarrera defendatzen zuela iduri arren, benetan dantzen aurkako gurutzada egin zutenen uste okerra azaltzen saiatu zen:

<Me consta que muchos aficionados a la diversión del bayle y que asistían antes a él, en la buena fe de ser una recreación lícita, o por lo menos no gravemente pecaminosa, después de oír a algún predicador declamar vehementísimamente contra ella, quedaron dudosos, si era pecado grave o no>²⁷.

Edozein modutan ere, Feijook ezin izan zuen bere pentsamendua guztiz eta erabat hustu. Jada zortzigarren liburuki hau karrikaratzean inkisizioak kenarazi zizkion zenbait pasarte:

<Los dos párrafos o números 74 y 75 que faltan los mandó borrar el santo tribunal por contener doctrina peligrosa>²⁸.

Hau horrela izanda, ez da harritzekoa, batean edo bestean, noiz edo noiz, amore ematea, eta gisa horretan, horrelako oharra gaineratu zuen:

²⁴UREÑAKO MARKISA, *Reflexiones sobre la arquitectura, ornato y música del templo: contra los procedimientos arbitrarios sin consultura de la escritura santa, de la disciplina rigurosa y de la crítica facultativa*, Madril, Joachin Ibarra, 1785.

²⁵FEIJOO, “Importancia de la ciencia física para lo moral”, *Theatro...* (erabili dugun edizioa Iruñean 1784an agertu zena da), 400 or.

²⁶CARLOS SANCHEZ MARTINO, “Feijoo moralista”, in *Fray Benito Jerónimo Feijoo: fe cristiana e ilustración*, Oviedo, Seminario Metropolitano, 1976; MARCELINO MENENDEZ PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, VI lib., 78-79 or.

²⁷FEIJOO, “Importancia de la ciencia física para lo moral”, op. cit., 401 or.

²⁸FEIJOO, “Importancia de la ciencia física para lo moral”, op. cit., 409 or.

<Teniendo escrito todo lo que queda arriba en asunto de los bayles, recibí carta de un íntimo amigo mío, el qual me aseguraba tener noticias ciertas de que los bailes, como comunmente se practican, aún dentro de España, son muy perniciosos, y que yo no debía hacer concepto de los que hay en otras partes, por los de Oviedo, que acaso serán muy distintos. Convengo en que será así, pues me lo hace creer el juicio, y veracidad del sujeto, que me lo ha asegurado, y también convengo en que siendo común el daño, debe ser común el remedio, prohibiendo los bailes, los que tienen autoridad para ello, y declamando rigurosamente contra ellos, los que exercen el ministerio del púlpito. Mas ésto en ninguna manera infiere que todo baile sea gravemente pecaminoso. Esta es una de las muchas cosas, que el modo y las circunstancias constituyen lícitas o ilícitas>²⁹.

Feijoo-ren ustea aurrerakoia dugu eta Larramendik defenditu zuenarekin erkatuz ez zen gehixegi hastantzen. Beneditarrak argi eta garbi zioen:

<Los movimientos que constituyen el baile, considerados por sí solos, en cuanto naturales, pertenecen al physico; en quanto artificiosos, al profesor del arte de danzar. ¿Qué tiene que ver, ni con uno ni con otro, el theologo moral?>³⁰.

Apaiz hertsien uste estua eusten zuen irizpiderik garrantzitsuenetakoa Elizaren aita santuen irakaspenen ekarpena zela argudiatzen zuen beneditarrak. Inozentzio XI. Aita Santuaren predikalaria zen Pablo Señeri josulagun italiarrak ondu dotrinaren oihartzuna bereziki izan zuen aipagai. Honen lanak ezagunak zituen, noski, are gehiago kontuan hartzen badugu XVIII. mendetik XX. mende hasierara arte, italiarraren lanak liburudenda eklesiastiko guztietan egon direla salgai³¹. Feijook bere liburutegian zituen idazkien artean *El incrédulo sin excusa*³², *El cristiano instruido en su ley*³³ edota *El devoto de la virgen María*³⁴ bazeuden³⁵. Dantzaren eite bekatutsua aldarrikatu zutenei aitzki kasuisten ekarria kontrajarri zien. Beneditarrak zerabilzkien teologia moralezko liburuen artean Gobat eta Lacroix aiten lanak zeuden. Lehendabizikoa Jesusen lagundiko Jorge Gobat bere garaiko trataduegile hoberenen artean zegoen, kasuista bezala gailenduz; Arrasko apezpikua etsai amorratua zuen, baina haren aurka ere, Rassler ordenkideak jo zuen³⁶. Azkenean, bi iritzien arteko ezberdintasuna desagerrarazten saiatu zen azalpen honen bidez:

<Los Santos Padres hablaron de el baile mirando a las consecuencias o malos efectos que causa, y debajo de esta consideración, lo condenaron como gravemente pecaminoso. Los casuistas hablan de el baile según lo que él es en sí, o por sí mismo es, sin respecto a las consecuencias, bajo cuya consideración es una acción indiferente>³⁷.

²⁹FEIJOO, "Importancia de la ciencia física para lo moral", op. cit., 406 or.

³⁰FEIJOO, "Importancia de la ciencia física para lo moral", op. cit., 405 or.

³¹Pablo Segneri (edo Señeri) Nettunon jaio zen 1624an eta Erroman zendu 1694an. Josulaguna, predikazio izan zuen ogibide nagusia; eritasun batek erabat gortu zuen, bizitza errealetik oraino gehiago urrundu zuena; omen handikoa, Inozentzio XII. Aita Santuak Jauregiko Teologo izendatu zuen; idazlan mordoren egilea, *Quaresimale* aipa daiteke (Florentzia, 1679), non Ciceronen estiloa bereziki imitatu zuen; Segneriri buruz ikus Ranalliren *Vita del P. Segneri*.

³²Madril, 1696.

³³Madril, 1713.

³⁴Madril, 1754.

³⁵AGUSTIN HEVIA BALLINA, "Hacia una reconstrucción de la librería particular del Padre Feijoo", in *Fray Benito Jerónimo Feijoo: fe cristiana e ilustración*, Oviedo, Seminario Metropolitano, 1976.

³⁶G. GOBAT, *Opera omnia moralia*, I. lib. Ingolstadt, 1678, II. eta III. lib., Munich, 1681; CLAUDIUS LACROIX, *Theologia moralis*, Kolonia, 1716-1720.

³⁷FEIJOO, "Importancia de la ciencia física para lo moral", op. cit., 405 or.

Polemikak areagotu heinean, Feijook defendatu beharrekoak geroz eta ugariagoak ziren. Batzuetan eraso zuzenei ihardespen zuzenak igorri zizkien, baina besteetan, erantzun orokorragoak atundu zituen, bere lanen eranskin gisa agertaraziz. Horrelako bat 1740an Madrilgo Francisco Hierroren etxean inprimaturiko *Suplemento del teatro crítico o adiciones y correcciones a muchos de los asuntos que se tratan en los ocho tomos de dicho teatro* idazkia da. Bertan orain kezkatzen gaituen dantzaren gaineko kapitulurako zenbait gehigarri eskaini zuen. Hauen arabera, ezagun daiteke batek baino gehiagok ez zituela ongiegi hartu Feijook gai honetaz esandakoak:

<Algún sujeto celoso, no obstante tener por verdadera la doctrina que hemos dado en orden a no ser, por lo regular, gravemente pecaminosa la asistencia a bailes y comedias, hemos sabido, que ha improbadó que la diésemos al público, dando por motivo de su dictamen, el que siendo la gente tan amante de estas especies de recreaciones, conviene antes exagerar sus peligros que minorarlos, o descubrir lo que el objeto tiene de arriesgado, ocultando lo que tiene de lícito, para retraer con la pintura de los tropiezos a los que se dejan llevar del halago de estas diversiones>³⁸.

Hauetako bat Nikasio Zarate izan zen. Jaengo apezpikute giko apaiza eta misionista izandakoak *Bayles mal defendidos*³⁹ idazkia agertu zuen Madrilén 1742 urtean. Bertan, Feijook idatzitakoak gezurtatzen saiatu zen. Halaz ere, eta Cotarelok zioenari jarraikiz, idazki honen balioa zinez eskasa zatekeen:

<Alegato bastante farragoso y lleno de inoportuna erudicción sagrada>⁴⁰.

Finean, Zarate aita benetan aztoratu izan zuena zera genuen, Señeri eta elizaren aiteen ekarriez Feijook egin zuen iruzkina.

Sorregieta

Nahiz helburu nagusia musika ez zuen izan, honetan, eta Iztuetaren iturria den neurrian, aipagarria zaizkiguke Sorregietaren lanak. Astarloaren gerizpean itzalitako apologista genuen Tomas Sorregieta Arribillaga tolosarra. Zein urtetan jaio zen ez badakigu ere, ezkongabeko gurasoengandik sorturiko semea zelako testigantza iritsi zaigu: <Hijo natural de Pedro Miguel y María Ana de Arribillaga, solteros, naturales de Tolosa>. 1781ean apaizturik, Asteasun, Albistur eta Azedoko kapelaua izan zen, eta eskuarki Tolosan bizi izan zen. Gurean ezaguna dateke 1804an Iruñeko Longas etxean argitara eman zuen liburu bikoitz batengatik, hau da, *Semana hispano bascongada, la única de la Europa y la más antigua del orbe con dos suplementos de otros ciclos y etimologías bascongadas*, eta honen bigarren zatia den *Monumentos del bascuence o prosecución de los precedentes del astea, eguna, illá, urteá y demás*, Gipuzkoako Probintziari eskaini zizkiona. Lan honen argitaratzeko baimena 1802ko azaroaren 15ean sinatu zuen Nafarroako probisoreak, Jose Maria Larunbe karmeldarrak eginiko onarpena ikuskatu ostean, alabaina, Gipuzkoako agintariek Astarloa bera izendatu zuten aztertzaile Sorregietaren libururako.

³⁸FEIJOO, “Importancia de la ciencia física para lo moral”, op. cit. 400 or (Iruñeko edizio honek bazituen jasotzen 1740ko gehikuntza eta zuzenketak).

³⁹*Bayles mal defendidos y Señeri sin razón impugnado por el reverendísimo padre maestro Feijoo*, Madril, Manuel Fernandez baitan, 1742.

⁴⁰EMILIO COTARELO Y MORI, *Bibliografía de las controversias sobre la licitud del teatro en España*, Madril, 1904, 607-609 or.

Hortaz, tolosarrak durangarrari 1802ko maiatzaren 10ean Madrilera igorri gutunean ospe handiko euskalariaren onespina galdatzen zuen, erdietsi ez zuen gauza bestalde, bada, tolosarraren eskuizkribua behin irakurritz gero, Astarloak zeharo holakaturik ukatu baitzion oniritzia. Areago, Sorregietaren lana karrikaratu bezain fite, Astarloak erantzun zion Sorregietari 1804ko martxoaren 12ko *El Diario de Madrid* egunkaritik, “El Español” ezizenaren azpian agerturiko artikulu baten bitartez. Nonbait, huraxe gutxi bailitzan, oraino 46 orrialdeko beste idazki bat atera zuen Madrilen, ber urtean eta egile-izenik gabekoa, *Carta de un bascongado al señor d. Tomás de Sorreguieta advirtiéndole de varias equivocaciones que ha padecido en su obra*. Sorregietak, arras sumindurik, Astarloari erantzuna hurrengo urtean agertarazi zuen, *Triunfo de la semana hispano-bascongada y del bascuence contra varios censores enmascarados, en tres cartas dirigidas a los literatos españoles*, Madrilgo Ibarrarenean. Honakoa Tolosan 1805eko maiatzaren 6an, ekainaren 2an eta abuztuaren 24an sinaturiko hiru eskutitz dira, non Astarloari <peor y más encarnizado censor> esaten zion jada.

Sorregietaren lana euskal astearen perfekzioa eta 4000 urteko antzinitatea frogatzeko saio undats bezain nahasgarria dugu. Hebraitarren zein egipziarren asteekiko euskal asteak zukeen antzekotasuna azpimarratuz, aste astronomikoarekin duen baterakidetasuna eta euskaldunen asteak duen proportzio kuaternarioko funtsa musikala goratu zuen, euskal asteak etorki jainkotiarra duelako segurtamena ziurtatu zigularik, bada, euskaldunoi, erlijio naturalarekin batera, benetako Jaungoikoak ezagutarazirikotzat baitzuen.

Gurean interesekoa zaiguke 50 orrialdetik aurrera garatzen den VIII kapitulua, hots, “Del fundamento y sistema músico que se halla en la proporción cuaternaria” izenburuaren azpian dagoena:

<Todos los nombres de días semanales astronómicos se hallan en razón música, si principiando en Saturno que es el nombre del primer planeta, se toman los demás de cuatro en cuatro, o en armonía llamada en la música diatesarón o cuarta (...) En la semana astronómica que principiando en Saturno se usaba antiguamente, se encuentran los legítimos fundamentos músicos de donde se derivan y engendran los siete tonos músicos, o los diversos sistemas diatónicos. Esto es, que si se hace principio en Saturno, que equivale al Si, voz música de los modernos, y se toma de cuatro en cuatro los planetas según lo dicho así: Saturno, Sol, Luna, Marte, Mercurio, Júpiter y Venus; o las cuartas Si, Mi, La, Re, Sol, Ut, Fa, representadas por ellos, acercándolas por medio de octavas, se tendrán los siete tonos del sistema diatónico, Si, Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La>.

Sorregietak, azken finean, antzinekoarekin lotura egin gura zuen, hau da, aztura eta ideia berrien kontra joaz, antzinitatearen kulturarekin bat egitea. Bere euskal astearen apologian, beraz, eta ohi denez, betiko moldeen aldeko apologia zegien tolosarrak, tradizionalismo eta erregimen zaharreko politikaren aldeko saioa. Musikaren arloan, kontrapuntuaren aurkari tematia eta antzinitate klasikoaren musikaren aldeko sutsua agertzen zitzaigun:

<Sucédele en nuestros días a la música lo que a la arquitectura, escultura y pintura antes de la reformatión de estos tiempos presentes. Estas artes todo eran barbarie hablando en general por más florones, talla y doradura que usasen, todo gusto gótico y desnaturalizado en fuerza de sus falsos principios. Así también la música de hoy por más pianos, órganos a la moda, e instrumentos de hábil manufactura que cada día se inventen, y por más que la voz humana se

esfuerce en concordarse unisonamente o en contrapunto con ellas, pues siempre será bárbara, desnaturalizada y desconcertada por defectuosos principios y cimientos>.

Kontrapuntoa aipatzen zuela, Sorregietak zioen antzinakoek ez zutela erabiltzen, bere garaikideek uste zutenari aitzizki, bada,

<El contrapunto moderno fue desconocido en la antigüedad y es invención artificiosa y no natural>.

Horregatik, antzineko musika errekuiperatzeko behar-beharrezkoa zen <*desenterrar del polvo los preciosos restos y retazos de los sabios antiguos músicos*>. Sorregietaren aburuz, euskal astean aisa aztaka daitezke Dion Casiorekin irakaspen zaharrak:

<Del mismo modo que Saturno, que era primer planeta, se tomaba en esta de Dion Casio por principio de las cuartas músicas, así también en aquella bascongada se tomaba el primer espacio semanal o día que era astelena por principio de las siete cuartas músicas, de donde se derivan los siete tonos diatónicos o escala diatónica. Ahora pues, si se hace principio en astelena que equivale al Si, voz música de los modernos, y se toman de cuatro en cuatro los espacios semanales de la primitiva semana según lo dicho de esta manera: astelena, asteartea, asteazkena, osteguna, ostirala, larunbata e igandea; o las cuartas, Si, Mi, La, Re, Sol, Ut, Fa por ellas representadas, acercándolas por medio de octavas, se tendrán los siete tonos del sistema diatónico, Si, Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La (...) En consecuencia, ¿que aprecio no merece tan estimable monumento patrio bascongado, y que veneración y grata memoria no se debe a los antiguos bascongados autores de él por tan lacónica, docta, y significativa instrucción que en él nos dejaron>.

Egaña

Ezagunagoa dateke Domingo Ignazio Egaña, *El guipuzcoano instruído en las reales cédulas, despachos y órdenes que ha venerado su madre la provincia* (Donostia, 1780) lanaren egilea, bere semea Bernabe baino. Alabaina, eta aitaren lanak eskaintzen dizkigun berri iturri maratza zapuztu barik, hagitzez interesgarriagoa zaigu, duda-mudarik gabe, semeak tajaturikoa. Informazioa alfabetikoki ordenaturiko milaka sarreretan dakarkigun Domingoren liburua aisa eta sobera gairatzen du Bernaberenak, harrigarria ez dena, bada, *El guipuzcoano instruído* Domingo Ignazioren izenean atera bazen ere, ia segurua da biek jardun zutela liburuaren idatz lanetan.

Bernabe Antonio Egaña Madrilera jaio zen, alabaina, aita Gipuzkoako idazkari izendatu zutenean berarekin joan zen probintziara, eta berarekin ere arizan zen lanean. *El guipuzcoano instruído* agertu ostean, zerbait zabalago egiteko asmotan ibili zen Bernabe Antonio, eta bere lanaren lehenbiziko alea 1783ko ekainaren 4rako aurkeztu zion jada Gipuzkoako aldundiari. Honek Egaña txikiaren lana inprimatzeko beharreko finantziaketari baietz esan bazen ere, lana ez zen argitara eman, eta berandu arte ez da kaleratu. Egaña zaharra 1785ean zendu zenean, semeak bete zuen utzitako hutsunea probintziako idazkaritzan berau ere 1804ean hil arte.

Beste idazkiren egilea ere izan zen gure Egaña; gipuzkoar zein bizkaitar arrantzaleek Ternuan arrantza egiteko zuten eskubideezko liburua ondu zuen, baita ainguren lantegiaz Juan Antonio Enrikezek eginiko lanari erantzuna, edota *Recopilación legislativa* izenburukoa. Guri interesatzen zaigunera

mugatuz desagun *Instituciones públicas de Guipúzcoa* eskuizkribuak ilunpean iraun duela 1992an Gipuzkoako foru aldundiak XVIII. mendean emaniko baietzari men egin izan dion arte, zentzu batean bederen. Lan gotorra, ideologia zaharraren erakusle eruditoa dugu, tubalismoaren eta kantabrisismoaren ideologiei atxekirik oso azaldu baitzitzaigun Egaña, alabaina argitara ez izanak nabarmen mugatu zuen Egañaren eragina eta helmena, gainontzeko lan ezagunetan aipatua izan ez baita.

Dantzaren gaiaz denez bezanbatean, lehen eta behin erdibideko jarrera ilustratu samarrean kokatzen zaigu, bada, bere aburuz, alkatearen eskutan legoke gehiegikeriak sahiestea, baita hertsiegi ez jokatuz, herriari beharrezko zaion jostaketan neurria bilatzea:

<En permitir fiestas y regocijos públicos ni han de ser nimiamente escrupulosos los alcaldes ni tan laxos que los permitan con mucha frecuencia y leves motivos, y siempre han de procurar atajar los escándalos y ofensas de Dios, procurando la mayor quietud y tranquilidad>⁴¹.

Inor aipatu gabe, misiolariak dantzen galeraztearekiko zuten kezka itsua ekarri zuen aipagai, eta funtsean, eliz gizon haiek Jaungoikoaren legea betetzea helburu santua zutela onartzen bazuen ere, lehen eta behin nahikoa egokitzat zuena, bai aldarrikatzen zuela eliz gizonen aurrean alkateei eta agintari zibilei zegokien ardura, betetzeko zailtasunez beterik zegoena bestalde, elizaren lege moraletik atera gabe, herriak nahi zuenarekin oreka bilatzen zelako:

<No es nuestro ánimo aprobar las danzas. Sólo decimos que no se debe desaprovechar la conducta de un alcalde por permitir las con las debidas precauciones, porque la experiencia ha enseñado positivamente que su total prohibición origina mayores males a las conciencias y a las repúblicas que su honesto y moderado uso (...) Estos -eliz gizonen ari da- hacen muy bien en prevenir y declamar contra los pecados que ocasionan las danzas y diversiones inmoderadas, pero las justicias no obrarían bien si tomaran la ruidosa determinación y empeño de destruirlas>⁴².

Egañak alkateari uzten zion azken hitza dantzen arazoari aurre egiteko, apaiz eta hiri agintarien arteko eztabaidari bidea ez emateko gomendioa luzatu zuen arren, apaizen setakeriaren aurrean foruan jaso legeak beste edozerren eta edozeinen gainetik ezartzen zizkigun, eta lege hauen gauzarazteko tokian-tokiko agintari laikoei egokien zeritzen. Bestalde, Egañak ez zuen gaitzik ikusten ezpata-dantzan, areago, ez galtzeko erregutu zuen antzineko denboretatik etorririko dantza zelakoan. Hortaz, gotzaiak ez zuela debekatzen oroitarazten zigun, bada, <*bailes graves, serios y marciales en que entran sólo hombres*> baitziren.

Zamakola

Don Preciso se murió y a nadie le hace falta aunitz lekutan berriki arte esaten zen atsotitz honek eman zion izena Juan Antonio Iza-Zamakola Ozerin jaunari, Arratia aldeko Dima elizateko Indusi auzoko Zamakola etxean 1758an sortu zitzaiguna. Jakin badakigu Zigoitiako Muruan egin zituela bere lehendabiziko ikasketak, 1775ean Madrilera joan aitzinetik, izan ere urte horretan Gaztelako hiriburura joan

⁴¹ BERNABE ANTONIO EGAÑA, *Instituciones públicas de Guipúzcoa*, Donostia, 1992, 276 or.

⁴² BERNABE ANTONIO EGAÑA, *Instituciones públicas de Guipúzcoa*, op.cit., 276-277 or.

baitzen balizko eskribau lanaren betetzera, 1783ra arte lortuko ez zuena. Bertan pentsalari eta teoriagile tradizionalisten bileretan parte hartzen zuen Juan Fernandez Rojas *Liseno* edota *Pedro Centeno* agustindarraren, Miguel Garcia zistertarraren eta Basilio Perez aitaren lagunkidetzan⁴³. Zazpi urteren buruan ordea Diman dugu harzara auzakide zeukan Argaiz anderearekin ezkondurik eta konbentzioko gerratean hiriko gudalosteen kapitain. 1795eko Basileako bakea sinatu ostean, Juan Antonioren eta bere anaia Simon Bernardoren jokaera zalantzan jarri zuten, bada, Donostia errazegi errenditu baitzen eta Moncey-ri erresistentzia handia jarri ez zioten. Honebestez, Madrilera bueltatu behar izan zuen.

Bien bitartean bere lehendabiziko ekoizpen literarioa moldatuko zuen giroa berotzen hasi zen Madrilén Juan Fernandez Rojas⁴⁴ apaiz agustindarrak, Francisco Agustin Florencio izengoitiaz, atzeritik zetozen aztura berri, irakur bedi ilustratu, guztien aurkako saioa 1792an agertarazi zuenean izenburu bitxi honen azpian: *Crotalogía o ciencia de las castañuelas*. Liburuska honen lehendabiziko edizioa urtarilaren 28an agertu zen. Bigarrena otsailaren 27an. Hirugarrena martxoaren 15ean. Guk erabili duguna bosgarrena da, urte berekoa, eta Valentzian agertua. Izenburuari darraikion azalpena argigarri aski gerta daiteke idazkiaren funtsaren nondik norakoak ikusteko: *Instrucción científica del modo de tocar las castañuelas para bailar el bolero y poder fácilmente y sin necesidad de maestro acompañarse de todas las mudanzas de que está adornado este gracioso baile español. Contiene una noción exacta del instrumento llamado castañuelas, su origen, modo de usarlas, y los preceptos elementales reducidos a riguroso método geométrico, juntamente con la invención de unas castañuelas armónicas que se pueden templar y arreglar con los demás instrumentos*. Beraz eite eta bilbe satirikoa aisa soma dakioke izkiriatuari. Urte bereko ekainaren 13an, eta Juanito Lopez Polinaro ezizenarekin, *Impugnación literaria a la crotalogía erudita o ciencia de las castañuelas para bailar el bolero* segizioko lana agertu zuen gure Lisenok, eta azkenik, denboran oraino gehixegi hastandu barik ere, hil bereko 28an karrikaratu zuen hirugarren hau, *El triunfo de las castañuelas o mi viaje a crotalópolis*, Alejandro Moyaren izenean.

Iza-Zamakola 1795era arte ez zen berriz ere Madrilerratu, baina hartara iritsi bezain fite, eta maiatzaren 14 eta 15eko Madrilgo egunkarian, ildo horretatik zihoan gutuna karrikaratu zioten, handik aitzina gehien erabiliko zuen gaitzizenaren azpian, hau da, D. Preciso, izan ere aunitz izan baitziren bere nortasuna ezkutatzeke erabili zituen izenak: *Bachiller Zocomala, El bascongado, Don Extravagantísimo, Simón de Errotacoechechojaunarensesearena*, edota, batzutan erabili zuen bezala *El amigo de la música universal, como sea buena*. Handik gutxira Fernandez Rojasek ihardespina eman zion hiru egunetan *Diario de Madrid*-en argitaratu zen eskutitz amoltsu baten bidez. Bi idazki hauek

⁴³ROMAN BASURTO LARRAÑAGA, “Elementos neoclásicos y prerrománticos en la historiografía vasca de principios del siglo XIX: J.A. Zamakola”, *RIEV*, XXXI (*Julio Caro Barojari omenaldia*), 1986.

⁴⁴Fraile Juan Fernandez de Rojas (Colmenar de Oreja, Madril, 1750-1819) Salamancako fraidetxean zegoen agustindarrak fraile Diego Gonzalezek hasitako mugimendu poetikoan parte hartu zuen Liseno ezizenarekin; hari buruz ikus: Mª ROSARIO BARABINO MACIA, *Fray Juan Fernández de Rojas: su obra y su significación en el siglo XVIII*, Madrid, 1980; E. HELMAN, “Fray Juan Fernández de Rojas y Goya”, *Homenaje a Rodríguez Moñino*, Madril, 1966, 241-252 or.; DOMINGO HERGUETA, “Un libro del P. Fernández Rojas”, *Ciudad de Dios*, XLIII, 99-107 or.; B. MORAL, “P. Juan Fernández Rojas”, *Ciudad de Dios*, LX, 664-666 or. eta LXI, 40-46 or.

Herguetak berrargitaratu zituen D. Precisoz atundu artikulu gotorrea⁴⁵. Lehendabiziko partehartze horretan Iza-Zamakolak bere asmo zeken zuzenen berri eman zuen aurrerantzean agertuko zuenaren azalgarri:

<Acordándome de aquella sentencia de que la envidia hace prodigios en los hombres de honor, determine meterme contradancista, y no comoquiera contradancista bailarín como lo son estos señores de ciento en boca, sino a profesor científico de su composición por ver si con mi estudio y aplicación podría algún día ocupar el lugar que hoy tienen los currutacos, los pirracas y los demás varones ilustres que han hecho descubrimientos en la ciencia contradancesca dándonos reglas e instrucciones metódicas para bailar con perfección la contradanza>.

Ez zen bulta luzea iragan behar ezaguna dugun frai Juan Fernandez Rojasek berriz ere erasoan beste lan idatzi bat argitaratzeko, sasoian zegoela argikiro erakutsirik, eta gibelego argitarapenen ereduari jarraikiz, 1795eko San Migel egunarekin batera *Libro de moda en la feria o ensayo de la historia de los currutacos, pirracas y madamitas del nuevo cuño y los elementos o primeras nociones de la ciencia currutaca* izenburukoa agertu zuen Madrilén, Fermin Villalpandorenean, Lisenoren ezizenez. Agidanean irakurlegoa ezin ase gera izanik, gutxira bigarren edizioa kaleratu zen hiri bereko Blas Romanen moldiztegitik hagitz ezberdina ez zen izenburu berri honekin: *Libro de moda o ensayo de la historia de los currutacos, pirracas y madamitas del nuevo cuño adicionado nuevamente con una explicación del origen de esta obra, las graciosas cartas de D. Preciso, respuesta del Currutaco, las ordenanzas currutacas sobre las contradanzas escritas por el abate Muchitango y una famosa lámina que figura la máquina calzonaria*. Tituluaren luzea onarturik, osorik ekartzea merezi duelakoan. Lehendabizikoaren egiletasuna Don Preciso berari leporatu zion Menendez Pelayok, baina bigarren edizioan eta horretatik jalgiriko gainontzeko orotan Don Precisoren ekarpena ikutu soilak baino zerbait gehiago izan zen, eta Nietorentzat kasik Zamakolaren lana litzateke:

<Como conclusión diremos que en esta segunda edición es muy importante la intervención de don Preciso, tanto que podríamos considerarlo autor de ella, ya que con sus cartas y su corroboración en el libro da un carácter muy personal a la obra>⁴⁶.

Hauetan ilustratuen aztura berriei muzin egin barik modernotasuna tole zerienei aitziko saiakera garatu zuen agustindarrak, bigarren ediziotik aurrerantzean D. Precisoren laguntzaz. Basurto Larrañagaren aburuz lan satiriko guzti hauen bitartez kritikatu nahi zutenak, hau da, *currutaco* eta *petrimetre* delakoen jokaerak, Frantziariko egoerarekiko paralelotasun nabarmena erakutsiko luke. Azken buruan, hauek izanen lirateke direktorio garaian Parisen ugaltzen hasi ziren *incroyables*, errege kiratsa zerienak gainera. Hauen taldean Garat lapurtarra zegoela oroitu beharrik ez dago.

⁴⁵DOMINGO HERGUETA Y MARTIN, *Don Preciso: su vida y sus obras*, Madril, Tipográfica de la Revista de Archivos, 1930; DARIO ARETIO, "Recordando a don Preciso", *Vida Vasca*, VII. 1930, 47-48 or; A. BRANET eta J. BARADA, "Notes sur J.A.Zamakola", *RIEV*, 1926; MARIA CARMEN GARCIA MATOS, "Un folklorista del siglo XVIII: Don Preciso", *Revista de musicología*, IV, 1981-2, 295-308 or.

⁴⁶NATIVIDAD NIETO FERNANDEZ, *La obra de Juan Antonio Iza Zamakola "Don Preciso"*, Bilbo, CAV, 1989; liburu honen zenbait pasarte eskuragarriak izan dira Jesus Basañezek dituela hiru hamarkada apailatu bilduma bati esker, *El humorismo vasco a través de la historia: siglo XV hasta nuestros días*, Iruñea, Gomez, 1965, 29-44 or.

Edozein modutan ezinen genuke aipatzeke laga idazki honek sorrarazi zuen erantzuna, besteak beste Juan Caldevilla Bernaldo de Quiros izengoitiak Ignacio Meras Queipo de Llano deituriko *filósofo anticurrutático* batek molde berriko emaztekiei 1796an eskaini *Rasgo anti-currutático* idazki zabarra edota Francisco Sanponte izenekoak urte berean Bartzelonako Serapio Amansirenean atara *Defensa de los currutacos, pirracas, madamitas de nuevo cuño y señoritas de viento en boca*. Lagunkidetzak apal hauen ostean gurutzada tradizionalista horretan bere alde jarduteko gauza zelako ustea dimar erretxinak idazki xeble bat atondu zuen Madrilen hurrengo urtean Joseph Garciaren alarguntsarenean atara zena, *Elementos de la ciencia contradanzaria para que los currutacos, pirracas y madamitas del nuevo cuño puedan aprender por principios a bailar la contradanza por sí solos o con las sillas de su casa*. Ukan zuen arrakastaren lekuko arras tenore laburrean saldu ziren 3000 ale genituzke. Liburuaren funts sakona agerian utzi nahian, hona hemen adibide asaldagarri bat:

<Siendo tan común y aun casi indispensable en nuestras madamitas contradanzantes del nuevo cuño el tener las piernas gordas, torcidas o zambas y el pie chato, calloso y disforme, ha sido necesario señalarlas el uso del guardapiés con cola para que tape todos los defectos bajos, como que fue traje inventado con este solo objeto, encargándolas que al empezar el baile se cojan atrás un par de pliegues con un lazo de cinta de color de acelga cocida para que no se pisen las colas unas a otras>.

58 orrialdeko sarrera luzexkak hasiera ematen dio idazkiari, segituan hamabi kapitulutan gai ezin sakonagoak ekartzeko giro mikatz eta isekagarri batean. Dantza eta kontradantzen historia baten garatu ostean, hain ekarria zuen kurrutako eta abarren historia egiteari ekin zion, kontradantzen bilakaera, osagarri, musika eta abarrez aritzeko, bertan parte hartzen zutenen deskribapen zehatz batekin amaitzeko. Lan hau beste idazleen akuilagarri agitu zen, eta urte bertsuan egile ezezaguna zuen *El tocador o el libro a la moda* arrosa kolorez inprimatu zena ageri zen Madrilen Antonio Espinosarenean. Hala eta guztiz ere, erantzunik sendoenak ez baziren bai gotorrenak, F.A.J.M. akronimoaren azpian argitaratu zirenak genituzke, Herguetaren aburuz Lisenok beraxek ondurikoak ziratezkeenak: *Judas instructor de Currutacos o conversación de dos charros del campo de Salamanca*, Salamancan, 1798an; *Anticurrutacos o crisis del ceremonial de los currutacos*, ber hirian eta urtebete beranduago; eta *Currutacos: ciencia currutaca o ceremonial de currutacos*, Madrilen 1799an.

Nolanahi ere Iza-Zamakolaren lanik garrantzitsuenak oraintxe darabilgun jakintza arloari dagokionez bederen apailatu zuen herri musika eta dantzen bilduma genuke inolako dudamudarik gabe. Gibleko lanen bilbe satirikoa alde batera utzirik, honetan apologiaren ildo oreto eta eruditoagotik abiatu nahi izan zuen. Esangabe doa apologia egin zuen heinean gehiegikeriaren erabilpena egin zuela nabari, idaztresna zuena azken buruan, ohikoa izan zena ber garaian, eta beste idazleren kasuan. Iza-Zamakolak ondu bibliografia gogoan harturik, hala nola izan zituen zeregin eta lanpostuak, zein beste pertsonekin izaniko harreman kulturalak eta abarrek ere, nekez har genezake dimarra buruarintzat, itsukeria hutsalen egile txoriburutzat. Geure gaira itzuliz, 1799ko martxoaren 14an Jose Gonzalez Torres de la Nava koronelak gobernuari igorri eskaera aipatu behar dugu; honetan babes ofiziala galdatzen zuen herri musikaren jasoketa lan erabatekoa burutu ahal izateko, ahal guztietan ahozko iturrietatik zuzen-zuzenean elikaturikoa. Halarik ere, agintariek ez zioten beharreko arreta eskaini proposamenari, eta

deuseztaturik geratu zen⁴⁷. Beraz, eta zehatzagoak izatearren, ezin diogu gure Zamakolari lehenbizikotasuna aitortu, izan ere, bere lana argitaratu lehendabizikoa baldin bazen, saioa erabat berria ez baitzen. Europatik kanpo misiolari frantziar batek, Josef Amiot aitak hain zuzen ere, ekialde urruneko herrien musika jasotzen zuen lana argitara eman zuen Parisen 1779an *Mémoires sur la musique des chinoises tant anciens que modernes* izenburupean, baina Europan gutxi ziren bide horretatik jalgiriko lanak.

Zamakolarekin batera 1799an Fulano de Tal sinaturik *Letras nuevas para seguidillas y dos colecciones de las más discretas hasta el número de 423*, eta Antonio Valladares de Sotomayor batek Madrilgo Franganillorenean atera *Colección de seguidillas o cantares de los más instructivos y selectos* izenburukoa⁴⁸ ageri ziren, eta 1802an Madrilgo Aznarren moldeetatik 363 segidillen honako bilduma hau ere elki zen, *Almacén de chanzas y veras para instrucción y recreo* Enrique Ataide Portugalek paratua. Alabaina Zamakolaren lana beste ororen gainetik gailendu zen. Zamakolak berak Euskal Herriko idazkian segidillak biltzen zituen eskuizkribua dagoeneko 1797rako moldiztegian zegoela zioskun. Dena den 1799ko abuztuaren 7ra arte ez zen lehendabiziko alekiaren iragarkia *Diario de Madrid*-en azaldu. 1802ko bukaeran Madrilgo Eusebio Alvarezen irarkolan bigarren liburukia inprimatu zen. Irakurlegoak eman zion harrera ezin hobeak bosgarren argitalpena ere erraztu zuen, 1816an, Madrilgo Repullesenean, eta Francisco Larparteren ahaleginei eskerrak, alta Zamakola ordurako Frantzian erbesteturik baitzegoen. Seigarrena 1836an eta zazpigarrena 1869an argitara eman ziren, eta berrikiago, Jaengo udalak 1802ko ediziotik atera faksimila kaleratu zuen 1982an. Imitazio eta plagio zenbait ere sortarazi zuen Zamakolaren idazkiak, esate baterako eta hurrenez hurren 1807an Sevillan atera *Coplas de seguidillas y tiranas jocosas, malagueñas y polos* eta benetako izenburua aldatuz *Colección de coplas, de seguidillas, boleros y tiranas*, Bartzelonako Agustín Roarenean 1825ean⁴⁹.

Bada gure bizkaitarrak oretu zuen lanaren izenburu osoa honako hauxe baitugu, *Colección de las mejores coplas de seguidillas, tiranas y polos que se han compuesto para cantar a la guitarra con un discurso sobre la belleza y gracia del baile de las seguidillas y abatimiento de nuestra música nacional*, betiereko D. Precisoren izenean. Herguetaren aburuz berantegi karrikaratu lana genuke on Precisoren bilduma, segidillen, tiranen, poloen, boleroen, zorongoen, txarandelen, katxutxen eta abarren zaletasuna amiñi bat pasea zenean, Italiako musikak ordezkaturik, baina arrakasta editorialak nonbait gezurtatuko luke Herguetaren baieztapen hori. Segidilla Gaztelako berezko dantza genuen, eta dugu, Mantxa lurraldekoa batik-bat sona haundienekoa dena:

⁴⁷JOSEP CRIVILLE I BARGALLO, *Historia de la música española: El folklore musical*, Madril, Alianza, 1983, 42 or; RAFAEL MITJANA, op.cit., 336 or.

⁴⁸...enriquecida con notas y refranes en cada uno para hacer más fácil su inteligencia y la lección más fértil y agradable: se ilustran con anécdotas, apólogos, cuentos y sentencias morales, políticas y jocosas. Todo recogido, dispuesto y exornado para acreditar que ninguna nación tiene un ramo de literatura tan exquisito y lacónico, tan abundante de conceptos sublimes, de elegantes máximas y de morales sentencias en la poesía como el que componen nuestras seguidillas. Liburu honen edizio berri bi 1982an egin ziren, Cordoban eta Jaenen, eta biak agorturik daude jada.

⁴⁹MARIA DEL CARMEN GARCIA MATOS ALONSO, "Un folclorista del siglo XVIII", *Revista de musicología*, IV, 1981, 295-307 or.

<Seguidillas manchegas / Son las que canto / Porque las de mi tierra / No valen tanto>.

Halarik ere, beste lurraldeetan ere egin dira eta egiten jarraikitzen da, berbarako Murtzian *parranda* izenarekin ezagutzen direnak, Andaluzian *sevillarrak* izenarekin, Canarietan *saltonak*, edo Gaztela-Leon-Galizian *baba berdeak*, *ijitoak*, *txanbergak*, etabar. Bitxiago gerta dakiguke Euskal Herriko segidillen aipamena, XIX. mendeko idazle batek egina:

<La seguidilla es el baile tal vez más antiguo que hay en España después del corro. Si se recorre una por una todas las provincias, en todas se verá este baile, ya con su propio nombre ya con un adjetivo provincial. Hay seguidillas rodadas, que es una especie de contradanza de este aire popular; las hay boleras, sacadas del bolero, afandangadas, playeras, aragonesas, gallegas, sacadas de la muñeira, pasiegas, GUIPUZCOANAS, y manchegas, que son las más conocidas en toda la península>⁵⁰.

Guk dakigunez bederen ez da horrelakorik sekula izan. Segidillas edo segidilla, pluralez edo singularrez, ez omen da gauza bera; lehendabizikoa dantza-kanta-musika multzoa izendatzeko erabiltzen deno, bigarrenak koplak baino besterik ez luke bilduko bere altzoan. Koplaren eskema metrikoa apala dugu guztiz, 7a5b7a5b lau lerroko ahapaldia soila denean, edo estribilloarekin eraikia baldin bada 7a5b7a5b 5c7d5c. Historikoki hagitz zaharra dugu, eta jada XIII. mendetik datorren gauza liteke, nahiz mendez mendeko abiadan arrakasta hantu, XVIII. mendera arte. XVI. mende bukaeran Mateo Alemanek bere *Guzmán de Alfarache*-n segidillak aipagai zituen, zarabanda alboratu zuten dantzak zirela esateko, eta Cervantesek berak ere *Quijote* liburuan aipua ekarri zuen:

<Allí era el brincar de las almas, el retozar de la risa, el desasosiego de los cuerpos y el azogue de los sentidos>⁵¹.

XIX. mendetik lastertuko zen beherakada, bereganaturik zuen esparrua galduz baltse, polka, kontradantza, galop, txotis edota mazurkaren alde. Segidillaren musika 3/4 eta 3/8 konpasetan zetorren, allegretto eta allegro mugimenduekin, eta lau zatik osatzen zuen, sarrera, ateraldia, ingurutxoak edo estribilloa, eta koplak⁵². Don Precisok lau taldetan banatu zituen bildu segidilla oro, hala nola, serioak, amodiozkoak, patetikoak eta jokosoak, eta bestalde, estribillodunak eta estribillo gabekoak.

Segidillaz gain tirana eta polo izeneko dantzez ere jardun zuen dimarrak bere idazkian. Tirana XVIII. mendearen azkeneko herenean sortu bide zen, baina iturria iluna zuen osoro. Andaluzian egiten zen konpas hirutarreko kanta dantzatua zatekeen, geroxeago flamenkoa emanen zuena, eta izena Maria del Rosario Fernandez *La Tirana* ijitoak eman bide zion. Jada Cadalsok bere *Cartas marruecas*-etan ijitoen festetan 1774an dantzatzen zen gauzatzat eman zuen. Mota askotako poloak bazeuden, baina egun tamalez galdurik daude erabat, polo natural deiturikoa ez bada. Poloaren eskema 8a8a8a8a ereduko hiru koplak dugu.

⁵⁰BASILIO SEBASTIAN CASTELLANOS, *Discursos histórico-arqueológicos sobre el origen, progresos y decadencia de la música de baile español*, Madril, 1854.

⁵¹M. QUEROL, *La música en las obras de Cervantes*, Bartzelona, 1943.

⁵²JOSEP CRIVILLE I BARGALLO, *Historia de la música española: el folklore musical*, op.cit., 216-passim; M. GARCIA MATOS, *Danzas populares de España: Castilla la Nueva I*, Madril, 1957; FEDERICO HANSEN, "La seguidilla", *Anales de la universidad de Chile*, CXXV, 1909.

Dantza hauen bilketa egiteaz gainera egoera musikari buruz egiten zuen ebazpena emateari ez zion ukatu nahi izan, eta garaiko konposagileek egiten zuten lana deitoratu ostean, Italiako operaren ezaugarriak biziki haserreturik erdeinatu zituen Zamakolak:

<Ese espectáculo al igual que una horrible tempestad destruye y marchita los mejores frutos del labrador, arruinó en un momento toda nuestra música y no porque el arte italiano, incluso realizado por grandes artistas, tuviera mayor mérito para los verdaderos españoles que examinan las cuestiones sin prejuicios, sino porque nuestros músicos, siempre rutinarios empezaron a elogiar la música de ópera y a despreciar la nuestra hasta tal punto que en poco tiempo hemos llegado a considerar un ridículo anticuario al que osaba componer tiranas o cualquier otro tipo de canciones españolas. El fétido repertorio de los aires italianos con los que hacen durante horas trinos o gorgoritos capaces de provocar náuseas al más robusto de los estómagos. Esos miserables causaron tal ruina y tal revolución en la música española, pues no consiguiendo que el público aceptara los aires que arrancaba a las obras italianas, tomaron el abominable partido de hacer una mezcla de su música italianizada y de nuestra poesía lírica, y fue así como en un momento vimos desaparecer de los teatros esas hermosas tonadillas que, pocos días después de haber sido escuchadas, eran cantadas por los aficionados de Madrid y de toda España>.

Eta pentsa litekeenari aitzí, bere gogaipena ez zen gorroto eta irainean geratu, eta ideia estetikoak argi eta garbi azaltzen ahalegindu zitzaigun:

<La música nace con nosotros y produce efectos diferentes según las costumbres de los diversos países y el carácter de la lengua cuya poesía emplea. Es así como todos los pueblos del mundo, desde los más bárbaros hasta los más civilizados, han poseído y poseen un género de música propio o nacional para expresar sus pasiones. Por esta causa la música italiana nunca podrá acomodarse al gusto de los españoles. La música no debería ser más que un auxiliar de la poesía o de la danza, encargada de realzar lo que debe ser dicho o representado; por eso todo compositor filósofo que tenga conocimientos del corazón humano no debe describir más que esos cantos sencillos y expersivos relacionados con el texto cantado o la danza que se interpreta. La música debe ejercer sobre la poesía el mismo influjo que la voz del orador sobre el discurso que pronuncia, es decir, dar el mayor grado de expresión y de sentimiento a la palabra; pero desgraciadamente desde hace algún tiempo la profesión de músico se ha corrompido lo mismo que sucedió con las otras artes y se separó la música de la poesía. La música, unida íntimamente con la poesía, debe subordinarse a la palabra cantada que se encarga de expresar el drama, pues el expectador va al teatro para escuchar y ver las diversas escenas y situaciones imaginadas por el poeta, realizadas por la dulzura y actividad de la música y no para escuchar el concierto de los instrumentos acompañados por la palabra>.

Nolanahi ere, eta hau dena ikusita, esan behar da Zamakolaren lanak ez zuela gura besteko eragina izan orduko musikagileengan, nahiz, esan den gisaz, edizio ugari pairatu eta irakurle askorengana iritsi. Zamakolak berak honela zioen bere lanen beharraz:

<Yo no diré por eso que mi colección sea enteramente necesaria, pero sí diré que hago un servicio a la patria en recoger y dar a la prensa estos cantares, para desterrar con ellos los indecentes y escandalosos que solo circulan, con lo cual me concederán ustedes a lo menos, que procuro evitar por su medio el mayor mal>.

Liburu honen arrakasta uka ezinekoea den gauza izanagatik, esan behar da inkisizioak zabalkundea galarazi zuela, eta bere trabak ezarri zituen lan honen edizioari. Ber moduan 1804ko otsailaren 29an *Centinela de las costumbres*

deituko zen egunkariaren argitaratzeko baimena eskatu zuenean ez zioten eman. Ezagun da agintariek zein dantzak egiten zituzten⁵³:

<Los gabinetes más sabios de Europa se hallan hoy ocupados en fomentar la agricultura, las artes, y la industria, porque han conocido que este es el único medio de vivificar el ánimo de las naciones reducidas a la patria y hacerlas etnibles a poco tiempo de sus enemigos. Pero por más que agoten los recursos de su imaginación para conseguir el fin que se proponen, no lograrán hacerlas felices en tanto no encaminen sus primeros pasos a contener los excesos de lujo y de la profusión que son las fuentes de donde se derivan la mayor parte de los vicios que forman las malas costumbres de los pueblos. Los periódicos intitulados *Diario de Madrid*, *Regañón*, *Efemerides de la ilustración de España*, y *Variedades de las ciencias*, lejos de contribuir a corregir la corrupción de las costumbres que se van introduciendo en la juventud española, miran este punto con indiferencia, o más bien no conocen todavía las consecuencias funestas que pueden seguirse si se deja correr el lujo y la inclinación a todo lo extranjero con el mismo desenfreno que hasta aquí. Hace seis años que bajo el nombre de Don Preciso empecé a ridiculizar por el *Diario* a ciertos hombres españoles de tan extraordinaria figura en sus trajes, que parece que se habían propuesto, de intento, exterminar nuestro carácter nacional y las costumbres que hemos heredado de nuestros mayores. No he dejado de conseguir algún fruto en este tiempo, pero como nuestros vecinos tienen un interés real en formar toda la juventud de Europa por las máximas de su moral y política, de aquí es que cada día se advierta mayor prurito por las costumbres extranjeras. Por lo que se hace indispensable establecer un periódico que declame constantemente contra los excesos y abusos que se fueren notando si queremos librar a nuestros jóvenes del riesgo que corren con las novedades que se van introduciendo en la sociedad y familias, contra los trajes y modas ridículas que afeminan a la juventud, contra la demasiada afición a todo lo extranjero y, en fin, contra todo aquello que se oponga a nuestras costumbres antiguas y al carácter decidido de esta nación, para que de este modo pueda correr sin riesgo la opulencia y brillantez que nos ofrece el Comercio, las Artes, y la Industria y con lo cual lograremos nuestro amor al Soberano y la afición a la Patria, que son las dos bases en que se funda la prosperidad de un Estado>.

Edozein modutan bizkaitar honek izkiriatu oro ez zen gai hauen mugen barruan soilik kokatu beharrekoa, eta ez zuen gaitzitzen desitxuroso horrekin bakarrik sinatzen, bestelako lanak benetako izenarekin agertu baitzituen, barbarako 1804an *Discursos originales inéditos del celebre Antonio de Herrera cronista mayor del rey Felipe II, autor de las Décadas de Indias y de otros muchas obras* idazki zaharra argitaratu zen bere ardurari eskerrak, eta 1806an bere lanbiderekin loturik zegoen *Práctica de los juzgados del reino y resumen de las obligaciones de todos los jueces y subalternos, para instrucción de los jóvenes que se dediquen al estudio de las leyes, y enseñanza de los litigantes, escribanos, procuradores, agentes y demás oficios y clases de estado*, Madrilen agertarazi zuen, lbarraren alabarenean. Hauxe lehendabiziko alea izan zen, eta bost liburukiko bilduma bezala iragarri bazegoen ere, bi besterik ez ziren atera.

Bestalde ere, kultura herrikoia defendatzaile sutsua izateak ez zekarren ideietan atzerakoa izatea, eta frantsestealdiarekin, agintari berrien aldean azaldu zen, baita bere anaia Simon Bernardo ere. Jose Bonaparte errege berriarekin Juan Antoniok funtzionari jarraiki zuen, lehendabizi gorteko epaietgi zibileko *greffier* nagusi, geroago tinbrearen idazkari nagusi, eta azkenik, erregeak berak izendaturik, Madrilgo poliziaren komisari. Jose Bonapartek ere Espainiako errege ordenarekin kondekoratu zuen. Gerra amaitu zenean, frantsesen alde lan egin izana salapean erbesteratu zen eta Biarnoko lurretatik ibili ostean, Montauban

⁵³FRANCISCO AGUILAR PIÑAL, *La prensa española en el siglo XVIII*, Madril, CSIC, 1978, 42 or.; ANGEL GONZALEZ PALENCIA, *Estudio histórico sobre la censura gubernativa en España 1800-1833*, Madril, Tipografía de Archivos, 1934-1943, 617 zbk., 41-47 or.; HERGUETA, op.cit.; NIETO, op.cit., 20-22 eta 68-74 or.

lehenbizi eta Gers departamenduko Auchen kokatu zuen bizitokia 1817rako gutxienez. Ezin da esan biziki oparo bizi izan zenik, hasiera batean behintzat. Geroxeago, Frantziako gobernuak lugartenienteren soldata eskaini zion, baina aldi berean, poliziak kontrolaturik zegoen. Hortaz, eta ibilbide politikoak itzali ziren hartan, Zamakolak aprobetxatu zuen agota eta bearnesen ohiturak ikasteko. Gai honetaz bi libururen berri eman zuen, egun ezezagunak direnak, eta agidanean, sekula argitara elki ez zirenak. Bata egina bezala eman zuen, eta bestea egitasmo bezala. Ezagun da euskaldunok, hain bidaiazaleak izanik, ez dugula bidaia-liburu askorik utzi, are gutxiago euskaraz⁵⁴; hortaz, arras interesekoa litzateke Zamakolaren lan hauek ezagutzea:

<Previene el autor que tiene concluída otra obra también en castellano titulada *Viajes y trabajos de un refugiado español por el mediodía de Francia* con la historia y descripción de las ciudades principales de toda esta región, y noticia del carácter, costumbres y modo de vivir de sus habitantes y campañas, comparados con los de diferentes provincias de España. Y añade que si sus desgracias le dejan algún momento de reposo, no tardará en concluir otra obrita jocosa que llevará por título *Don Preciso en Francia* para entretenimiento de aquellos que amen la lectura de las varias aventuras chistosas, ocurridas a los refugiados españoles en Francia>.

Zinez penagarria da lehendabiziko hura argitaratu ez izana, Don Preciso ezaguturik Okzitaniako herritarren ohiturak zehaztasunez jasoko zituelako, haien aztura folklorikoak, eta, nola ez, kantak, soinuak, dantzak, edota egikera juridikoak eta abar. Bigarrenari dagokionean, argi aski uzten du gaiak errefuxiatuekin harremanetan izan zela. Beste liberalekin, eta, baita ere, beste masonekin. Basurto Larrañagak aspaldi honen berri eman zuen:

<Recientemente se ha descubierto la filiación de Zamakola gracias a una carta suya enviada desde Auch en 1817 a Pedro Pascual Fernández Sardineau en la que se hace referencia a sus hermanos de Bilbao -Renovales hace lo mismo por su parte en Vizcaya y me consta que en Bilbao tenemos de nuestra parte una porción de hermanos que entran por momentos en la congregación-. El documento lo da a conocer Renato Barahona en su estudio "Politics and Society in an early nineteenth century spanish region: Vizcaya and the basques provinces", nota 21, quien considera que durante el periodo 1817-1818 hubo agentes secretos extranjeros en Vizcaya que reclutaron proselitos al servicio de la masonería internacional contra Fernando VII. Pío Baroja trató de la personalidad del general Renovales con evidente simpatía>⁵⁵.

Auchen zegoela, egun ospe gehien erakarri dion lana argitara eman zuen, hots, *Historia de las naciones vascas de una y otra parte del Pirineo septentrional y costas del mar Cantábrico desde sus primeros pobladores hasta nuestros días, con la descripción, carácter, fueros, usos, costumbres y leyes de cada uno de los estados bascos que hoy existen*, Dupraten alargunarenean 1818an. Euskaraz agertu nahi izan zuen, berau baino hobeki zekiten zenbait lagunen laguntzaz, baina sosik ezean edo, beharreko lankideei pagatu ezinik, erderaz agertu zuen edizio horrekin konformatu behar. Halarik ere, frantsesera itzultzeko asmoa ba omen zuen, haren hitzetan, baxenafarrek irakur zezaten. Alabaina urte berean zendu zitzaigun gure dimar jakitun hau bere asmo guztiak bertan behera geratu zirelarik.

⁵⁴Horrelakorik ezagutzeko, Ducq hazpandarrak 1891an argitara emaniko *Erroma eta Jerusalem* libururaino jo beharko genuke historian, erromes gisa eginiko peregrinazioen gora-beherekin tajutu libururaino alegia.

⁵⁵ROMAN BASURTO LARRAÑAGA, "Elementos neoclásicos y prerománticos en la historiografía vasca de principios del siglo XIX", op.cit.

Lana urte batzuk lehenago bukatuta zegoela pentsa daiteke, izan ere, 1814ko abenduaren 2an sinatuta dagoen Zamakolaren gutun bat baitago Bizkaiko Diputazioko artxibategian, Pedro Irabururi igorria eta Jaurerriko diputatu nagusiei zuzendua, non *Documentos relativos a la historia general de Vizcaya e índice de la obra* izenburupean dimarraren lanen deskribapena baitator. Frantziara erbesteraturik joan baino lehen, Madrilén zegoela jada ekin zion Bizkaiko eta Euskal Herriko historia ontzeari, eta Bizkaiko agintariei eskatzen zien bere lanen mezenak izateko, politikan ez zela sartzen argudiatuz. Aipatu Basurto Larrañagaren artikuluan, berriz, nazionalistatzat jotzen da Zamakolaren lan hau:

<En la obra de Zamacola encontramos todos los componentes ideológicos que configuraron el primer pensamiento nacionalista tal como se manifiesta contemporaneamente en Europa. Zamacola no es un historiador, aunque se documentara ampliamente para elaborar su historia. Zamacola escribe desde el presente y trata de avalar sus opiniones políticas proyectándolas al pasado, utilizando la historia. Creemos que este autor se distingue de otros autores de la época en que hace una utilización más descarada de la historia. La más de las veces expresa lúcidamente y con precisión el mundo de las creencias, de los símbolos políticos y las características peculiares de un pueblo por encima de las demarcaciones establecidas por las fronteras. Su obra tiene más valor desde el ángulo de la etnología política que desde la historia. Constituye un hito en la medida que constituye la primera historia nacional vasca concebida desde unos supuestos que se podían considerar nacionalistas, ni más ni menos que la que se estaba haciendo en otros países de Europa por aquellas fechas>⁵⁶.

Liburua hasten da egilearen beraren historia hasten denean, kexu baitago Euskal Herriko historiari ez dagoelako. Hauxe zuen foruen inguruko eztabaidaren iturri.

<La desgracia de no haber tenido estas naciones un escritor que supiese desenvolver los derechos imprescriptibles de sus habitantes, ha sido la causa de que hubiesen tomado tanto incremento en estos últimos años, las diversas opiniones que han corrido acerca de sus fueros, franquezas y libertades, sosteniendo los unos que se les deben estas prerrogativas por descendientes legítimos de aquellos descendientes cantabro-vascos, y persuadiendo los otros que estas exenciones son unos privilegios arrancados a los reyes de Castilla por sorpresa (...) Las mismas causas que tuvieron los historiadores españoles para ocultar la verdad, concurrieron en los escritores franceses para guardar un profundo silencio en todas las acciones y hechos que pudieran ser favorables a los bascos (...) Hoy pues que juntas las naciones civilizadas de Europa, van conociendo la necesidad que hay de volver a adoptar aquel mismo sistema de gobierno de las primitivas sociedades, si se ha de gozar de alguna tranquilidad en el mundo, tiene el autor la honra de ofrecer al público esta historia, nueva en su clase, por si las materias que comprende pueden prestar alguna luz para perfeccionar la grande obra que está ya indicada, de fijar una verdadera paz inalterable en Europa, reduciéndola toda a una sola familia>⁵⁷.

Bere lana, beraz, ez da sortzen tesi kantabroen gerizpean, ez eta Llorenteren tesi espainiolistapean ere. Basurto Larrañagak paralelismoa ezartzen du Zamakola eta Dominique-Joseph Garaten artean. Bigarren hura ere neoklasiko eta aurre-romantikotzat jotzen baitzuen. Xabier Altzibarrek berriz, ideologari politikotzat jo zuen Zamakola, Court de Gebelinen ideietan oinarriturik, hizkuntza batek herri baten nortasun-agiri eta historiaren erakusle izan behar zuelakoan.

Idazki hau ez zen Menendez Pelayok zioen bezain txarra. Erdi aroari zegokionean bereziki, hagitz ongi dokumentatuta zegoela erakusten digu, nahiz aro garaikideagoak direnez bezanbatean Arabako zein Gipuzkoako informazio eza

⁵⁶ROMAN BASURTO LARRAÑAGA, op.cit., 675 or.

⁵⁷JUAN ANTONIO IZA-ZAMAKOLA, *Historia de las naciones bascas*, Bilbo, Amigos del libro vasco, 1983, I. alekia, "Prólogo".

nabaria den, Don Precisok berak aitortu bezala. Agian on Marcelinori gustatu ez zitzaiola honakoa hau zatekeen:

<De la historia del mundo primitivo no es posible hacer demostrable ni un solo dato de aquellos tiempos (...) Apoyando esta opinión -Tubalen kontuaz ari da- que lisonjea el amor propio de los españoles con la ficción de que esta península fue la cabeza y trono real de todo occidente (...) Semejantes libros que mejor pueden llamarse sueños y visiones de los escritores, que historias de las naciones cultas, no han servido sino para deslumbrar las cabezas de algunos españoles incautos, que desean ver siempre los hechos de sus mayores bajo de un aspecto grande y maravilloso>⁵⁸.

Goazen orain gure gaiaz jasotzen dena ikuskatzera. Liburu honen bigarren alekian, Bizkaiko dantzak eta musikak irakurgai ditugu, edozein modutan, Euskal Herrikotzat ere jo ditzakegunak:

<Las danzas de Bizkaia y de las demás provincias bascas son las únicas que conservan en Europa una antigüedad muy remota. Ellas se ejecutan en campo libre, en las plazas y otros parages públicos con una igualdad envidiable, sin que ningún vizcaino pueda alegar preferencia por ser unas diversiones populares (las verdaderas diversiones son las que se reparten con el pueblo, decía el filósofo, los que quieran tenerlas a solas no las gozan. El hombre cuanto mayor es el mérito tanto más debe mostrarse afable al pueblo: la vanidad, la soberbia, y el mal trato hacen despreciable al sujeto). Estas danzas empiezan comunmente por los jóvenes solteros, siguen después las solteras, luego los hombres casados, y por fin las mujeres casadas si quieren bailar, y continúan después toda una tarde sin guardar más el orden alternativo>⁵⁹.

Deskribatzen duen dantza, oro har, soka-dantza edo aureskua da. Ekarri ditugun bere hitzetan argi geratu den legez, bai sexu batekoek bai bestekoek gida zezaketen dantza: lehenbizi katean ateratzen ziren aureskularia eta atzelaria dantzatzen ziren bakarrak izanik; aukeratutakoan aurrean zortzikoa egiten zuten hauek ere, eta Zamakolak zioenaren arabera, zortzikoa zortzi konpaseko doinua zen 2/4 erritmokoa; segituan dantzari guztiek banandurik dantzatzen ziren zalui-zalua zen dantza, eta izena eman ez bazion arren, fandangoa zela uler daiteke, eta plazatik ateratzeko karrika-dantza jotzen zen, berak *arinarinka* deitzen zuena. Euskal Herriko plaza-dantza deskribatuta, ohartxo batean, Grezia zaharreko dantzekin erkaketa dator, bere garaiko kontradantzen aurka jotzeko. Espartarren artean dantza gerraren irudia eta ahaide nagusien historia egitea zen moduan, Zamakolaren garaiko kontradantzek ez zuten esanahi zehatzik:

<El nombre mismo de contradanza está diciendo que es un baile contrario a las antiguas danzas, pero tanm innoble y ridículo, que estoy cierto que si un oriental viese por primera vez bailar una contradanza europea, no podría contener la risa, pensando que se habían vuelto todos locos al verlos mover a un tiempo y a compás, como monos de máquina, y especialmente al oír los desaforados gritos y chillidos con que se desgañita el pobre músico para advertir a los contradanzantes la figura que deben ejecutar>⁶⁰.

Ez zen kontradantza Zamakolaren erdeinen itu bakarra, eta baita baltsearen kontra jo zuen itsuki. Aurreko mendearen 90eko hamarkadan madrildarrak tropelka joaten ziren, berak esanaren arabera, gorteko suitzarrak baltsean ikustera farre egiteko asmoz. Zamakolaren iritzi, dantza berri hauek ez ziren ilustrazioaren erakusgarri; Erromako porrotaren arrazoietakoa Ekialdetik eraman

⁵⁸IZA-ZAMAKOLA, op.cit., “Introducción”.

⁵⁹IZA ZAMAKOLA, 258-passim

⁶⁰idem, 260 or.

ziren dantza likitsak izan ziren, eta hauen ondorengoa Espainian usean zen fandangoa zuen. Zamakolak beti ere aitzineko kretarren dantza pirrikoak onirizten zituen, Euskal Herrian ikusi nahi zituenak:

<Las danzas de Bizcaya y de las provincias bascas conservan aún el carácter guerrero y terrible que establecieron aquellos antiguos bascos que lidiaron tantas veces con los Romanos, y que fueron terror y espanto de sus águilas imperiales>⁶¹.

Dantza egiteko Euskal Herrian erabiltzen zen musika danbolinteroak egiten zuena zen; hauek ez ziren musika irakurtzen ez zekitenak bakarrik, baizik eta baita musikolari eskolatuak ere; berak bi danbolintero ezagutu zituen Madrilen Jaengo erregimentuan. Alabaina, bere esanetan, garai batean euskal dantza guztiak kantekin egiten ziren, ez musikarekin orduan, maleruski, egiten zenez; segidillen bere liburua aipatuz, bere garaiko musika inoiz baino zikindu eta ustelduago ikusten zuen; bere ustez, musika poesiarik makurtuta behar zuen, eta ez alderantziz, ez zion, bada, musikari autonomia ematen. Edozein modutan ere, Bizkaian oraino gordetzen ziren kanta haiek, bere aztura, ohitura zein legeak galdu ez zituelako seinale.

Ikerlari gehienak bat datoz Juan Antonio Iza-Zamakola 1819an hil zela esatean, bada, 1820an bizirik egotekotan, Riegok emandako amnistia bidez penintsularatuko zelakoan. Alabaina, J.M. Cossoren ustetan Don Preciso Parisen zendu zen 1826ko martxoaren 26an⁶². Don Precisoren seme-alaben artean, Herguetak Antonio izenekoaren berri eman zigun, Iza abizena erdeinatu ez zuena alegia. Madrilen XVIII. mende bukaeran sorturik, 1820ko amnistia aprobetxatuz, Espainiara itzuli zen Auchetik. San Nikolaseko Sakramentaleko artxibozaina eta idazkari nagusia izan zen gortean, eta aitaren hainbat zaletasun berauk ere jorratu zituela baieztatu liteke. 1842ko apirilaren 17ko *El Semanario Pintoresco* izeneko aldizkarian, 1833 baino lehenago Bizkaira egindako bidaia baten harian ondu “Usos provinciales: una romería vizcaina” izenburuko artikulua argitaratu eman zuen:

<Algunos años antes de que tuviera principio la funesta guerra que asolando aquellas hermosas provincias ha contaminado hasta cierto punto sus buenos usos, emprendimos un viaje desde esta corte y en dirección a Vizcaya. Llegamos por fin a Bilbao. A nuestro arribo a Dima nos dirigimos a casa de un pariente...>.

Aitaren azkeneko idazkia ere 1822an agertu zuen, *Perfecciones analíticas de la lengua bascongada a imitación del sistema adoptado por el celebre idiologista D. Pablo Pedro de Astarloa en sus admirables discursos filosóficos sobre la primitiva lengua* izenburupean⁶³, aitak laguna izan zuen Pedro Pablo Astarloak erakutsi ildotik abiatua zena. Hergetaren aburuz, hauxe ez zen Iza-Zamakolaren lana, euskara, nonbait, behar beste menperatzen ez baitzuen. Apika.

⁶¹idem, 262 or.

⁶²J.M. COSSIO, “Una biografía de Don Preciso”, *Revista de Bibliografía Nacional*, V, 1944; JOSE GARMENDIA ARRUBARRENA, “Una fuente inadvertida en las obras de Izueta”, *BAP*, LX, 1984, 783-797 or.

⁶³Bilbon, Miserikordiaren etxean Felipe Moralesen eta besteen ardurapean, 1822.

Jovellanos⁶⁴:

Jostaketa publikoen oroitegia

Ez da harritzekoa izan zituen eraginen artean Jovellanosen ekarpena Iztuetak onartu izana, izan ere, eta zalantzarik gabe, Espainiako ilustrazioaren eredu eta pertsonaia nagusienetakoa baikenuen. Ez zen ilustratu frantsesazalea, bai espainiartzale amorratua ordea. Honek, aldiz, ez zion berrikuntzarako zuen balioa txikiagotzen⁶⁵. Jovellanosen lekukotasuna Iztuetarengan Garmendia Arruabarrenak jada aipatu zigun, bi pertsonen arteko paralelotasunak zein kointzidentzia historikoak nabarmenduz⁶⁶.

Madrilera 1778ko urrian iritsi zen errege etxeko eta gorteko alkate, eta 1779ko maiatzaren 7an Historiaren Akademiak hartu zuen bere baitan kide oso, Campomamesen begi onez. Halako une berezian, egin zuen sarrera hitzaldia arras esanguratsua suerta dakiguke, *Sobre la necesidad de unir el estudio de la legislación, el de nuestra historia y antigüedades*. Jovellanosen lan guztietan aski argi ikus daitekeen ezaugarria dugu honakoxea; alde batetik, Jovellanosek maitasun sutsua zien Espainiako lehenaldiari zein antzinetik zetozen azturiei, baina, bestaldetik, hauek erresumaren egoera kaxkarraren arrazoi garrantzitsua zirenez bezanbatean hagitz zorrotza eta kritikoa zen, eta ez zuen enbarazu haundirik zalantzan ezarri beharreko guztiak ezartzeko.

1786ko ekainaren 1ean, Gaztelako Kontseiluak Espainian antzinean erabilitako joku, espektakulo eta jostaketa publikoen gaineko txosten bat eskatu zion Historiaren Akademiari indarrean zegoen legediaren balizko erreforma baten aurrera eraman ahal izateko, eta bigarren horrek, Jovellanosi luzatu zion mandatua. Astirik gabe, denbora pasatzen utzi zuen, harik eta Kontseiluak 1790ko urrian eskatutakoa eskuratu nahi izan zuen arte. Jovellanosek, orduan Gijonen zegoela, berehalakoan egin zuen, eta abenduaren 29rako igorri zuen Madrilera. Berau ere ez zen pozikegi geratu: zalui egindako lana zen, bere ohar gehienak Madrilen zituen, eta bigarren idazketa ondu zuen 1796an, Akademiak uztaillean egin batzarraldietan irakurria. Arrakasta handia izan zuen, baina aurreko urtean nekazal araudiaren gaineko liburuak inkisizioarekin ekarri zizkion arazoak zirela eta, ez zen argitaratzera ausartu, eta argira atera gabe geratu zen 1812an *Memoria para el arreglo de la policía de los espectáculos y diversiones públicas y sobre su origen en España* izenburukoa Madrilgo Sancharenean azaldu zen arte, hil ostean beraz.

Irakurleari oharra eta egilearen sarrera baten ostean, lanaren lehenbiziko zatia garatu zuen, hau da, erromatarren garaitik hasita herri jostaketa eta espektakuloen historia azaltzekoa; ez zuen Jovellanosek erromatarrena baino aurretiagoko garaietako daturik eskaini nahi izan, zientifikotasunez egin nahi

⁶⁴IGNAZIO ELIZALDE ARMENDARIZ, "Jovellanos y el País Vasco", *IX. Congreso de Estudios Vascos*, Eusko Ikaskuntza, 1983, 395-passim; idem, "Jovellanos", *Muga*, 1984, 75-81 or.; idem, *Navarra en las literaturas románicas*, 53-56 or.; ANTONIO ELORTZA, "Notas de viaje en torno al País Vasco (1789-1840)", *BAP*, XXI, 1965; JULIO CESAR SANTOYO, op.cit., 155-160 or.; J.L. VILLOTA, "El País Vasco visto por Jovellanos a finales del siglo XVIII", *Estudios Vizcainos*, 1973, IV, 11-54 or.

⁶⁵GIOVANNI ALLEGRA, *La viña y los surcos: las ideas literarias en España del XVIII al XIX*, Sevilla, 1980.

⁶⁶JOSE GARMENDIA ARRUABARRENA, "El testimonio de Jovellanos", *El Diario vasco*, 1977.12.13; idem, *Juan Ignazio Iztueta dantzarien maisu; Miscelánea*, Zaldibia, Iztueta Fundazioa, 1995, 39-passim.

zuen eta, eta orduko datu urriei ez zeritzen fidagarri asturiarrak. Onartu zituen erromatarren denbora-pasa, jolas eta olgetak berak espainiarrentzat bailiran, eta zerrenda eskainita, hau da, ehiza, erromeriak, joku eszenikoak eta joku pribatuak, berauen historia partikularra eman zuen. Ehiza eta torneoak hizgai izan ostean, zezenketen aferak arduratu zuen, eta hauen antzinitatea onartu bazuen ere, egile zaharren artean gogaitu zituenik bazela oroitarazten zigun, hala nola, Isabel Katolikoaren kronikagilea zen Gonzalo Fernandez de Oviedo, Jovellanosek erabilitako *Oficios de la casa de Castilla* eskuizkribuaren egilea. Jovellanosek, zezenketen historio txikia egin ondoren, nobleen jostaketa izatetik toreatzaile profesionalek egiten zuten ikuskizuna izatera azpimarratuz, agintariak, eta guztien artean Karlos III.ak, xedatu debekuak txalotu zituen. Gainera, ordurako ezaguna zen festa nazionalaren deitura errefuxatu zuen larriki, zezenketarik ikusi ez zuten Espainiako herriak asko zirela azpimarratuz:

<Creer que el arrojo y destreza de una docena de hombres criados desde su niñez en este oficio, familiarizados con sus riesgos, y que al cabo perecen o salen estropeados de él, se puede presentar a la misma Europa como un argumento de valor y bizarría española, es un absurdo>⁶⁷.

Zezenketen zio honetan bat baldin bazetorren euskal predikalariekin, Mendibururekin esate baterako, nahiz arrazoiak bestelakoak izan, ez zen gauza bera gertatzen beste jardurekin. Zezenketen kontua alde batera utzirik, Jovellanosek jarraitu zuen jauregieta kontuak ondik norakoak azalduz:

<No merece por cierto tan amarga censura otra diversión coetánea de los juegos del circo y de la liza, y tanto más racional que entrambas; esto es, los convites, saraos y fiestas palacianas>⁶⁸.

Jovellanosen aburuz jauregieta egiten ziren dantzak ez ziren ezertan arbuigarriak, areago, begi onez ikusten zuen kanpoko dantzak ikasteko zegoen grina, Zamakola batek, esaterako, sekularenean onartu ez zuena:

<A todo sucedía y ponía fin el baile, que, alternando con la conversación y con la música, se prolongaba, como en nuestros días, por la alta noche. Danzábale ya entonces entre damas y caballeros, danzábale de uno a uno o de más a más, y se danzaban bailes de enlace y maestría, en que la moda, a lo que se puede colegir de sus varios nombres y tonos, iba introduciendo cada día nuevos artificios y usanzas extranjeras. Que también entonces como ahora, y en esto como en más graves cosas, los hombres, siempre inestables y livianos, miraban con hastío lo conocido y se perecían por lo raro y lo nuevo>⁶⁹.

Edozein modutan ere, erromerien aipua da guri gehien interesatzen zaiguna:

<Romerías: En esta época, sin duda, creció y se fomentó el gusto de las romerías, cuyo origen se pierde en los tiempos de la primitiva fundación de todos los pueblos. La devoción sencilla los llevaba naturalmente a los santuarios vecinos los días de fiesta y solemnidad, y allí, satisfechos los estímulos de la piedad, daban el resto del día al esparcimiento y al placer. Reunidos en un punto por la identidad de deseos, buscaban el solaz en común, y entonces la concurrencia y la publicidad aumentaban el interés de sus juegos, que pudieran llamarse espectáculos, a ser más estudiados o menos casuales. El luchador, el tirador de barra, el joven diestro en la carrera y en el salto, crecía sentir su interés y su gusto a par del número de sus espectadores,

⁶⁷GASPAR MELCHOR JOVELLANOS, *Espectáculos y diversiones públicas*, I. alea, Madril, Espasa, 1971, 117 or.

⁶⁸op.cit., 119 or.

⁶⁹op.cit., 120 or.

y la gloria del vencimiento le hacía percibir por la vez primera aquella especie de sensación grata que más lisonjea el corazón humano. Si no se introdujeron, por lo menos es de sospechar que en este tiempo se propagaron el uso y la afición a nuestras danzas populares. La mayor parte de ellas son tan sencillas y ajenas de artificio que indican un origen remotísimo y acaso anterior a la invención de la gimnástica. Empero hay muchas en que una cuidadosa observación pudiera por su forma y enlaces, atinar con la época de su establecimiento, y entonces sin duda se hallaría coincidiendo con la que hemos determinado. Importa poco esta averiguación, harto más importa la observación de que existen muchos pueblos todavía que, preservados de la infección del vicio, no reconocen otro recreo que estas alegres concurrencias y los inocentes juegos y danzas que hacen en ellas su delicia. Esto es el país en que vivo, y esto era España antes del siglo XII>

eta orri azpiko ohar batean:

<Consérvanse aún en el país en que escribo dos danzas que pueden confirmar lo dicho en el texto, conocidas por los nombres de *danza de romeros* y *danza de espadas*. El nombre de la primera, y la esclavina, bordón y calabaza con que se adornan sus danzantes, indican bastante su origen; y siendo bien conocido en la historia el tiempo en que empezaron y crecieron las peregrinaciones a San Salvador de Oviedo, tampoco parece difícil determinar su época. La de la segunda, que sin duda es de más antiguo y noble origen, puede inferirse de su forma. Todas sus mudanzas o evoluciones terminan en una rueda, en que los danzantes, teniendo recíprocamente sus espadas por la punta y pomo, forman la figura de un escudo. Formada sube en él el caporal o guión de la danza y, alzado por sus camaradas en alto y vuelto en torno a los cuatro puntos principales del mundo, hace con su espada ciertos movimientos, como en desafío de los enemigos de su gente. Los que saben la fórmula de la elevación de los reyes visigodos poco trabajo tendrán en atinar con el origen o por lo menos con el tipo de esta danza>⁷⁰.

Oroitegiaren bigarren zatia, jostaketek pertsonengan zezaketen eragin eta helburu hori lortzeko erabil zitezkeen bideen azterketa dugu. Harritzekoa da Jovellanosek sintesirako zuen ahalmena; bitan banatu zuen herria: lan egiten zuena, eta errenten bizkar bizi zena. Berez, espektakuloak ez zegozkien lan egiten zutenei, nahiz aisialdia beharrezkoa zitzaiela onartzen zuen. Jovellanosek ongi pasatzeko askatasuna aldarrikatzen zuen, eta festegunetan lan egiten zuen herria entretenituko zuen jostaketen eza salatu zuen tapakirik gabe. Horrenbestez, Jovellanosek legeen aldaketa zuzena eskatzen zuen. Oroitegiaren bigarren zati honen sarrera osoa ekarri zuen Iztuetak Gipuzkoako dantzen liburuan, erderaz eta euskaraz. Dantza liburuaren testuan, aurretikago aipatua zuen jada Jovellanosen ekarria, baita bigarren zati honen sarreran agerturiko ohar labur batekin. Jovellanosek oroitegiaren lehenbiziko orraztaldia ondu zuenean, Euskal Herria ez zuen zuzen-zuzenean ezagutzen, edo bederik ere, oraino ez zen honaino etorririk, eta horregatik ere, gureari zegokion aipamenik ez dago horretan. Alabaina, bi idazketen artean iragan zuen bulta laburreko tartean, Jovellanosek bidazia burutu zuen gurera:

<Cuando escribimos esta Memoria, no conocíamos el país bascongado, ni sus bailes dominicales, pero un viaje hecho en 1791, y repetido en 1797, nos proporcionó el gusto de observarlos y nos confirmó más y más en lo que habíamos escrito acerca de las diversiones populares. Es ciertamente de admirar cuán bien se concilian en estos sencillos pasatiempos el orden y la decencia con la libertad, el contento, la alegría y la gresca que los anima. Allí es de ver un pueblo entero sin distinción de sexos ni edades, correr y saltar alegremente abandonados al esparcimiento y al placer, que fuera muy insensible quien los observase sin participar de su inocente alegría. Tanto basta para recomendar estas fiestas públicas a los ojos de todo hombre sensible, pero el filósofo verá además en ellas el origen de aquel candor,

⁷⁰op.cit., 91-passim

franqueza y genial alegría, que caracteriza al pueblo que los disfruta, y aun también de la unión, de la fraternidad y del ardiente patriotismo que reina entre sus individuos. ¡Cuán fácil no fuera, con sólo estender tan sencillas instituciones, lograr los mismos inestimables bienes en otras provincias! >⁷¹.

Iztuetari berebiziko laketa eman zion Jovellanosek eginiko aipamenak. Alde batetik, kanpotar bat izan zelako Gipuzkoako dantzei buruzko epai ona eman zuena, horrek dakarren inpartzialtasunez, Espainiako beste dantza guztien gainetik gipuzkoarrak ezarri, eta bestaldetik ere, Gipuzkoatik kanpo zabaldu zuelako bere epaia, Gipuzkoako izen ona Espainia osoan irakurri ahal izan zela. Pena bakarra geratu zitzaion Iztuetari, Jovellanosek ez zuela aprobetxatu Gipuzkoako dantza guztien berri jasotzeko:

<Nere pozkidarik aundiena litzake bada, Jovellanos bezelako gizon zentzutsu eta ekai onakiko batek, Gipuzkoako dantza mota guziak zein bere soñu zar gogoangarri, itz neurtu egoki, eta senaera miraritsuakin bear bezala ezagutzea, mundu osoari argitaratzeko, zenbaterañokea dan beran aunditasuna>⁷².

Sobera zekien Iztuetak lan ezin betegarria zela huraxe Jovellanosentzako. Naski Jovellanosek dohai bereziak zituela lan etnologikoak eta burutzeko, baina gurean arras denbora urria emateaz gainera, ez zen bere interesekoa, edo bederen, euskal dantza ez zuen helburu, bitartekoa baizik. Iztuetak, bere aldetik, Jovellanosen parean ezartzen ari zen bere burua, jakinaren gainean, bere lana ahalik eta txukunen justifikatzeko.

Lehenengo zatian bezala, bigarren honetan ere Jovellanosek hainbat elementuko zerrenda errepasatzeari ekin zion: jostaketa hiritarrak, maestrantzak, academia dramatikoak, saraoak, maskarak, pilota jokuak, hizketaldietarako etxeak eta antzerkiak. Pilota jokuei buruz mintzatzerakoan, aurretik dantzarekin gertatutakoa errepikatzen da. Oroitegiaren lehenbiziko idazketan ez zuen Euskal Herria ezagutzen, orain berriz bai:

<También en esto se distingue el país bascongado. No hay pueblo considerable en el que no tenga su juego de pelota, grande, cómodo, gratuito y bien establecido y frecuentado, y así como juzgamos que los bailes públicos influyen en el carácter moral, hallamos también en ellos y en estos juegos la razón de la robustez, fuerza y agilidad de que están dotados aquellos naturales>⁷³.

Edozein modutan ere, Jovellanos gehien kezkatzen zuena, eta oroitegian horrela agertzen da, antzerkiaren inguruko eztabaida zen. Jada oroitegiaren lehenbiziko zatian antzerkiaz luze mintzatua zen, antzerkiaren historia laburra eginik. Lehenbiziko jokaldiak misterioen agerpenarekin hasi ziren, baina hauek ez ziren nahikoa herriaren antzerki egarria asetzeko, hortaz, osagai berriak gehituz joan zen, eta orduan hasi ziren agertzen, beraz, *zaharrones*, *remedadores*, *juglares*, *juglaresas*, *mayas* eta *diablillos*, egiten zituzten dantzengatik lehenbiziko debekuen pairaleak izan zirenak. Antzerki sakratuaren historiak autoetan du hasiera, eta bereziki, Korpus egunean egitekoak

⁷¹op.cit., II. alea, 14-15 or.

⁷²JUAN INAZIO IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 79 or.

⁷³JOVELLANOS, *Memoria sobre la policía de los espectáculos y diversiones públicas y su origen en España*, 24 or.; gurean aunitzetan argitaratua izan da pasarte hau, adb. *Euskal Erria*, XV, 1886, 275 or.

zirenetan, hortaz, auto sakramentalak. Honetan, Jovellanos gainontzeko ilustratuekin bat zetorren:

<En medio de los mayores progresos de nuestra dramática se conservó esta supersticiosa costumbre hasta nuestros días, en que los llamados autos sacramentales fueron abolidos del todo. Y sin duda que lo fueron con gran razón, porque el velo de piedad que los recomendó en su origen no bastaba ya a cubrir, en tiempos de más ilustración, las necedades e indecencias que malos poetas y peores farsantes introdujeron en ellos, con tanto desdoro de la santidad de su objeto como de la dignidad de los cuerpos que los veían y toleraban>⁷⁴.

Antzerki profanoaz bere garaira arteko historia egin zigun Jovellanosek, Karlos II.aren erregetzan beheitiratzea hasten zela ziurtatuz. Dramaren inguruan zeuden eztabaidak alde batera utzirik, larriki kritikatu zuen hainbat eliz gizonen aldetik zetorren eraso justifikagabea. Ertaroko antzerkiari jarritako eragozpenak bazterturik, garaikideak zituen apaizen debekuak hartu zituen mintzagai. Gobernuaren asmo berritzaile eta erreformatzaileak aurrera zihoazen heinean, oraino ere apaiz setatsuen erasoak pairatu behar ziren oztopatzaile. Jovellanosen aburuz, konponbidea honetan legoke:

<Púrguese de una vez el teatro de sus vicios, restitúyase al esplendor y decencia que pide el bien público, y si entonces, cuando ya hubiese callado el cielo, resonaren todavía las indiscretas voces de la parcialidad y la preocupación, la autoridad, que debe cansarse alguna vez de luchar con semejantes obstáculos, haga valer los derechos que le dan la razón y las leyes para imponerles silencio>⁷⁵.

Bigarren zatian luze jardun zuen antzerkiaren erreformaz eta honen erdiesteko moduez: drametan, jokaldietan, tramoian, musika eta dantzari, zuzendaritzan eta erreforma aurrera ateratzeko baliabide ekonomikoez. Musika eta dantzaren erabilpenaz honela zioen:

<¿Y qué diremos de la música y el baile, dos objetos tan atrasados entre nosotros y capaces de ser llevados al mayor punto de mejoramiento y esplendor? ¿Qué otra cosa es en el día nuestra música teatral que un conjunto de insípidas e incoherentes imitaciones, sin originalidad, sin carácter, sin gusto, y aplicadas casual y arbitrariamente a una necia e incoherente poesía? ¿Que otra cosa nuestros bailes que una miserable imitación de las libres e indecentes danzas de la ínfima plebe? Otras naciones traen a danzar sobre las tablas los dioses y las ninfas; nosotros los manolos y verduleras. Sin embargo, la música y la danza no solo pueden formar el mejor ornamento de la escena, sino que son también su principal objeto, porque, al fin, entre los concurrentes al teatro siempre habrá muchos de aquellos que sólo tienen sentidos>⁷⁶.

Harrigarria da honakoak entzutea Euskal Herriko dantzaz idatzi zuena irakurrita; edozein modutan ere, argi eta garbi esan zuen Jovellanosek nola ikusten zuen herria banandurik, eta bakoitzak badu bere jostaketa. Ondasunen bizkar bizi zen herria, eta oroit bedi Jovellanosek bere burua nobletzat bazuela, antzerkietara joatekoa zena genuen, ez xehea. Horregatik ere, saraoak oniritzen zituen:

< Aunque los saraos o bailes nobles y públicos no sean acomodables a pequeñas poblaciones, rara ciudad habrá en que no puedan celebrarse algunos con lucimiento y decoro. Dirigidos por personas distinguidas, costeados por los concurrentes, arreglado el precio de los boletines de entrada con respecto a su número y a la exigencia del objeto, y bien establecida su policía,

⁷⁴op.cit., 127-128 or.

⁷⁵op.cit., 144 or.

⁷⁶op.cit., 40-41 or.

¡Cuán fácil no fuera disponer esta diversión, y repetirla en las temporadas de Navidad y Carnaval, en que la costumbre pide algún regocijo extraordinario! >⁷⁷.

Eta honezaz gain, agintari zibilek bere gain hartu beharko lukete dantzaldi hauek ahalbidetzeko, hiriko antzoki edo bestelako eraikin aproposak eskura jarritz, eta inolako eragozpenik ezarri gabe. Esan gabe doa Jovellanosek botere zibilari ematen ziola garrantzirik gehien.

Zenbait kritikalarik Jovellanosen ekarpena juzku neoklasikotik aldendu dute zio honetan, eta Rousseauaren *Lettre sur les spectacles* lanean agertzen denera hurbildu, nahiz nabarmenak izan bi gaien arteko jauzia, ideien antzekotasuna nabaria da, bereziki antzerkia kaltegarritzat edukitzea herri xehearentzat, eta herri xehe honek nekazal gizartean bilatu behar duela betiko jostaketa.

Egunkariak: Euskal Herrira eginiko bidaia

Jovellanosek bere seigarren bidaztian zapaldu zuen Euskal Herria estrainekez, berauk deitu *bidazti handia* delakoan hain zuzen ere. Jovellanosek eginiko bidaia guzti hauen kontaera bere egunerokoetan dugu irakurgai. *Diarios* hauek hamalau dira zehazki, 1790eko abuztuaren 20an hasiera eta 1810eko martxoaren 6an bukaera dutenak. Euskal Herrira eginiko bidazti hau bigarren egunerokoak jasotzen du. 1791ko abuztuaren 6an aterata zen Gijondik Avilako prebendadua zen Felipe Posada, Eugenio Acebedo eta Patxin Peon bidaiakideen laguntzarekin. Bidaia honen egiteko izan zituen arrazoiak ugariak izan ziren. Alde batetik, arrazoi ofiziala zegoen, hau da, Asturietako ikatzaren kontsumoetarako zeudekeen itxaropenen ikerketa. Godoyek gortetik aldendu nahian, mehatzategiaren egoeraren berri jasotzera bidaldu zuen Jovellanos. Bidenabar, Asturias eta probintzia salbuetsien arteko aldea maila ekonomikoari zegokionean ikertu behar zuen.

Euskal Herrira abuztuaren 16an iritsi zen, Kantauriko itsaertzetik, eta Somorrostro, Portugalete, Sestao zein Barakaldo atzean utzirik, Bilbon eman zuen lehenbiziko gaua. Zalui joan zitzaion Jovellanos euskal itzulia, eta hilabete erdia baizik ez zuen eman hiru probintzietako herri askotatik pasatzeko. Bilbon hiru egun oso eman zituen, Portugalete ere ezagutzeko aprobeitatu zituenak, eta hilaren 20an Bizkaiko hiritik aterata zen Durangori buruz, bidean, Zornotza aldeko Ibarra, Bierna eta Arandiako olategiak bisitatu zituela. Abuztuaren 21ean Durangotik aterata zen Ermua, Eibar, Elgoibar, eta Azkoitiarantza, eta hantxe gaua emanda, 22an Loiola, Azpeitia, Urrestilla, Bidania, Albistur, Tolosa, Billabona eta Hernani izan zituen helmuga. 23an Hernanin izan zen, eta ilunabarrean Donostiara iritsirik, hantxe ere eman zituen bi egun oso, Pasaia, Lezo eta Errenteria begiztatzeko profitatu zituenak. 26an Tolosara abaiatu zen, eta 27an Alegi, Legorreta, Itsasondo, Ordizia, Beasain, Ormaiztegi, Zumarraga, eta Antzuolatik pasa ondorean, Bergaran izan zuen pausalekua. 28an Bergaran izan zen egun osoan, harik eta 29an Gasteizko bidean abian ezarri zen arte, Arrasate, Leintz-Gatzaga, Ulibarri-Ganboa, eta Mendibildik igaroaz. Hilaren 30ean Gasteizen izan zen, eta abuztuaren ondarr egunean Burgosi belanda, Ariñez eta Argantzua izan ziren Jovellanosek bisitatu azken herri euskaldunak.

⁷⁷op.cit., 21 or.

Euskal Herritiko itzuli hau deskribatu zuenean, iruzkin politikorik ia ez zигun egin, arras zuhurra agertu zitzaigun horretan, eta egin zituen aipamenak oro, lehen irakurketan hutsalegi irudi lekizkioke edozeini. Lehen eta behin bidea eta bidea egiteko moduak izan zituen mintzagai: bideen egoera, gurdia, ostatuak, janaria,... Ohar ugari nekazaritzari dohazkionak dira, itxaron daitekeenez nekazal erreformarako entseiua ondu zuenarengandik. Jendearen berri ere eskaini zigun, gipuzkoar eta arabarren gainetik emakume bizkaitarren garbitasun zein duintasuna nabarmendu zuela. Zenbaitetan irudi lezake Jovellanosen hitz-lau honetan geroagoko subjektibismo erromantikoaren zantzua dagoela, baina beti ere, XVIII. mendeko Jovellanos neoklasikoa da testuan gailentzen dena, objektiboa, disziplinatua, ordenatua, birtutetsua eta arrazoiaren menpe:

<En rigor, la lectura de los *Diarios*, pese a su carácter de obra privada o íntima, no modifica sino que refuerza la imagen que cualquier conocedor de la obra y vida de Jovellanos se había formado previamente: pasión por la cultura, amor por la justicia, celo por el bien público, sensibilidad y gusto artístico muy finos pero constreñidos por las ligaduras del neoclasicismo, rectitud, virtud, patriotismo, nobilísimo temple moral>⁷⁸.

Angel del Rio lau ezaugarri azpimarratu zituen Jovellanosen lan honetan. Alde batetik nabarmentzekoa da Jovellanosek gauza guztiekiko erakusten zuen jakinmina. Bestalde, benetan miresgarria da Jovellanosek errealitateaz ohartzeko zuen ahalmena eta zorrozatasuna, behatze gaitasuna. Aipatzekoa ere zuen zentzu kritikoa eta edozein gauzari buruz juzkua emateko zuen gaitasuna. Azkenez, bere praktikotasuna eta gauza guztien erabilgarritasuna neurtzeko kezka ekar dezakegu.

Pentsa daitekeenez, Bergaran ez zuen egun oso bat eman ontzaren oihuari begira, eta Euskal Herrian barrena egin zuen lehenbiziko bisitaldi honetan ez zion muzin egin Herriaren Lagunen Elkarteko kideekin topo egiteari. Espainiako lehenbiziko elkartetzat miresten zuen Deba bailaran eratutakoa, eta elkarte kideek ere beren aldetik, Jovellanosi zioten begirunea ez zuten ezkututzen. Bergaran Elkartearen Ikastegia ikuskatu zuen, eta bertan zeuden 120 pertsonen errolda jasotzeaz ezeze, ikastegiaren ikasketa plana osoaren iruzkina egin zuen, egunerokoan gehigarritzat argitaratu zuena. Ikastegian aprobetxatu zuen ikasle zein irakasleekin mintzatzeko, eta lehenbiziko haixek festegunetan tertulietara joaten zirela aipatu zuen egunerokoan, orobat, ikasleak berak tertulietara joaten zirenean afalordurarte, bederatizak arte hots, dantzan aritzen zirela gainontzeko tertuliakideak animatuz. Elkarte kideen lanak eskaini zizkieten Bergaran, esaterako, Ignazio Luis Agirreren *Los derechos de un padre* antzezlanak, eta penatu zitzaion gorki egun hartan Landazuri historiagilea ezagutu ez izana. Ezagutu zituenak, ordea, besteen artean, Lorentzo Prestamero eta Samaniego izan ziren, lehenengoa Gasteizen eta bigarrena Tolosatik pasatzerakoan, Jurramendiko jauretxean hain zuzen. Gaua Samaniegoren etxean eman zuen, eta egindako tertulia goxoan, arabarrak Bilboko desertuaren gaineko bertsoren batzuk irakurri zizkion, beste lanen artean. Seguru da Jovellanos ezin gustorago zegokeela elkarkideen artean. Gazteago zela, Sevillan Olabidek antolatzen zuen tertulian parte hartutakoa

⁷⁸ANGEL DEL RIO, "Estudio preliminar", in JOVELLANOS, *Diarios*, Oviedo, IDEA, 1953; ibidem, "Los Diarios", in JOSE MIGUEL CASO GONZALEZ, *Historia y crítica de la literatura española: Ilustración y neoclasicismo*, Bartzelona, Crítica, 1983, 413-passim.

zen. Ezagun da, aiko euskalduna zuen Olabidek aitzinaratzen zuen bilkurak frantziar gortearen itxura hartzen zuela; arin baina aldi berean kultoa, non antzerkiak eta dantzak berebiziko tokia zuten. Hantxe estreinatu zuen Jovellanosek bere *El delincuente honrado* antzerkia 1773an.

Bergara deskribatzerakoan honela arizan zitzaigun Jovellanos:

<Todo el pueblo rebosa en alegría, hay fiesta de San Martín, baile público en la plaza. ¡Qué bulla! ¡Qué alegría! Todo se llena de placer, el pito y el tamboril, gritos de regocijo y fiesta, los cohetes, la inocente gresca que se ve y se oye en todas partes, penetra en el corazón más inapacible. ¡Dichoso yo, si lograra trasladar esta bella institución a mi país, en la plaza del instituto empezando con los alumnos!>.

Bergarako dantzen beste lekukoa izan zen Tunborg sueziarrak ez zuen Jovellanosek bezala pentsatzen. Anders Nikolaus Tunborg Bergarako Ikastetxean jardun zuen mineralogia eta metalgintza katedratiko gisa. Erkidea zuen Nils Adam Bjelke konteari 1788ko abuztuaren 16an igorri gutunean, eta euskaldunen erlijiotasun itsua zein apaizen ahalmen mugagabea harriturik kritikatu ostean, honela ziharduen Gipuzkoako hirian jada ikusiak zituen dantzei buruz:

<El espectáculo sigue media hora con música de dos tambores estridentes y una especie de flauta. Después empiezan todos a bailar al son de esta música hasta las 9 o las 10 de la noche. Este baile es muy desordenado, constituyendo solamente saltos, gritos y dando empujones el uno al otro con los codos, cuanto más fuerte, mejor y más divertido>⁷⁹.

Geroago ere, bigarren eta hirugarrenez, euskal lurretatik igaro zen, nahiz gure gairako interes txikiagokoak izan orduan egin zituen ibilbideak. Zazpigarren egunerokoan 1797ko bidaiarenak jaso zituen; orduan Bilbon izan zen Ibañez de la Renteriarekin, zeinek bere hitzaldiak eta alegiak eskaini zizkion. 1801ean, berriz, Nafarroako hegoaldean izan zen, Biana, Mendabia, Milagro, Tutereta Fontellasen hain zuzen ere.

Ponzi zortzigarren gutuna

Hasiera batean, Ponzek berak eskatu zion Jovellanosi idatz ziezaion, bere bidaia liburuetan Asturietako kontuak ateratzeko. Alabaina, Jovellanosek eginiko lana hain izan zen gotorra eta ondua, ezen Ponzen azkeneko asmoa izan zen bere bidaia liburuen jarraian Jovellanosen datuekin beste bi aleki ateratzea; alabaina, Ponzen 1792ko heriotzarekin asmo geratu zen dena. Jovellanosen gutun hauek argitara gabe geratu ziren Habanako Elkarte Ekonomikoak 1848an atera zituen arte, bosgarrena ezik, berriki arte desagerturik egon dena. Gure intereserako zer esanik gehien duten gutunak zortzigarrena eta bederatzigarrena dira. Azken hau Alzadako unaien testu famatua dugu. Honetan, gurean agotak zitezkeen antzeko giza talde baztertu baten deskribapen osoa eman zigun Jovellanosek, etnografo ezin hobe zela erakutsiaz. Ez zuen bizitzaren arlo bat ere ukitu gabe utzi, tartean ere hauen hizkuntzaren berri eman zigularik:

⁷⁹TUNBORG, *Extracto de una carta al conde Bjelke*, Julio Urkixo fondoko eskuizkribua; JON BAGUES ERRIONDO, *La música en la Real Sociedad Vascongada*, Donostia, RSBAP, 1990, 223 or.

<La lengua de los vaqueiros es enteramente la misma que la de todo el pueblo de Asturias: las mismas palabras, la misma sintaxis y mecanismo del dialecto general del país>⁸⁰.

Eta hizkuntza hori, bablea, asturiera, ez zen oharkabeen atzendu Jovellanosi, nahiz nahikoa gauza ezezaguna gertatu egun, agian. 1791an Cavedari igorri gutun batean Asturiasko dialektoaz jardun zuen⁸¹, eta Nocedalek ere bere *Apuntaciones sobre el dialecto de Asturias* izenburuko lana argitaratu zuen. Jovellanosen asmorik nagusia bablearen hiztegi etimologiko bat ontzea zen. Horretarako Akademia baten sortzeko beharra azpimarratu zuen, baita Akademia horrek lanerako zein metodoa erabili beharko zuen, Posadari 1801eko urtarrilaren 14an bidali ziona, *Instrucciones para la formación de un diccionario del dialecto bable*.

Zortzigarren eskutitzan bada poesia herrikoiaz mintzatu zitzaigun, baita Asturietako dantzei buruz eta hauetan erabiltzen ziren kantez. Alabaina, eta aurretik aipatu lanean gertatu antzera, Jovellanosek erromerietan usean ziren jostaketez jardun zuen bakarrik. Honetan erakutsi zuen Jovellanosek bere aurpegiak zintzoena. Pozten zen Ponzi komunikatu behar zionaz. Asturiasen, jende xeheak ez zuen ez antzerkirik ez zezenketarik, ez beste jostaketa garestirik ongi pasatzeko, eta Jaungoikoari ematen zizkion eskerrak horregatik:

<Se puede decir que el pueblo no tiene en Asturias más diversiones que sus romerías, llamadas así por que son unas pequeñas peregrinaciones que en días determinados y festivos hace a los santuarios de la comarca, con motivo de la solemnidad del santo titular que se celebra en ella>⁸².

Eta hauxe da gutun honen gai nagusia, erromeriaren deskribapena, eta dudarik ez da, gurean ospatzen zirenetatik ez dela gehixegi hasteren. Ermita ondoko toki ederrenean kokaturik, jende ugari etortzen zen, bai eguna ongi pasatzera bai saltzera, izan ere, baserri asko zegoen zonalde honetan, merkatuena ez zen erreza, eta erromeriak aprobetxatzen zituzten beharreko gauza guztiak trukatzeko, saldu eta erosteko. Bestela ere, gazteak ezin hobeto apaindurik zetozen, bada aunitzetan aukera hauek bakanetakoak baitziren maitaleak elkar ikusi ahal izateko, eta hainbat eta hainbat ezkontza honelakoetan zehazten baitziren. Euskal predikalariek zeritzatenaren aurka, Jovellanosi ezin aproposagoa zeritzon honakoa. Aipagarria ere, leku askotan erromeria bezperatik hasten zela, urrutitik zetozelako, eta beila dantzan ematen zen, hurrengo eguneko festaren ataria zena. Dantzak arratsaldeko siestaren ostean hasten ziren, eta sexu bakoitzak bere dantzak bazituen, garbitasuna nagusi zelarik. Bi dantzak, neskenak zein mutilenak, borobilean egiten ziren, kantari jarraikiz, eta horregatik bakarrik, esan daiteke arras dantza zaharrak direla, antzinatean erroak zituztela. Halaz guztiz, bi dantzen artean badira desberdintasunak. Mutilen dantzak erromantze batekin egiten ziren; erromantzearen lau lerroko kopia bakoitzaren ostean, dantzariek erantzuten zuten *estrambote* batekin, bi bertso, santuren bati eskeiniak. Segituan, makil-dantzak egiten ziren, makil bakar batekin, eta Jovellanosek ematen zigun deskribapenaren arabera, Durangaldeko Dantzari-dantzaren Makil-joko-

⁸⁰op.cit., 268 or.

⁸¹JULIO SOMOZA DE MONTSORIU, *Jovellanos: Manuscritos inéditos, raros o dispersos*, Madril, Gómez Fuentenebroren semeak, 1913, 131-passim.

⁸²MELCHOR GASPAR JOVELLANOS, *Cartas a don Antonio Ponz*, Madril, Espasa, 1969, 227 or.

nagusiaren parekoa zitekeen. Batzuetan, makil-dantza hauek borroka irekian bukatzen ziren, baina horregatik ere, Jovellanosek ez zuen uste komenigarria zenik makilak debekatzea, bestelako armak erabiliko zirelakoan.

Andreen dantzak, ordea, beste eite batekoak ziren. Esan bezala, emakumeek ere borobil batean ezarrita egiten zituzten haien dantzak, kantak, ordea, koplak eta estribilloak baizik ez ziren, eta horietan aprobetxatzen zuten edozeini kritikatzeko; eite txaribarikokoak ziren, beraz. Ez zuen, halarik ere, Jovellanosek ohitura hau erasotzen:

<No constan estas danzas, como nuestros modernos bailes, de fuertes y afectadas contorsiones, propias para expresar unas pasiones violentas y artificiosas, sino de movimientos lentos y ordenados, que indican las tranquilas afecciones de un corazón inocente y sensible. Si esta es o no una ventaja para los pueblos que la melindrosa corrupción tiene por bárbaros, no parece un problema difícil de resolver>⁸³.

Segituan, apaizen aldetiko erasoaren berri jaso eta erantzunak eman zituen Jovellanosek. Alde batetik, jarduera hauek defendatzen zituen urte osoan lanean ematen zuen herri xehe baten jostaketa zelako, beharrezkoa baina inozentea ere. Hainbat erasotzaileen izenak eta lanak eman zituen, ez ordea hertsienetakoena: Feijooen “Peregrinaciones sagradas y romerías” diskurtsoa, edota Sarmientok 1757an Arandako konteari idatzi “Sobre caminos” gutuna non Oviedoko sinodoan hartutako erabaki atzerakoiak jasotzen ziren; edozein modutan ere:

<Perteneciendo esta materia en todas sus partes a la autoridad civil, ella sola es quien deberá regularla en todo tiempo. Quiso hacerlo en el proyecto de nueva ordenanza del principado, no accedió a la prohibición sinodal; quiso sin embargo dar leyes a estas diversiones; pero ellas son tales, que si por desgracia hubieran obtenido la aprobación, hubieran por esta y otras razones hecho la ruina del Principado>⁸⁴.

Humboldt⁸⁵

Ez dago nahikoa argi Iztuetak Humboldtten lana ezagutu zuela baieztatzerik; areago, Humboldt euskal dantzaz esan zituen guztiak bere bi bidaien egunkarietan jasotzen ziren, eta gurean berandu arte ez ziren ezagutu. Edozein modutan, ukaezina da Humboldtten eragina euskal *intelligentsia*-n, Basurto Larrañagaren hitz bera erabiltzearen, ez bakarrik Mogel, Astarloa edo Errorengan, baita Herriaren Lagunen Elkartearen inguruan mugitzen zirenen, esaterako, Peñafloredako konte, Murga, Mugartegi edo Landazurirengan.

Karl Wilhelm von Humboldt 1767ko ekainaren 22an jaio zen Berlingo Tegel auzoan, ekonomia nasaiko sendi baten altzoan, lur ondasun zabalen jabe eta prusiar kortearekin harreman estuan zegoena. Bere lehenbiziko prestaera akademikoa Tegel lakuaren ondoan sendiak zuen jauretxe batean jaso zuen

⁸³op.cit., 239 or.

⁸⁴op.cit., 243 or.

⁸⁵ARTURO FARINELLI, *Guillaume de Humboldt et l’Espagne avec un Appendice sur Goethe et l’Espagne*, Paris, 1898 eta Torino, 1924; idem, “Le Tagebuch de G. Humboldt”, *RIEV*, VI, 558 or.; idem, “Guillermo de Humboldt y el País Vasco”, *RIEV*, 1922; JUSTO GARATE, *G. Humboldt: Estudio de sus trabajos sobre Vasconia*, Bilbo, Imprenta Provincial, 1933.

bere anaia Alexanderrekin batera; bestalde, unibertsitatean emandako bulta nahikoa laburra izan zen, Oderko Frankfurteko zein Göttingengo unibertsitateetan emandako urtebetea alegia. Wilhelm von Humboldten jarduera garrantzitsuenetakoa burutu zituen bidaia guztiak izan ziren, non aukera aparta izan zuen jende, kultura zein gertaera ezberdinak ezagutu ahal izateko; horrela bada, 1789an Parisen izan zen, non Bastillako haurriak bisitatu zituen, eta bidaietan lagun hurko egin zituenen artean Schiller, Goethe edo Jacobi zeuden, gurean Astarloa zegokeen moduan.

1790ean epaitegi gorenaren aholkulari izendatu zuten, ahal bezain lasterren erdeinatu zuen kargua, eta hamar urtetan bidaiari izan genuen oroz gain. 1800ean Prusiako ordezkaria izan zen Erroman. 1809an kultura ministraria, eta berari eskerrak Berlingo unibertsitatea izanen zenaren lehenbiziko oinarriak sustatu ahal izan ziren. Hurrengo urteetan, eta Berlinen emandakoez gainera, Vienan eta Londresen izan zen Prusiako gobernuaren ordezkari, harik eta politikak nahikoa nardaturik, Tegelko bere etxera betiko joan zen arte. 1829an jaso zuen Estatuko Museoa sortzeko mandatua, eta berebiziko gustoz bete ostean 1835eko apirilaren 8an zendu zen.

Aski ezaguna dugu Humboldten ekarpena gurean, euskararen ikerketei bagagozkie bereziki euskal-iberismoaren defendatzaile sutsu bezala. Edozein modutan ere, gure gairako interesekoak ere bazizkigun eskaini. Herderren ikaslea izaniko Humboldtek aski argi ikusten zituen Euskal Herriko berezitasunak eta ezaugarri nazionalak, eta funtsean hizkuntzan oinarriturik baldin bazituen ere, bestelako adierazpenen garrantzia ez zuen gutxietsi, esaterako dantzarena. Honela beraz, era sistematiko batez biltzeari ekin ez zion arren, bai bere lanetan aipu luzeak agertzen direla:

<Herri-kulturaren eta euskal naziotasunaren erakusburu diren kanta, poesia, ipuin, kondaira, atsoitz, musika, dantza eta abarren maitale eta biltzaile izan zen, eta, dirudienez, gure lehen folklorzalea>⁸⁶.

1791an Caroline von Dacherödenekin ezkondu eta hiru seme alaba izan zituen, Caroline, Wilhelm eta Theodor, bere bidaiak egiteko eragozpen handirik suertatuko ez zitzaizkionak, bada, lauekin etorri baitzen Euskal Herrira egin zigun lehenbiziko bisitaldian. Gurera soilik ez zen etorri, ordea, eta penintsula osora zabaldutako bidaiaren zatia baizik ez zen izan lehenbiziko euskal itzulia. Edozein modutan ere, eta guri dagokigunari estekaturik, derragun hizkuntzalari germaniarra Euskal Herrira XVIII. mende bukaeran etorri zela estrainekez, 1799ko urrian hain zuzen, penintsularakoan, iragaitzez. Bidaztiaren berri bere *Tagebuch der reise nach Spanien* izenburuko liburuan jaso zuen. Ez zen huraxe Euskal Herrira egin zuen bisitaldi bakarra, eta bigarrena 1801eko maiatzean burutu zuen, orduan emaztea zein seme-alabak etxean utzirik, berariaz hiru hilabetez ipar eta hegotik ibiliz, *Baskische reisetagebuch* izeneko lanean jaso zuena. Lehenbiziko bidaiaren “Cantábrica” kapitulua Unamunok itzuli zuen, nahiz Bergarakoari zegokiona ez zuen agertu, eta azkenez, Garatek

⁸⁶XABIER ALTZIBAR, “Euskaldunen nazio eta hizkuntza”, *Euskera*, XXXI-2, 27 or.

berak argitara eman zuen *RIEV* aldizkarian. Bigarren bidaiaren itzulpena, ordea, Aranzadik egin zuen⁸⁷.

Euskal Herrian egin lehenbiziko bidaztian gutxi zitekeen dantzaz jaso zuena, iragaitzez eta estrainekoz egina baitzen, eta usuago bezain maratzagoak ditugu bigarren bidaiaren deskribapenean irakurgai ditugunok. Edozein modutan ere, lehenbizikoaren oroitegia ere zer edo zer bazekarren prusiarrak. Polikarpio Larrañagak 1930ean Bilbon ogutziriko hitzaldi batean⁸⁸, Humboldt看 bizitakoak ekarri zizkigun kanpotiko dantza berri eta zikinen kontra egiten zuen euskal dantza zaharren apologiaren sustagarri. Humboldt看 lanetan, bada, erromantizismo goiztiar baten zantzua soma liteke, beti ere aipatu dugun Euskal Herriaz zuen ikuspegi nazionalaren barruan, geroxeago, jeltzaleen ideologian ezin hobe txerta zitekeena. Humboldtentzat euskaldunak Europako herririk animosoena zen dudarik gabe, lan egun gogorraren osteko aisia dantzan eta kantan igarotzen zuena, Voltaireren esaera gogorarazten diguna. Alabaina, Bergaran zegoela Peñafloidakoarengandik entzun zituenak aski argiak ziren; honek euskal dantzaren gain-beheraren berri eman zion tapakirik gabe. Bere gazte denboran egiten zen dantza apaizek debekatuta zegoen ordurako. Gazte zela gazteriak bazekien dantzen erregelak, zein oinarekin hasi behar zen zortzikoaren lehenbiziko puntua, nola aldatu, eta 13 puntuko kanta zaharrak, Humboldt iritsi zenean inork gutxik ez zekizkienak. Lehen igandero zegoen dantza herriko plazan, eta dantzari guztiek alkatearen mandatuari egiten zioten kasu, geroago ordea, apaizek dantzen aurka predikatzen zuten, eta oso jende gutxik dantzatzen zuen, bestelako ixileko jostaketak egiten zirelako. Gasteizen zegoela, bizargile batek dantzaren egoeraren berri lakarra eman zion: danbolinarekin dantzatu ahal izateko, apaizaren baimena beharrezkoa zen, ez ordea, zaldabaiarekin dantzatzeko, horregatik, dantza saio asko eta asko zaldabaiarekin egiten ziren, apaizari baimenik ez eskatzeagatik, beti ere, danbolinak ekar zezakeen jendetza biltzen ez zela.

Penintsulara eginiko lehenbiziko bidazti honetan, Humboldt看 nahiko denbora eman zuen Madrilén; Euskal Herritik Gaztelako hirira iristea hamairu egun baizik kostatu ez bazitzaion, hartan bi hilabete oso eman zituen. Hantxe bada estrainekoz modako dantzak ikusi zituen. Boleroa Gurutzearen antzokian ikusi zuen estrainekoz:

<El bolero es una danza en la que los bailarines y bailarinas simplemente se acercan y se distancian, sin llegar a tocarse. Se baila lento pero con brío. Este brío reside en parte en el trabajo de los pies, en parte en la postura inclinada hacia atrás que presiona hacia afuera la parte media y en el poderoso movimiento de las manos con las castañuelas. Esto y el adelantamiento de la parte media del cuerpo deben de constituir la sensualidad de esta danza, que por lo demás el extranjero no siente especialmente>⁸⁹.

⁸⁷Unamunoren itzulpena “Bocetos de un viaje a través del País Vasco”, *Euskal Erria*, 1899, XX, 424-passim; Arantzadiren itzulpena “Diario del viaje vasco de 1801”, *RIEV*, 1922, 614-passim, geroxeago ere *Los vascos: apuntes sobre un viaje por el País Vasco en la primavera de 1801*, Donostia, Auñamendi, 1975.

⁸⁸POLIKARPIO LARRAÑAGA, *La moral vasca*, Bilbo, 1930, 54-56 or.; ibidem, *Txistulari*, XVII, 1930, 11-13 or.

⁸⁹WILHELM VON HUMBOLDT, *Diario de viaje a España: 1799-1800*, Madril, Cátedra, 1998, 112 or.

Sevillan izan zenean ere, boleroekin lotzen zuen *zapatero* delakoa ikusi zuen, emakume bakar batek egina, kaskainetekin eta hagitx sentzuala, egungo flamenkoa bera zitekeena, eta aurrerago ere, Cadizen zegoela, *zorongo* izeneko dantza ikusi ahal izan zuen, esan ziotenaren arabera, Ameriketatik etorritakoa zatekeena, baina Humboldték argi eta garbi aipatu zigun danbolinteroaren musikaz egina zela. Guztiarekin, eta inolako balorapen moralik egiteke, Espainian ikusi zituen dantzak guztiz bestelakoak ziren Euskal Herrian ikusi zituenekin konparatuta, lehenbizikoak sentzualismoz beterik baitzeuden:

<Todas estas danzas españolas son mera expresión de un violento amor sensual, no sólo gracias a los giros, el acercarse, el unirse, etc., lo que es más estético, sino también a los movimientos y al ritmo apasionado. Al mismo tiempo imitan las actitudes y gestos sensuales>⁹⁰.

Bigarren bidaian Humboldték euskal dantzen berri zehatzagoak eman zituen, hain zuzen ere, Durangon eta Bilbon ikusi zuenaren harian:

<Estando yo justamente un domingo en Durango, no dejé de visitar la plaza de baile, donde se reúnen, en los lugares más pequeños, situados en medio del campo, en mayor número y con más interés que en las ciudades mayores, en que el amor a las costumbres patrias está ya enfriado>⁹¹.

Puntu honetan, eta Altxabarrek zioenez, gure lehen folklorista jardun zitzaigun, luze joan baitzitzaion euskal dantzaren gainean egin zuen saioa. Lehen eta behin, euskaldunentzako dantza jostaketa hutsa zela baieztatu zuen. Herriko plazan egiten zen festegunetan guztietan, klaseen arteko ezberdintasunei jaramonik egin gabe, herri bakoitzak bere dantza propioa zuen. Txistua eta txistulariaren deskribapena eginik, udalak pagatua zela nabarmendu zuen. Igandeetan egiten zen dantza *karrika-dantza* zela zioskun Humboldték, eta deskribatuta, aski argi ikusten da soka dantza edo aurrekuaren deskribapena baizik ez dela. Ohar batean, berriz, Humboldték onartzen zuen sekula ez zuela ikusi. Segituan, *culada* zeritzenen berri zekarren, aita Palacios misiolari frantziskotarrak eta bestek egin zuten antzera. Badirudi, beraz, apaizak ez zeudela gezurretan zati hau deskribatzerakoan, eta egun horren aztarna bakanetakoa Arabako Txulalai litzateke; alabaina, ez dirudi karrika-dantza edo biribilketa arrunt batetik oso aldenturik egon daitekeenik; bitxiene ordea, zortziko doinuak egiten zela liteke, nahiz Humboldték ez du behin ere esaten zortziko hauen konpasa 5/8 zenik. Segituan fandangoa zetorren; Humboldték fandangoaren gaineko digresioa jarri zuen, orduko polemikaren lekuko. Baziren fandangoa Ameriketara edo Gaztelara iturria zutela ziotenak; gai horretatik, halaz guztiz, apur batean hastandurik, Euskal Herrian usean zen modua goraipatu zuen Ameriketara zein Espainiara hegoaldean egiten zen era likitsatik aldentuz:

<Absolutamente despojado de este carácter de voluptuosidad, es el fandango en el país vascongado el baile natural rudo, podría decir primitivo, también indecoroso y obsceno, si bien no en general, y por esencia, sino sólo en uno u otro bailarín, pero nunca lúbrico>⁹².

⁹⁰ WILHELM VON HUMBOLDT, *Diario de viaje a España*, op.cit., 179 or.

⁹¹ WILHELM VON HUMBOLDT, *Los Vascos*, Donostia, Roger, 1998, 149-passim.

⁹² idem, 153 or.

Lipar moralista honi amaiera emateko, fandangoaren etorki arrotza nabarmendu zuen, hala nola fandangoaren ostean egiten zen, berak esana, kontradantza ingelesa. Humboldt liluratzen bazuen euskararen zaharrak, dantzekin antzekorik ere gertatzen zitzaion, eta Iztuetak esango zuenaren antzera, antzinako dantzen babesle eta apologista agertzen zitzaigun:

<Las danzas nacionales genuinas del país vascongado llevan todas un carácter más elevado y más noble que el de la diversión popular en sí, y se distinguen mucho más por decoro y dignidad, y todavía era esto más en tiempos pasados, cuando la parte distinguida de la nación se apartaba aún menos que hoy del pueblo y de las costumbres patrias, cuando las autoridades dedicaban más a la danza su particular atención, o los curas hablaban menos en contra o se hacía menos caso de su celo>⁹³.

Jarraian, Humboldtek eskaini zigun euskal dantzen segida, eta sailkapena ez bada ere, nahikoa eite sistematikoa badauka, Larramendik egin zuenaren antzera. Edozein modutan ere, eta Larramendiri gertatu bezala, ez zen honakoa ere Iztuetaren liburua baino lehen ezagutu, berandu argitara eman zelako, eta are beranduago iritsi zen honetara gazteleratua zein frantsestua. Hernaniko Axeri-dantza deskribatu zuen, baita Azkoitiako Toalla-dantza izenekorik, egun, bederen, nahikoa ezezaguna dena; dantzariak, edo agian hobeto esanda, lasterkariak, binaka eskuetatik zinta luze batez helduta, helmugara abiatu behar dute bidean topatzen dituztenak zintarekin gaindituz, askotan nahaste ederrak erakartzen zituen. Arriskutsuago zeritzon Trokiua izeneko dantzari, jatorragotzat zeukan arren; makil haundiekin egiten zela zioskun, eta hortaz, Brokel-dantza sailaren Makil-haundia edo Dantzari-dantzaren Makil-joko-nagusia daitekeela uler dezakegu. Jarraian Jorrai-dantza aipatu zigun. Azkenez, Ezpata-dantza eta Dantzari-dantza ekarri zizkigun:

<Sería inútil aducir todavía más danzas de éstas, cuyo carácter es bastante manifiesto por lo arriba dicho. Me detengo aún solamente un momento en dos, que me parecen notables porque quizás son residuos de las costumbres primitivas; éstas son la Ezpatadantza y la Dantzari-dantza>⁹⁴.

Humboldtek egiten zuen Ezpata-dantzaren deskribapena Iztuetak berak eginikoa dugu, baina berriz ere onartzen zigun ez zuela ikusi; berriz, Dantzari-dantza bai ikusi zuela, antza, Durangon. Deskribapena egungoarekin erabat dator bat: agintariena, banango, binango, hirunango -honakoa ere bail-, launango, baina segituan metalezko brokelekin eginiko dantza baten berri eman zigun, oker zebilela pentsatzeko arrazoirik ez badaudekeen arren⁹⁵, txotxongiloaren desbribapenarekin bukatzeko. Bitxiagoa dena dantzaren gainean Humboldtek egin zuen iruzkina izan zen. Antzineko guda-dantza batetik eratorritzat jo ostean, Euskal Herrian dantza hauek mantendu izanaren arrazoia ematen ahalegindu zen:

<En el hecho de que en el país vascongado no sea propiamente popular el que cosas como danzas y diversiones, que en otras partes quedan abandonadas a la inclinación privada de cada uno, allí en cierto modo se hacen parte de la organización del país, están bajo la inspección pública, y tienen una forma fija consuetudinaria genuinamente patria, y hasta

⁹³idem, 153 or.

⁹⁴idem, 155 or.

⁹⁵Gai honi buruz ikus IÑAKI IRIGOIEN, “Troqueados en Vizcaya”, *Txistulari-Dantzariak*, zenbaki berezia, 1991eko uztaila, 5-passim or.

diferente según el lugar de origen de cada una, estriba notoriamente en su mayor parte lo que en el carácter del vascongado se elogia de preferencia sobre otras naciones. Afianza los lazos, que le ligan a su país y a sus conciudadanos, y nada puede reemplazar a la firmeza de estos lazos en la bienhechora influencia sobre el vigor y la honrada rectitud del carácter. Aún la cultura más elevada sólo de un modo incompleto hace sus veces y nunca puede pasar en sí misma a todos los miembros de una nación, pues, al revés, el amor a la patria y la ambición nacional toman diferentes aspectos en el mendigo y en los primeros del pueblo. En verdad que es natural, que con las crecientes relaciones con el exterior estas organizaciones siempre caen más en olvido; con todo es de lamentar que la superioridad misma no vele más por su conservación. De continuo se va adormeciendo una costumbre pública tras otra⁹⁶.

Horregatik, eta adibide gisa, galdutako bi azturen berri eman zigun, Durangon bertan Ulibarriko Santa Mariaren egunean egiten zena eta Santa Ana nahiz Santiago egunetan egiten ziren alardeak.

Bidaztiaren egunkarian Bilbo ondoko elizate batean ikusitako erromeriaren zertzeladak arras leunak gertatzen dira, areago dantzari doazkionak: *<El baile era como de ordinario>*⁹⁷. Alabaina, bere emazte Carolineri igorri gutun batean naroago jardun zuen honetaz. Ikusi zuen erromeria San Isidoren omenez eginikoa zen, eta Garatek ohartarazi zigunez, Albian eginikoa zen. Dantzaren deskribapena honela hasten da: *<Ese baile es la expresión más natural de la alegría que yo he visto en mi vida y tiene en el comienzo algo festivo>*⁹⁸.

Aurretik egin zuen bezala, soka-dantza baten deskribapena helarazi zion emazteari, baita segituan zetozen karrika-dantza eta fandangoarena, gehien harritu zuena, berriz ere, ipurdikoen egikera izanki:

<Pero lo más importante de todo el baile son siempre los golpes con los traseros, denominadas culadas. Cuando la alegría es más fuerte se extiende ese gusto a los espectadores y nadie está ya seguro en esa parte de su cuerpo. Al pasar cerca de mí señoras del todo desconocidas me han honrado con semejantes golpes: es una forma de entusiasmo general, y aun por la noche, en la tertulia a que asistí, constituían parte de la conversación las culadas repartidas>.

Edozein modutan ere honakoak ez zuen holakatu Humboldt, areago, sexu bakoitza bere bidetik zihola nabarmendu baitzuen, emaztekien alegeretasuna gizonezkoen zabarkeriaren gainetik ezarriz.

Bilbotik ekin zion Humboldt看 itzultzeko bidea kurritzeari. Itzulera honetan aprobetxatu zuen Iparraldea ezagutzeko, baita Nafarroa garaiko bisitatu zuen toki bakarrera iristeko, Orreaga alegia. Hara joan zen Erroldanen aztarnak ikuskatzera, nahiz haiexek bidearen nekea ez saritu, bere ustez. Gatazkaren oroitzapenetan, urtero meza ospatzen zela zioskun, ostean azoka bat zegoela. Dantzak, Humboldt看 dioenez, monastegiko fraideek debekatuta zeuden.

Lapurditik eginiko giran Humboldt Saratik pasatu zen, eta Sarakoa Dithurbide genuen, Humboldt看 lagun hurkoa, agidanez. Suharriaga etxeko Martin Dithurbide, Sarako Guardia Nazionalaren granaderoen kapitaina zena, iraultzaren pertsonaia izan zen, Camille Desmoulins eta Josef Garat

⁹⁶idem, 158 or.

⁹⁷idem, 167 or.

⁹⁸JUSTO GARATE, *G. Humboldt: Estudio sobre sus trabajos de Vasconia*, op.cit., 93-94 or.; gutuna 1801eko maiatzaren 16koa da.

iraultzaileen laguna, baliteke Humboldt Parisen ezagutu izana, germaniarrak Bastilla bisitatu zueneko bidaian alegia. Pedro Garmendia marrazkilariak Dithurbide honetaz Garateri emaniko berrien arabera, Sarakoak madame Belfroy izenekoarekin batera Palais Royalen ustiatzen zuen joku-etxea zela eta, prozesua pairatu zuen, alabaina, gorki aberasturik, garaile atera zen Regnault de Saint Jean d'Angelyk eta Desmoulinsek berek defendatua. Humboldttek eskatutakoari ihardesten, gutun bat igorri zion 1801eko ekainaren 20an, germaniarra Iparraldean zegoela aprobetxatuz. Honek euskal kankak eskatu zizkion, eta Dithurbidek bidali zizkion gutunarekin batera. Dithurbidek kankak aukeratzeko erabili zuen irizpidea, euskaldunen gustukoak izatea izan zen, eta nabarmentzen zuena bazen eite alaia, alegeretasuna. Dantzaldien berri eman zion orduan, nahikoa ezkor:

<En otro tiempo se podía conocerle en los bailes públicos, que los verdugos de misioneros han hecho abolir casi del todo. Allí las jóvenes, como las antiguas sammitas, bailaban públicamente danzas circulares bajo los ojos de sus padres y madres, de sus magistrados, de sus curas y de todos sus conciudadanos, y se retiraban a la entrada de la noche. Después es ya otra cosa distinta. Los hombres van a las tabernas a emborracharse y golpearse, y las muchachas, privadas de toda diversión pública, se divierten en las esquinas en hacer niños. Y así, los reformadores de costumbres han pervertido las de nuestro país. Los sacerdotes jamás van derechos sino a un sólo fin, que es su interés>⁹⁹.

2.- JUAN INAZIO IZTUETA¹⁰⁰

Zertzelada biografikoak eta dantza liburuaz aparteko lanak

<Si lo miramos con otros ojos, Iztueta no es tan sólo aunque también sea esto, un piadoso coleccionista de reliquias. Parece en efecto evidente que, por lo que se dice, y por lo mucho que calla en esta especie de testamento, Iztueta se proponía influir entonces y más adelante en la vida guipuzcoana, como conservador y como reformista>¹⁰¹.

Beste ezerren baino lehen, bihoa, alde zurretik, Mitxelenarekin bat natorrela, eta, badirudi, bi baino gehiago garelako horrela pentsatzen dugunok. Iztuetaren gainean egin izan den ikerketa askok, azalean geraturik, bere alderik folklorikoena arakatu du soilean, sakonean dagoenari gehiegi erreperatu gabe. Iztueta, hori ere bazen arren, ez zen dantza biltzaile hutsa eta hutsala, eta batez ere bere Gipuzkoako herri ohituren moldatzailea izan nahi zuen, erreformatzaile bat, Peter Burkek erabilitako hitzari berebiziko esanahia emanez, eta horretarako, ikusi dugun bezala, Zamakola, Jovellanos edota Larramendi izan zituen maisu nagusiak.

Juan Inazio Iztueta Etxeberria Zaldibiako Iztuetaenean edo Kapagindegian jaio zen 1767ko azaroaren 29an, hamabi haurridetan bosgarrena. Aita Jose Iztueta Arruebarrena lazkaotarra, eta ama Maria Ignazia Etxeberria Elozegi zaldibiarra. Ezkondu bitartean nahikoa ilun gertatzen zaizkigu Iztuetaren haurtzaroaren

⁹⁹JUSTO GARATE, *La época de Pablo Astarloa y Juan Antonio Mogel*, Bilbo, Imprenta Provincial, 1936, 20-23 or.

¹⁰⁰Iztuetaz gehien idatzi duena JOSE GARMENDIA ARRUABARRENA dugu. Bibliografia hauta ikus daiteke in JOSE INAZIO ANSOARENA MINER, "Iztueta eta Albenizen musika bilduma", *Txistulari*, CLXIII, 1995-3, 58-60 or. Ezin utzizkoa ere JESUS ELOSEGI, *Juan Ignacio de Iztueta Etxeberria*, Donostia, Auñamendi, 1969.

¹⁰¹KOLDO MITXELENA, "Iztueta: testigo político de su época", *Euskal Herria (1789-1850): Actes du Colloque International d'Études Basques*, Bordeaux, 1973, 1978, 167-179 or.

urteak, alabaina Lazkaoko beneditarren etxean ikas zezakeela baten batek proposatu izan du¹⁰², eta Urbeltz koreologoak, berriz, Jose Maria anaiaren bitartez Azpeitiko gartzelan zegoela berebiziko prestakuntza izan zuela uste du, Urdazubitik etorritako fraileen eskutik alegia¹⁰³. Hogeitabi urte zituela ezkondu zen, 1790eko urtarrilaren 11an, Larraungo Azpirotzen erroak zituen Maria Joakina Lintzuain Agirre urnietarrarekin, bikote honek bost seme alaba izan zituela: Jose Inazio, Maria Ana, Maria Antonia, Josefa Frantziska eta Jose Manuel.

Zaldibiako urte haietan Juan Inaziok zeraman bizitza ez zen hagitz ortodoxoa, eta herriko erretoreak, Jose Inazio Etxabek Logroñoko inkisizioari salatu zuen. Ez da harritzekoa, beraz, 1801eko abenduaren 6an espetxeratu izana, Ordizian, Gaintzan bizi zen Martin Antonio Aldasoro Zeraingo idazkariari bere anaiarekin batera lapurtzearen salaketapean. Egun batzuk beranduxeago, Tolosako gartzelara eraman zuten hilabete batzuetarako, eta orduan hil zitzaion emaztea, 1801eko abenduaren 18an. 1802ko maiatzaren 11an Azpeitiko gartzelara eraman zuten, eta hantxe bere bigarren emaztea izanen zena ezagutu zuen, Kontxesi Bengoetxea Otaño donostiarra alegia, Luis San Juan Kardaberaz apaizarekin izandako haurra hiltzeagatik gartzelan zegoena. Azpeitiko espetxetik Logroñoko espetxe sekretura eraman zuten 1806ko apirilaren 20an, azkenez, Zaldibiko erretoreak nahi zuen moduan¹⁰⁴.

1808ko otsailaren 9an, aske jada, Kontxesirekin ezkondu zen Azpeitian. Bigarren emaztearekin, Iztuetak beste hiru haur izan zituen: Maria Inazia¹⁰⁵, Balentin Eusebio eta Jose Frantzisko. Azpeitian bi urte inguru emanda, 1810ean Donostiara aldatu zuen bizitokia. Frantsestealdia pasaturik, beste batzuekin batera frantsesetzalea izateagatik prozesatua izan zen, baita 1813an aliatuek Donostia hartu zutenean Iparraldera joan zelako¹⁰⁶, eta 1814ko otsailean hasita, bi hilabete eta erdi izan zen Tolosako espetxean, baita 1815eko maiatzetik bost hilabetetan. Lehenbiziko emaztearekin bezala, kartzelan zegoela hil zitzaion Kontxesi 1815eko martxoaren 28an. 1820an Zaldibian geneukan Iztueta, baina ez zuen luze igaro berriz ere Donostiara jo zuenerako, bada 1824an lehorreko atearen zaindari geneukan hiriburu gipuzkoarrean. 1828ko apirilaren 8an Asentxi Urruzola Larrondobuno zizurkildarrarekin ezkondu zen hirugarren aldiz, beste bi haur izan zituela bikote berriak: Martina Antonia eta Pedro Inazio. Lehen karlistada hasi berritan, 1834an Korrejimenduko alkate izendatu zuten, baina 1840 baino lehen jada Zaldibian zegoen berriz, zahar, sei erreal eguneko jubilazio soldata kobratuz, dantza liburuaren jabegoa diputazioak bere gain hartu zuelako. 1845eko abuztuaren 18an, honenbestez, Zaldibian zendu zen Iztueta Lardizabal apaiz idazlea lagun. Bere azken emaztea, bigarren aldiz ere ezkondu zen, Burgosen,

¹⁰²JON ETXAIDE, *Hamasei seme Euskalerriko*, Donostia, Erein, 1990, 205-passim.

¹⁰³JUAN ANTONIO URBELTZ, *Bailar el caos*, Iruñea, Pamiela, 1994, 39-43 or.

¹⁰⁴JESUS ELOSEGI, “Algo sobre la prisión sufrida por Juan Ignacio Iztueta”, *BAP*, XXIV, 1968, 57-59 or.; idem, “Iztueta, preso en Guipúzcoa y Logroño (1801-1807)”, *BAP*, 1971, 19-46 or.; SANTIAGO AIZARNA, *Crímenes truculentos en el País Vasco*, Donostia, Baroja, 1987, 59-68 or.

¹⁰⁵Maria Inazia gurasoak preso zeudela oraino jaio zen; honi buruz ikus daiteke JOSE GARMENDIA ARRUEBARRENA, “Dos personajes enfrentados: Juan Ignacio de Iztueta y el rector de Azpeitia”, *Euskera*, XLII, 1997, 721-727 or.

¹⁰⁶JESUS ELOSEGI, “Iztueta afrancesado, procesado por infidencia en Azpeitia”, *BAP*, 1976, 296-300 or.; GARMENDIA, “Acontecimientos en Zaldibia en vida de Iztueta”, *Diario Vasco*, 1967-X-4.

Pedro Jose Ezpeleta infanteriako bigarren komandantea zenarekin; honekin seme-alabarik ez zuen izan, eta 1859an hil zen.

Iztuetak argitara eman zuen bigarren liburua, bada, musiken bilduma dantza liburuaren eranskintzat baitugu, arras ezaguna ere den *Gipuzkoako Kondaira* dugu, hau da, eta berak atera zuen gisara, *Guipuzcoaco provinciaren condaira edo historia ceñetan jarritzen diraden arguiro beraren asieratic orain arte dagozquion barri gogoangarriac*, hil ostean, 1847an, Donostiako Barojarenean atera zena. Dantza liburuarekin gertatu ez den bezala, honek ez du edizio gehiegi pairatu. 1975ean Jose Lasa Apalategik eginiko itzulpena argitara eman zen La Gran Enciclopedia Vasca-ren eskutik. Garmendiaren hitzotan nahikoa zabaldurik izaniko ustea laburbiltzen da: <Iztueta etzala trebea ez historiagile izateko, eta ere antzinako dokumentuak aztertzeke>¹⁰⁷, alabaina, denek ez dute horren juzku ezezkorra Zaldibikoak ondu lanarekiko. Etxaide Ithartek, ezer baino lehen liburua apolojia dela aitorturik, dituen balioengatik ere azpimarratu zigun, Gipuzkoako deskribapena bezala dituen balioengatik alegia. Areago, Mitxelenak, Etxegaraik *Gipuzkoako Kondaira* definitzeko <insigne monumento de candor> esaldia bere egiteaz damurik, Zaldibia batxillerrarekiko zeukan menpekotasuna aipatu zuen, bi egileen asmoak zeharo desberdinak izan zirela aski argi uztearekin batera, bada, Zaldibiaren asmoa historizista zeno, egokitu zitzaion garaiaren mugak muga, Iztuetaren azken asmoa ez zen historia egitea, baizik eta bere ideario politikoaren apologia egitea, hau da, foruzaletasun gipuzkoarraren apologia, interesekoa zuena bozgoratuz eta bere interesetatik kanpo geratzen zena erabat ixilduz¹⁰⁸. Gipuzkoako historia honek hiru zati ditu, lehenbizikoa Gipuzkoako eta euskaldunen jatorriaz, bigarrena probintziaren lur-azalpenarekin, eta hirugarrena, berriz, gipuzkoarren izaera, langintza, instituzio, ohiturak eta abarrak azaltzeko, historian zehar izaniko guduketen berriarekin.

Dantzaren gaia ez zigun ia ekarri liburu honetan, ezpada aipatu azken zati honen bigarren kapituluari, hau da, “Guipuzcoaco biztanle prestuen doai, griña, izaera eta eguimbideac” izenburupean garatu zuenean. Alkatearen eta apaizaren begiradapean igandeko jostaketak ditu aipagarri:

<Batzubec damboliñaren dantzan, besteac pillotan, palancan, bolan, saltoca maquillarequin eta maquilla bague, idiscoaquin, isquinchoca, choch aldaquetan, achi achica, zama jasotzen, pulsuan, indar leian, burruca, azpiraquetan, burumuchica, chingoca, bilimbolaca, maquillurtica, maquillaca, maquillaz-aldaquetan, jomuga edo terreroan, eta beste onelaco eguiquera gorputzaren azcardade indar ta arintasunari dagozquiotenetan>¹⁰⁹.

Nabarmengarri oso zuen Iztuetak pasarte honetan gipuzkoarrek <itzneurtuac cantuz zortzicoan edo beste edocein neurritan supituan aotic ahora alcarri> kantatzeko zuten ohitura. Dantzen liburuan aipatu zigun Tolosako bertso saio sonatu hura, gartzeletik entzun zuena eta hortaz hain ekarria izan dena, ez du oraingoan aipatzen, baina aipamen zeatzak eman bearrean, euskaldunon bertsogintza greziarren kantagintza klasikoarekin lotzen ahalegindu zen Zaldibikoa. Rousseauren ideiei jarraikiz, musika instrumentalaren gainetik

¹⁰⁷JOSE GARMENDIA ARRUABARRENA, “Iztuetaren *Guipuzcoaco Condaira*-ren inguruan”, *Euskera*, 1993, 38 or.

¹⁰⁸KOLDO MITXELENA, “Iztueta, testigo político de su época”, *Euskal Herria (1789-1850) Actes du Colloque International d’Études Basques*, Bordele, 1978, 167-179 or.

¹⁰⁹JUAN IGNAZIO IZTUETA, *Guipuzcoaco Provinciaren Condaira*, Donostia, Baroja, 1847, 213 or.

Iztueta musika kantatuaren lehentasunean sinetsirik zegoen, hortaz, eta aurrerago agertuko zaigunez, dantza-musika guztiei berebiziko letra jartzea izan zen Iztuetaren kezka nagusienetakoa, nahiz dantza-musika guztiek letra berezirik ez izan, eta horretarako asmatzea ezinbestekoa izan. Horregatik bada, bertsolaritza zitzaion Iztuetari goren mailako artea, musika kantatua delako, eta bat-batean sortutako poesian oinarria duelako, eta honekin batera, ohitura hau euskaldunen artean bakarrik mantetzen zelako haien antzinasunaren zein nobleziaren seinale garbia zena, izan ere, edozein euskaldun, letra bat bakarra ezagutzen ez duen artzain, atxurlari zein ikazkina gauza litzatekeelako emandako edozein gaiaren gainean iritzia kantuz eta bertsoz emateko.

Bide honetatik jarraikiz, txilibitua sortu aurretiko lehenengo euskaldunek hitz-neurtuak kantatuz dantzatu ohi zituzten dantza zaharrak, soinu zaharrak alegia:

<Zortzico, contrapas, volero, vals, contradantzac, minue, rigodon, baile ingles, eta beste soñu ascoc compas jaquiñac dituzten bezala, aec diraden zati ascotacoac, eta compas desberdiñac dituztenac. Zortzico bat, volero bat, edo beste soñu berri oetaco edocein ondo dantzatzen daquienac, dantzatu ditzaque beretacoac milloica, bañan ez soñu zarra, bacoachac cembat zati, eta cembana compasecoac dituen, bat banaca icasi bague>¹¹⁰.

Iztuetak lan txikiagoak ere ondu zituen, ez ordea, argitara atera ziren liburuen mailakoak. Garmendiak jarritako ahaleginei esker, aspalditik baditugu irakurgai, nahiz egun, Gipuzkoako historiarekin agitzen den antzera, beste edizio baten beharrean gauden¹¹¹. Garmendiak atondu bilduman Iztueta olerkari agertzen zaigu lehen eta behin, bada, Manterolak bere kantutegian jaso eta zabaldu ustearen kontra, Iztueta bertsolaria bere prestakuntza kulturean heldutasun maila batera iritsi ahala olerkari bilakatzen joan zen, zenbaitetan kalitatezko lanak borobildu zituela. Hiru olerki mota zehaztu zituen Garmendiak Iztuetaren ekoizpenean, hala nola, gai erlijiosozkoak, eite herrikoikoak, eta amodioa gai nagusi erakusten dutenak¹¹².

Obras inéditas-en ere erderaz tajutu bi lantxo baditugu, hezkuntzari buruzko saiakera ttikia, *Trabajo sobre el método que se debiera seguir en las escuelas de primera enseñanza de Guipúzcoa para enseñar el castellano*, eta Murueta toponomastikoari buruzko ohar laburra. Interesekoa ere bada Iztuetak igorri eta jaso gutuneria. *Obras inéditas*-en Zaldibikoak jaso zituenak biltzen dira, ugari eta berri iturri aberats¹¹³. Garmendiaren eskutik ere, eta ausaz, Gipuzkoako historiarako langaia zatekeena, Iztuetak osatu probintziako apaizen zerrenda ere ezagun da -kasu, ez baita izen zerrenda!¹¹⁴. Eta, azkenik berriki argitaratu Iztuetaren hiztegia aipa genezake, Aizkibelek berak erabilitakoa.

¹¹⁰ JUAN IGNAZIO IZTUETA, *Guipuzcoaco Probinciaren Condaira*, op.cit, 218 or.

¹¹¹ JOSE GARMENDIA ARRUEBARRENA, *Obras inéditas de Iztueta*, Bilbo, LGEV, 1968.

¹¹² JOSE GARMENDIA ARRUEBARRENA, *Obras Inéditas*, 55-108 or.; idem, *Iztuetaren olerkiak*, Kardaberaz Bilduma, 1978; idem, "Estrofas inéditas", DV, 1967-XI-29.

¹¹³ Iztuetak Abandoko arotzari igorritakoak ere baditugu, BALENTIN BERRIOTXOA (NIKOLAS ALTZOLA), "Correspondencia de J. Ignacio de Iztueta y Jose Pablo de Ulibarri Galindez", *BAP*, XVII, 1961.

¹¹⁴ JOSE GARMENDIA ARRUEBARRENA, "Relación de los curas de Guipúzcoa", *BAP*, 1977, 179-203 or.

Dantza liburuaren gainean

Iztuetaren *Gipuzkoako dantza gogoangarrien kondaira edo historia beren soñu zar eta itz neurtu edo bersoakin*¹¹⁵ Donostiako Inazio Ramon Barojarenean agertu zen 1824an estrainekoz. Bigarren argitarapena 1895ean atera zen Tolosan, Eusebio Lopezenean. Hirugarrena, orobat lehendabiziko edizio elebiduna ere izan zena, 1968an ageri zen, Bilboko La Gran Enciclopedia Vasca-n, Gaizka Barandiaranen sarrera labur batekin eta Santi Onaindiak itzulita, nahiz onartu behar den, aurretik ere, aita Donostiak itzulpen aske eta laburtu bat atera zuela¹¹⁶. Berrikiago, Mari Jose Ezeizabarrena Klasikoak sailean lehenbiziko edizio kritikoa, filologiaz denez bezanbatean, atera zuen. Orain, Iztuetaren liburu honen gainean dagoen artikulua eta aipamen itsaso nahasia hala edo nola gainditzeko, beste edizio kritiko baten beharra dago, koreologiaz denez bezanbatean, neurri batean, Ansorenak arestian musika liburuarekin egin zuen bezala *Txistulari* aldizkarian.

Dantza liburuaren edizioaren kostua Iztuetak berak hartu zuen bere gain. Horregatik ere, Zaldibikoak ahalegin haundiak egin zituen liburua ahalik eta gehien zabal zedin, lagun eta ezagunei igorritz. Lehenengo onarpenaren egilea zen Santiago Unzetak berak hainbat liburu saldu zizkion Iztuetari, eta liburua jaso zuten izen hantuko erosleen artean Lécluse eta Abbadie bazeuden, esate baterako. Lanaren aurkezpena Europan egiteari ere ez zion muzin egin Iztuetak, eta Londres, Viena zein San Petersburgoko gobernamentuei helarazi zizkien dantza eta musika liburuak, Juan Bautista Errok berak Iztuetari zoriontzeko arrazoi izan zuena:

<Doy a Vd. la más completa enhorabuena por la gloria que ha adquirido en haber llevado a todo empeño al Ministerio inglés, al de san Petersburgo y al de Viena a porfía el librito de Vd. de bailes bascongados y la música>¹¹⁷.

Londresen jada aurretikago eman zuen bere liburuaren berri, 1825ean hain zuzen, Mendibilek argitara eman zuen erreseina luze bezain interesgarriaren bitartez. Dulantzikoa zen Pablo Mendibil hau, afrantzesatua zelako salapean 1813an atera zen erbestera, eta atzerrian zela irakaskuntzan jardun zuen Bordelen. Berriz ere Euskal Herrira egin zuela, Donostian aritu zen *E/ Liberalismo Guipuzcoano* egunkariaren zuzendari, baina 1823an, bigarrenaz, atzerriara jo behar izan zuen, eta Londresen ezarri espainiera irakasle. Orduan aprobetxatu zuen Iztuetaren izkribu hau argitaratzeko.

Edozein modutan ere, Iztuetari berebiziko sosa-saria zein ospea emanen ziona Aldundi gipuzkoarrak hartutako erabakia izan zen. Zaldibikoak 1829ko maiatzaren 19an probintziako agintariei dantza liburuari buruz zuten iritzia plazara zezaten eskatu zien; ez zegoen bakarrik, ordea, eta eskaerarekin batera, huraxe mugituko zuenik bazen, Juan Bautista Arrizabalagaz ari gara. Honenbestez, 1829ko uztailaren 9an probintziak Tolosan burutu batzarrean, Gipuzkoako herri guztiek ale bana izan behar zutela onartu zen:

¹¹⁵Erabiliko dudana edizioa Mari Jose Ezeizabarrenak apailaturikoa izanen da -Klasikoak, 1990-, hortaz, gaurreguneratutako grafiarekin.

¹¹⁶AITA DONOSTIA, "Historia de las danzas de Guipúzcoa (Iztueta)", *Anuario musical del Instituto Español de Musicología de Barcelona*, IX, 1954, 97-152 or. eta *OOCC*, II, 391-454 or.

¹¹⁷*Obras inéditas de Iztueta*, op.cit., 165 or. Ezeizabarrenak esanaren arabera, musika liburuaren letren alemanierazko aldaera badago Urkijo liburutegian, nahiz eskuizkribua argiegia ez den.

<La obra pues en concepto de la Comisión, no sólo por su tendencia moral, sino porque induciendo a la juventud de Guipúzcoa a ejercicios verdaderamente gimnásticos, contribuirá al mejor desarrollo de sus fuerzas físicas, es de mayor utilidad, y digna de que V.S. por medio de un acuerdo, en que interese a los pueblos de la Hermandad, a recoger y archivar cada ejemplar de la misma, y por otras invitaciones, procure familiarizar su conocimiento y lectura en toda la extensión de su territorio, recompensando al mismo tiempo de este modo las provechosas tareas del aplicado iztueta>¹¹⁸.

Halaber eta modu berean errepikatu zuen eskaera Zaldibiko idazkariak 1831ko otsailaren 7an.

Iztuetaren liburuari hasiera ematen dioten bi onarpen baditugu, Santiago Unzeta diputatu bergararrak egin ziona lehenbiziz eta Jose Ramon Elortzak tajaturikoa bigarrenez. Unzetarena liburuaren funtsarekin bat zetorren, eta bere garaiko plaza-dantzaren egoera saminki deitoratzen zuen:

<Las indecencias, desorden y mala libertad que hoy se ve en nuestras plazas>,

horregatik argitarapena onartzea ezeze baita Gipuzkoako herri guztietan Iztuetaren liburua egotea proposatu zuen Unzetak.

Azkoitiko erretorea zen Jose Ramon Elortzak laudoriozko hitzekin hasi zuen bere onarpena, Iztueta dantzarien maisu ikusia zuela; Jovellanosen ekarria aipatuz, Iztuetaren liburua beharrezkotzat ere jo zuen. Edozein modutan, Elortza apaiza zen, eta apaizen ideologiatik hurbilago zegokeen. Iztuetarena bere intereserako baliagarria zen neurrian onartzen zuen. Lehenengoz, bestalde, Iztuetaren liburua dela eta ordura arte nahikoa ixilean eramandako autuaz ari da:

<En efecto, si tanto se declama en el día por los oradores sagrados contra las danzas y bailes y con justa razón, lo es por el desenfreno que reina en ellos, libertades que se toman e indecencias que con el mayor descaro se cometen>¹¹⁹.

Elortzak orduan Gipuzkoan useak ziren dantzen kontra zegoen zeharo, ohiko predikalarien haritik, eta Iztuetarena baliagarria zitzaion dantza nahastuak kentzeko tresna zitekeelakoan:

<En el plan propuesto por Iztueta se halla sino un remedio radical de estos escándalos, a lo menos mucha parte de ellos>.

Horregatik, eta ohi bezala erantzunkizun nagusia zuten danbolinteroei Iztuetak deskribatu 36 dantza jakin zitzatela eskatzen zien. Egia esan Elortza ez zen dantzen aurka predikatzen zuten gainontzeko erretoreengandik zein misionistengandik aldentzen; kexu agertzen zen zentsura berean Gipuzkoako herri gehienetan azken mende erdian gertatuak ziren azturen aldaketarekin dantza puntuan. Azken buruan dantzak eta baileak zaku berean sarturik, lehenbizikoen alde egiten zuen, antzineko euskaldunen, kantabroen alegia, lehenaldi loriotsuaren ohiartzuna diren aldetik, eta horretarako Beotibarkoa

¹¹⁸*Obras inéditas de Iztueta*, 161-163 or.

¹¹⁹IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 41 or.

aipatu zuen. Elortzak gauza bakarrean atera zion Iztuetari akatsa: Zaldibikoak agertu nahi zituen bertsoak ez zituela egokiegia:

<Hablo de varios versos que cantados en una taberna o en medio de un grupo de gentes que generalmente concurren a oírlos sería poco el escándalo que podían causar, pero estampados en un libro dado a la prensa, repasados y estudiados por la incauta juventud, y cantados con frecuencia entre jóvenes sencillas, acarrearían mucho daño por los equívocos sentidos de muchos de dichos versos, que a la simple lectura ofenden el pudor y la honestidad. Así sobre ellos soy de sentir, que si el autor los considera por parte esencial el fin y objeto de la obra, sustituya otros indiferentes que no sean de materias de amor, y cuando no, los borre de la obra todos los que van anotados con una manecilla al margen de cada uno de ellos>¹²⁰.

Zoritxarrez Iztuetaren eskuizkribua ez dugu ezagutzen eta ez dakigu nolakoak ziratekeen bertso huraxek. Horren berri ere Iztuetak berak eman zigun liburu bukaeran paratu zuen “Oarkera edo adbertentzia”-n:

<Obra onen zatirik geienetan agindu deran bezala, jarriak neuzkan soñu zar gogoangarrien itz neurtuak, baña Korrejidore jaunaren agindua egitearren ez ditut ezarri>.

Iztuetak <*Donostiako uri txit leñargiti*> eskeini zion liburua, samenez hirian aliatuek 1813ko abuztuaren 31an eginiko erreketara oroitzuz. Ez ordea probintziari edo sorterriari, espero litekeenez.

Larramendik jorratu bidetik, Iztueta ere hasiera eman nahi izan zion bere lanari euskaldunak zer garen argi eta garbi eta goraki ozenki hitzaurrean aldarrikatuz:

<Españar uts utsak, anziñakoen eta are lenbizikoen etorkiak eta ondokoak, beragatik nasterik gabeko garbienak, piñenak, leialenak eta leñargi edo nobleenak, erbesteko nagusiren uztarripetan bein ere egon ez geradenak, ez eta egon nai ere>¹²¹.

Ez da, Ezeizabarrenak dioen bezala, independentzia gerrateak sorturiko sentimendua, eta horretan, Iztueta nahikoa afrantzesatua zatekeen, baizik eta tradizio zaharretik datorren haritik, Iztuetak egiten dituen baieztapen ez hutsalak: lehenbiziko espainiarrak euskaldunak izan ziren, sekula ez dira garaituak izan, eta guztiak dira kapare, nahasketarik gabekoak. Segituan eman zizkigun euskalduntasunaren ezaugarriak, aurretik aipatu izpiritualagoak direnen ondoan egunerokotasunean aisa egiazta daitezkeenak: ohiturak, hau da, dantza, soinu eta jostaketa, eta bereziki euskara. Euskararen inguruan apologia egin zuen Iztuetak, alabaina ez zuen lan hori egin behar, horretarako pertsona prestuagoak baitzeuden, Larramendi, Astarloa eta Erro esaterako, aipatzen zituenak. Erro ezaguna zuen, eta gutunen bidaltzaileen artean dago. Beraz, Iztuetak berauentzat hartu zuen ohituren, eta zehazkiago dantzen apologia egitea, beste inork hobekiago eginen ez zuen lana, alabaina, aurreko egileen ildo berean kokatu behar dena.

Larramendi, Astarloa, eta Erro 1813ko otsaiak atera zitzaizkien modu berean, ordea, Iztuetari aterako zitzaionik ere gauza ziurra zen, eta hala uste zuen behintzat Zaldibikoak:

¹²⁰IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 45-46 or.

¹²¹IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 57 or.

<Gertatuko baliz orrako, badakitela dana eta datakean guzia uste duten buru arro, uanditu orietatik nor edo nor, anziñako danza, soñu zar, eta jostaketa gogoangarrien izena entzutean, ozpindu ta muxindurik gaizki esaka darauskiona, ez da zer ajolarik artu batere, gizonik jakintsuenak gure alde ditugunean>¹²².

Honetan Ezeizabarrenak frai Bartolomeren lanari eginiko erreferentzia garbia ikusi zuen, aurretik Akesolok esandakoaren kontra:

<Cuando el Padre escribió su libro sobre las danzas y diversiones, escrito 10 años antes que el de Iztueta, no tuvo presente ni atacó a Iztueta, ni éste en su obra tiene nada que vaya contra las predicaciones ni contra su doctrina>¹²³.

Egia da frai Bartolomek ezin zuela bere idazkian Iztuetarena eraso anartean argitaratua ez baitzen, baina gauza ia ziurra da biek elkarren berri bazutela, Lazkaoko komentutik aterata adibidez, eta ez zen sobera arraro izanen dantza-maisu gisa markinarrak zaldibiarra ezagutu izana bere liburuaren agertu zuenerako. Bien arteko sesioak, ordea, Plautoren inguruan sortu ziren, eta frai Bartolomek erabili bazuen dantzaren aitzakia Iztuetari oldartzeko, ez dirudi funtsean oso urruti zeudenik dantzen gaineko doktrina kontuetan, nahiz arrazoiak ezberdinak izan, hau da, frai Bartolomek arrazoi erligiosoak zituen eta Iztuetak politikoak. Hau da, frai Bartolomek berak egin zezakeen zentsura Elortzak egindakotik gehiegi hastandu gabe. Horregatik, geure zalantzak baditugu Ezeizabarrenak dioenaren harian, Akesolorekin, neurri batean bederik, ados egonik. Areago oraindik, Iztuetak afera moralari zegokionean ez zuen ezertxo ere aldatu nahi izan, eta zapien kontura, esaterako, gauza jakintzat ematen zuen Noeren garaitik zetorren ohitura zela, Erro bera aipatuz, haatik sobera bazekien zaldibitarra arras arau berria zela, oraindik ere guztiz zabaldurik ez zegoena, baina bere asmoetarako guztiz beharrezkoa ez bazen ere, kalterik ere ez zion ekartzen, eta hortaz ez zuen arazo haundirik bere koreologian txertatzeko.

Dantzak zaharrak izateagatik kritikatzeko zituztenen kontra aritu ostean, hitzaurrea bukatu zuen Iztuetak liburuaren atalak zeintzuk diren azalduz: lehenengo zatia danbolin jole eskolatu gabekoen berri oroz gain ematekoa zen; bigarren zatian bere zama ideologikoa askatu zuen danbolintero berrien gainean aritzerakoan:

<Musiko aundien soñu berri berritxuetan dabilzan zilipurdikariak egiten dituzten itzulamilka itxusi nazkagarriak>¹²⁴;

¹²² IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 61 or.

¹²³ Egia esan, gehiegi kezkatu du Lino Akesolo Bartolomeren aurpegia garbitzeak: <Creo que en el origen del embrollo entre Iztueta y Bartolome jugó un gran papel un malentendido del primero. Iztueta interpretó mal unas palabras del padre en su Plauto Bascongado. No vio que aquellas palabras apuntaban a Lécluse. Tomarlas como un ataque al libro sobre las danzas de Iztueta y hasta a las danzas vascas en general era sacar las cosas de quicio (...) Yo diría que ambos estaban entre sí más cerca de lo que a veces se piensa o se dice. El fin dignificante y moralizador no falta en la obra de Iztueta. El padre carmelita, por otra parte, fue más contemporizador, por ejemplo, que el padre Palacios, en la cuestión de bailes y romerías. No se mete con las autoridades que las permiten y no tiene frases despectivas como las que empleo el misionero franciscano, contra la música del chistu o tamboril (...) Si, llevado del vuelo oratorio, llega a cargar las tintas en determinado sentido, son en partes gajes del oficio. Turistas hubo que alguna vez pintaron mucho más crueles que los tonos más fuertes de nuestros predicadores>, *BAP*, 1968.

¹²⁴ IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 62 or.

hirugarrenean 36 dantzen deskribapena eta ongi dantzatzeko jakin beharrekoak eskaini zizkigun; eta laugarrena musikari zegokion, nahiz, ezagun den moduan, ez zuen ekarri, liburu bukaerako oharkeran zioen moduan:

<Nere naikida zan obrarekin batean musika ere ematea, bañan ainbesterañokoa izanik otxandiki edo publikoaren eresia lenbaitlen agertaratzeko, beartu naiz bakarrik ura, au baño lenago ematera>¹²⁵,

eta horren ordeaz, hortaz, bestelako jostaketan berri eta bertsoak paratu zituen.

Esan bezala, Gipuzkoako eskolatu gabeko danbolinteroek gainean ondu zuen lehenbiziko zatia; txistua antzineko euskaldunen *basca-tibia* hura zela esanik, lehenbiziko danbolinteroek musika ikasketarik gabekoak zirela zioskun, <errotaetako zaku biltzalle, etxeetako abelzain, basoetako ikazkin, mendietako artzain-mutil>, eta herrietan kontratatatzeko hobekien dantzatzeko zuena begiratzen zen. Txistulari eskolatu gabeko hauek herrian egiten ziren dantza guztiak ezagutu behar zituzten, baita zezenketetan, prozesioetan, ezkontzetan edota alboradetan egiten ziren soinuak ere. Horregatik ere, bizitza publikoan erabat txertaturik zeudelako, herririk txikienean ere txistulari bat baino gehiago bazeudela baieztatu zigun Iztuetak, esate baterako, Idiazabal, Amezketa, Lazkao edota Ormaiztegin gertatzen zen antzera. Huraxe izan zen Jovellanos aipatzeko aprobetxatu zuen unea. Bat baino gehiago dira GD liburuan Iztuetak eskaini erdal testuak, euskal aldaera traketsekin bi zutabeetan emanda. Bi Jovellanosen oroitegitik hartuak dira, beste lau, ordea, Zamakolarenak dira, Euskal Herriko historiari zein segidillen gaineko liburutik. Zamakolaren lehenbiziko aipamena ere kapitulu honetan dago, ohartxo moduan emanda Jovellanosena baino lehenago. Kapitulu berean ere, Historiaren Akademiaren *Diccionario Geográfico de España*-ren lehenbiziko alekitik erdal aipamena aitortu zuen¹²⁶.

Jovellanosen babesera, berak Gipuzkoako plazetan ezagutu zituen 36 dantzen berri eman zigun, orduko gazte askok jada ezagutzen ez zituztenak, eta Jovellanosen itzala erabili bezala, Gipuzkoako jenderik gorenena eman zigun adibide, tartean diputatuak eta probintziako ekonomian zer esan haundia zutenak, bakarra izanik maila apalagokoa, Juan Kruz Senpertegi Itsasondoko maisua alegia.

Bigarren zatian Iztuetak zama ideologikorik astunena sarrarazi zigun. Gipuzkoako dantza zaharrak bere ustez pairatzen ari ziren egoera tamalgarriaren berri emateaz gain, honen arrazoiak zein artatzeko gomendioak luzatzen zizkigun. Gaitza da zehaztea Iztuetak benetan ikusten zuena eta liburuan deskribatzen zuena gauza bera zenentz, izan ere, pentsatzekoa baita dantza zaharren gainbehera berbera ez zela izanen probintzia osoan.

¹²⁵Iztueta, *Gipuzkoako dantza...*, 270 or.

¹²⁶Iztuetaren iturriak zeintzuk diren zehaztearren, hil zela utzi zuen liburutegiaren zerrenda begiztatzea litzateke modurik hoberenatarikoa. Hartan diren liburuen artean honakoak aipa ditzakegu: Larramendiren lanak, Gipuzkoako foruak, Astarloaren apologia, Zaldibia batxilerraren eskuizkribua, Juan Orkolagaren *Primera y general lengua de España* eskuizkribua, Pasaia buruzko Lardizabalen bi kaier, Sorregietaren euskal astea, Sarmientoren eta Feijooren lanak, Astigarragaren oroitegia, Montuengako apaizaren kontrakoak, edota Zuaznabarren lanak.

Iztuetaren asmoa ez zen deskribapen folklorikoa egitea, nahiz eta gero halakorik egin, baizik eta bere lehenbiziko asmoa apologetikoa izan zen, eta apologesian erabiltzen den tresna usuena erabiliz tajutu zuen bere lana, hau da, esagerazioa. Ansorenak, ildo apologetiko honetan, Iztuetaren manikeismoa azpimarratu zuen, baita hizkeran ere.

Bestalde, Iztuetak egoera ezberdinen berri eman zigun, hau da, ez dirudi testuan kontraesanik gertatzen direnik, nahiz hala irudi dezakeen zenbaitetan. Gipuzkoako dantzen gainbehera azkeneko hogeita hamar urteetan datatu zigun, hau da, frantses iraultzaren garaian:

<Ogei eta amar urte izango da gutxienez utzi ziotela gizon prestu aurrengoak plaza agirikoetan beren jaioterriko dantza oneskiak egiteari>¹²⁷,

horregatik uste zuen Barandiaranek arrazoiak zeudela 1789 inguruan kokatzeko galera hori, Frantziatik haize berriek ekarria. Ez dakigu zein neurrian izan zitekeen honakoa egiazkoa. Hainbatetan Iztueta nahikoa erregezalea agertu zitzaigun, esaterako, Donostiako Lorentzo Alzateri Hernanitik 1824ko otsailaren 27an igorri gutunean zioenean:

<Mi alegría, sí, es sumamente incomparable porque veo que dicho bayle será solo de los realistas...>¹²⁸,

bestalde, soinuen libururako ondu 1827ko eskaintzan honela zioen:

<Bizi bedi gipuzkoatarren biotz biguñetan beti betiko sarturik aurkitzen dan erregue on Fernando zazpigarren maite maitagarria>¹²⁹,

eta alabaina esan izan da Iztueta afrantzesatua zela, eta horregatik izan zen gartzelan urte batzuk lehenago ikusi egin dugun moduan. Alde batetik argi dago Iztuetak bazekiela jakin egoeretara ongi moldatzen, hortik *zuri* ezizena, baina beste aldetik, bere interesekoa zatekeen horrela pentsatzea.

Iztueta gipuzkoartasunaren aldarrikapena egiten zuen bere liburuarekin; baldin eta Larramendik euskal probintziak batzeko saioa azaldu bazuen, Iztuetak kontrako bidea aukeratu zuen: probintziaren indartzea; Iztueta liberalengandik hurbilean zegokeen, baina iraultzaren balioak euskal gizarte zaharrean jada ikuskatzen zituen, eta hortaz, gauzak zeuden moduan geratzea nahiago zuen, areago foruak hor egonda, horregatik erregeak foruak zin egiten zituen bitartean, erregezalea zitekeen. Dantza hiru ezaugarri iraultzaileen sinboloa da: euskaldunak beti askeak izan dira, eta horregatik haien dantzak eta musikak mantendu dituzte garbi; bestalde berdintasuna eta anaitasuna ere plazan agertzen dira, denak berdinak baikara plazan, euskaldun guztiak nobleak baitira.

Bestalde, Iztueta liberala agertu zen zaharrago zela, Iturriaga lagun. 1839ko abuztuaren 31an Bergaran Esparterok eta Marotok elkarri eman zioten besarkadaren ostean, hiru probintzietako aldundiek geroantzean gertakizuna

¹²⁷IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 87 or.

¹²⁸JESUS ELOSEGI, *Juan Ignacio de Iztueta...*, op.cit., 195 or.

¹²⁹IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 274 or.

goraki ospatzea onartu zuten. Oroitarri baten altxatzeko proiektuaz gainera, urteurren guztietan ospakizun ekitaldiak egitea erabaki zen, aski gainera bete egin zen lehenbiziko lau urteurrenetan bederen. 1840ko azaroaren 30ean igorri gutun batean, Iturriaga lagunak egun honen ospatzeko zituen ideien berri eman zion Zaldibikoari, geroagoko lore-jokoen aurreko zuzena zirudiena:

<He apuntado la especie de que deben las provincias preparar premios para los mejores bailarines, jugadores de pelota, tiradores al blanco, coplaris e improvisadores, etc. para los años sucesivos, a manera de los antiguos que establecieron los juegos olímpicos y otros. No ha disgustado la idea y sería el mejor medio para llamar a la gente y perpetuar la memoria del Convenio>¹³⁰.

Lehenbiziko urteurrenerako, baditugu Iztuetak berak sorturiko bertso batzuk, Sorarrainen bilduman agertzen direnak. Bada inprimaturiko orri bat, ez leku ez dataduna, lau zortziko txiki eskeintzen dizkiguna:

<Euskaldun aizpa maite / Iru Probinziak, / Nor dirán ondo daki / Europa guziak: / Oen seme ondradu / Guriro aziak, / Zer nai gauzatan dira / Azkar ta biziak.

Araba ta Bizkaya / Eta Gipuzkoa / Zuen gente ederra / Da ekustekoa: / Gerrarekin dantzara / Beti du gogoa, / Ez da erraz billatzen / Non nay alakoa!

Iru Diputadu Jaun / Prestu ta argiak / Emen ekusten ditut / Euskaldun garbiak. / Egitera dijoaz / Arturik neurriak, / Bergarako errian / Txit festa andiak.

Gerrak berekin ditu / Pena ta kaltea, / Gose egarriakin / Izurri betea: / Zeñek nay bear ez du / Soseguz jarrea? / Bergarako errian / Egin da pakea!>.

1841eko ospakizunen gastuen berri badaukagu, eta hortaz, jakina da Debako danbolinteroak izan zirela Iztuetaren dantza-taldeari laguntzen; eta kontuan har dezagun ordurako Iztuetak 73 urte zituela. Dantzariak kobratutakoa diru irteerarik garrantzitsuena izan zen, mahai-atsalaskaria salbuesirik, 3250 errealekin. Domingo Irauntak ere Motrikotik 1844ko abuztuaren 16an bidali gutunean, jada gainbehera zihoanaren berpizteko eskatzen zion:

<Este año sería muy conveniente el que se celebrara el aniversario del Convenio de Vergara y ejecutara Vd. con los bizarros jóvenes del país el broqueldantza y demás antigüedades>¹³¹.

Bigarren kapitulura itzuliz, desagun honetan bere estrategiaren eraso haundienaren pairalea danbolinteroak dela, eta berarengana jo zuen errukitu gabe. Nahiz lantzean behin dantzarien asmo okerrak ere aipatu, dantzaldian jazotzen zenaren ardura osoa musikariarengan ezarri zuen Iztuetak:

<Zeñ gizon izango da bada aiñ sorra eta ezjakiña argiro ezagaturik nabaro aitortuko ez duena, Gipuzkoako dantza oniritziak eta dantzari pozkarriak, danboliñetatik galdu diradena?>¹³².

Dantzen beherakada, bada, herri danbolinteruak eskolatzen direnean hasten zen:

¹³⁰Obras inéditas de Iztueta, op.cit., 194 or.

¹³¹Obras inéditas de Iztueta, op.cit., 207 or.

¹³²IZTUETA, Gipuzkoako dantza..., 113 or.

<Oslankai edo instrumentu erriaren txit bereki au otsankidan ipiñi bezain laster, asi ziraden denbora bereko danboliñak jakintsuenak, jaioterriko dantza ondrosoai beren soñu zar egokiak kendurik moldakaitzak aterata jotzen, beren iritzian, ederrago iduringo zutelako modako jantzi berriakin, anziña anziñakoakin baño>¹³³.

Hemen dago gako guztia, zeren dantza zaharrak ahazteaz aparte, egungo erara jotzen zituzten zortzikoak ezin baitziren dantzatu, kantatu ezin zirenen modu berean, bestalde, danbolintero eskolatuek ez zekiten erratza jotzen, hots, dantzaria gidatzen. Danbolintero hauek izen haundiko musikoengana joaten ziren ikasle, bertako dantzak irakasten ez zizkietenak, eta European modan ziren bestelako dantzak irakasten zizkieten: minueto, baltse, bolero eta kontra-dantzak:

<Alboradak ematera dijoatzenean ixil-ixilik aurkeztuko dirade etxe-atarian, non asiko duten Ingalaterrako minue edo mindue, eta bukatuko dute Franziako balsakin edo atsakin>.

Kontradantza Ingalaterrako *Conty-dance*-tik omen dator, baina Zamakolaren hitzei jarraikiz, gure Iztuetak aurka-dantza itzuli zuen, tradizioaren aurka zelakoan:

<Oek eta okerreko dantza Turkiakoen soñuak dirade, oraingo danboliñak darabiltzatenak gora eta bera, atzera ta aurrera, zearka ta saieska, zuzenka ta okerka, amilka ta zilipurdika, eta nork daki nola?>¹³⁴.

Dantza hauek, gainera, tradizioaren aurka izateaz gain moralaren aurkakoak ziren:

<Ez dezatela bada uste izan, balsakin oker dantzaen maitatzalleak, beretan arkitzen dala gauza obetandezkorik, eta senaera oneskirik, ez bada nazkagarritzko palaku itxusi, loitsuak, zeñean ezin legokean berai begira, lotsaturik txit damurriatu gabe>¹³⁵,

izan ere, dantza berri hauek saraoetan egiten baitziren:

<Gauaz gela itxietan ospatu oi diraden arrotz aietara artu zuten guzizko eresia portitz aundi bat>¹³⁶,

eta dantzari hauek gauez egiten baitzuten dantza:

<Beragatik atera oi dirade illun alderontz, beren arpegiak garbitzen ongi ikasi gabeko iru edo lau mutil zirzil, beste ainbeste neska moldakaitzekin, plaza agirikora, non oi dabilzan izulamilka, nazkagarritzko lotsagabekeriak baizik egiten ez dutela, zeñean ezin legokean iflor berai begira, txit damurriaturik guziz engurrutu gabe>¹³⁷,

eta apaizen antzera, emakumearengan ezarri zuen ardurarik gehien:

¹³³IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 101 or.

¹³⁴IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 106 or.

¹³⁵IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 122 or.

¹³⁶IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 90 or.

¹³⁷IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 91 or.

<Gaurko eguneko emakumeren geienak eman dute erbesteetako dantza mota, gabaz, gela itxietan egiten diradenetara, beren jaioterrikoak ixekaturik eta urruñaturik, ez bestegatik ez bada, toki itxi aietan zirri geiago gizonetzkoak egiten diezatelako>¹³⁸.

Edozein modutan, bada beste dantza bat bereziki lztuetak erdeinatzen zuena eta iparraldetik etorri ez zena, fandangoa alegia. Honen etsai porrokatua, Hondarribiako alkatearen adibidea ekarri zuen adierazgarri, baita Zamakolaren hitzak bermegarri, arabeengandik etorritako dantza dela baieztatuz:

<Danbolin otsankidari oek izanik aĩn aundikoiak, guztiz miretsitzen naiz nola lotsatzen ez diraden plaza agirikoan ainbeste ume zirtzilen tartean, orrako, txit maite duten fandango soñu, ez asierarik, ez erdirik, eta ez bukaerarik ezagutzen etzaiona joaz egotea, Gaztelako itxu gaita zamora jotzalleak ardandegi zuloetan ari oi diraden bezala, batetik bultza, bestetik erkoro, beren oslankaiak asko aldiz eskuetatik botatzen diezatela. Ez dute iñork esan bearrik soñu arrotz naspilatu au jotzeko, zergatik beren naikidakoa duten txilibituari berritxukeriak eragiteko. Nere gazte denboran, Gipuzkoako plaza bearkutsuetan debekatua oi zan, dantza arrotz, mugira itxusiakiko au egitea, baita beraren soñu zalagardatu nazkagarria jotzea ere, baña gaurko egunean, zortziko gozo erritarkiak ixekaz aienaturik, bera darabilte gora ta beera, aurrera ta atzera, erdira ta bazterrera, gauza oneskiren bat baliz bezala palakatuaz>¹³⁹.

Aurrerago ere, Hernaniko udalaren erabakia ekarri zigun, bertako danbolinteroak fandangoa jo ez zezan. Alabaina, honetan nahikoa integrista dagerkigu lztueta, eta seguraski nahikoa errotua zegoen ohituraren kontra jo zuen. Fandangoarekin batera, bizkai-dantza aipatu beharra dago:

<Dantza mota au da Bizkaitarren berenkia, zeña egin oi duten fanfangoaren modura, dos por kuartroko kontradantzaen soñuetan, beragatik esan oi zitzairen soñu gisa oei guzai Bizkai dantzako soñuak (...) bizkaitarrak ain itxutuak eta arras etziñak dira dantza onekin bere soñuetara, ezik, gizon dantza egiten duten guztietan, au bukatu ondoan dantzatuko dituzten beren soñu artu aiek, igarotzen dutelarik denbora geiago obetan artan baño (...) Uda guzian dituzte Bizkaian erromeria egunak, eta igarotzen dituzte askotan egun osoak, beren naierako dantza ta soñu aietan, gizon dantza bat bakarra ere egin gabe>¹⁴⁰.

Gipuzkoan ordea, ez zen usean dantza mota hura, fandangoa zein bizkai-dantza, giza-dantzaren ostean, nahiz onartu behar zuen hasiak zirela erabiltzen zenbait tokitan.

lztueta morala agertzen zaigu beraz; horrela ikusten du Ansorenak ere, eta Akesoloren modura frai Bartolomeren parean ezartzen du. Edozein modutan ere, geure ustez apologiaren beste tresna bat da honakoa, hau da, gipuzkoarrak ez ziren dantzen ez egokitasuna azpimarratu zigun, bada, ihauterietako dantza zaharretan ere ez moralitasun nabaria bazen zenbaitetan, aipatu ez zuena. Honetaz aski adierazgarria litzateke jada aipatu Lorentzo Alzateri igorri gutunean esandakoa. Donostiarrak baimena eskatzen zion lztuetari honen alabak parte hartu ahal izateko lehenbizikoak antolaturiko

¹³⁸IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 195 or.; Kontradantzen aurka Nicolas Blanco mintzatu zen bere *Examen theológico-moral sobre los theatros actuales de España* -Zaragoza, 1766-: <El baile fue, según costumbre, de aquella especie de contradanzas en las que casi desde el principio al fin, van asidos de las manos, y nadie ignora que jamás se practica esto sin algunas apreturas y señales de cariño, hombres y mujeres, y estas no cesan, según fuese su destreza, de dar brinco tan alto, tal vez sin reparar que al bajar al suelo, llegan los pies con tanta anticipación a las batas, que...>.

¹³⁹IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 130 or.

¹⁴⁰IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 180 or.

dantzan. Iztuetak baietz, baina argi esan zion ez zuela alaba dantzaldietan parte hartzen uzten bere baimenarik gabe:

<Si saliera a menudo dirían mal por mi, haciéndome por fatuo, pero mis ideas no son otras que vivan y revivan nuestras costumbres honestas dejando instrucciones para los venideros y espero conseguir mediante me favorezcan las actuales circunstancias>¹⁴¹.

Txistulariek sarrarazi dantza berri hauek, dantza zaharren gain-behera zekarten, eta urtean zehar dantzaldi ugari egiten zituzten herriak lehenago baldin baziren, Iztuetaren garaian jada ez zen halakorik asko geratzen. Garai bateko dantzari onak ere ez ziren jada geratzen, bai ordea dantzari txarrak. Musika mailan gertatzen zenaren antzera, baziren kanpora ikastera joaten ziren gazteak, esaterako Bergarakoak, zeinek uste baitzuten dantza zaharrak modan ez egoteagatik ez zirela egin behar, halaber euskararekin. Iztuetak parekatzen zuen euskera eta dantza, eta sentitzen zen Erro edo Astarloa berria, bere arloan behintzat. Bere hitzei sendotasun haundiagoa emateko Jovellanos, Zamakola eta Historiaren Akademiaren hiztegia aipatu zituen, baita testuak ekarri ere bai: Marina, Traggia, Gonzalez Arnau eta Abella, jada aipatu gutun berean ekartzen zituenak. Bermetzat ere Donostiako hainbat pisuzko pertsonak, guztiak erregidore, sindiko, alkate edo idazkari izanikoak.

Bigarren zatia bukatu gaberik, hasten zen Iztueta danbolinteroei aholku praktikoak ematen, giza-dantzaren soinua eta deiak nola jo behar zuten moduz. Hirugarren zatia 36 dantzen deskribapen teknikoak dugu, edo hobe esanda, ongi dantzatze gomendioak. Estreina eman zion Iztuetak kapituluari Gizon-dantzaren irakastearekin, baita dantza honen egokitasuna aldarrikatuz, bere garaian auzoerrien arteko amaraunaren berri ematen zigula. Iztuetak deskribatu soka-dantzaren inguruan gogoeta interesgarriak eskaini dizkigu Urbeltzek, dantza berean udal agintariak zuten garrantziaz ohartarazteko, baita zubien esanahiaren inguruan¹⁴². Iztuetak jarraitu zuen bere deskribapena honako dantza hauekin: gazte-dantza, etxeandre-dantza, galaien eta neskatxen esku-dantzak, edate-dantza edo karrika-dantza, ezpata-dantza, brokel-dantza, pordon-dantza, jorrai-dantza, azeri-dantza, bizkai-dantza eta, azkenik, soinu-zaharrak.

Ezpata-dantzaz ari denean probintziako herri guztietan ezagutu zuela baieztatu zigun Iztuetak, bazko zein patroien egunetan, baita gora haundiko pertsonak etortzen zirenean ere:

<Ezpata-dantza gogoangarri au da, denbora guzietan beti Gipuzkoatarrak txit maite izan ta izango dutena, zeñarekin menekiatu edo obsekiatzen ditugun, ala geren errietako batzartar jaunak nola orube edo suelo maitagarri onetan, egiteko aundietara anitz bider igaro izan diraden Espainiako gizon goienengoak, eta era guzietan beti biotzetik maitatu ditugun Erregeak>¹⁴³,

alabaina Iztueta kexu agertzen zitzaigun ordurako nahikoa egoera kezkagarrian baitzegoen, ahaztuta eta nahaspilatuta. Dantza honen gainean ari zela, ordea,

¹⁴¹JESUS ELOSEGI IRAZUSTA, *Juan Ignacio de Iztueta...*, op.cit., 196-197 or.

¹⁴²JUAN ANTONIO URBELTZ, *Bailar el caos: la danza de la osa y el soldado cojo*, Iruñea, Pamiela, 1994, 511-526 or.

¹⁴³IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 162 or.

ez zigun aipatu ere egin Jovellanosek bere oroitegian ekartzen zuen Asturiasko ezpata-dantza. Jovellanosek egin zuen deskribapenak gure Xemeingo edo Legazpiko ezpata-dantzekin bat egiten du, non dantzari nagusia gainontzeko dantzariak ezpatekin eginiko plataforman altxatzen den. Guztiarekin, ez da dudarik Iztuetak Jovellanosen testua ezagutzen zuela; gauza ezaguna da Espainia osoan ezpata-dantzak zeudela, eta adibide arras esanguratsua Cervantesek bere liburuan ekarri Camachoren ezkontzetan zuriz jantzitako 24 dantzarik buruturikoa.

Alabaina, liburuan zerbait bada Iztuetak goraipatzen duena horixe soinu-zaharren korpua dugu. Urbeltzen ustez, Iztuetak eskaini soinu-zaharren sistema zaharkiturik zegoen jada bere garaian, eta inork gutxik ezagutzen zuen. Iztueta horren jakilea zen, eta hortaz, dantza hauek zaharrak direlako erdeinatzen zituztenen aurka jardun zuen lehenbizikoz:

<Bakar bakarrik izen au aditzea, askoko dute oraingo gazte berri zaleak, muxindurik jarrita, ixukatzeko soñu ain gogoangarriak. Zergatik andiustez betetako oen iguñik gaiztoena dan, zernai gauza motaren gañean, zarraren izena aditzea, baña etzaiku ansi batere erausle ozpindu oek gaitik, gizon zentzu andikoak gure alde ditugunean>¹⁴⁴.

Urbeltzen ustez, Iztuetak bere liburuan jasotzen dituen soinu-zaharrak dantzaria formatzeko ariketa taula bat besterik ez dira, gaztea dantzaren bidean sarrarazteko. Hauek bi osagai jasotzen dituzte, alde batetik, dantzak egin ahal izateko behar den indarra, eta bestetik gustua dantzak plazan burutzeko. Dantza gipuzkoarrean trebatzeko ikas-prozesua soinu-zaharretatik abiatzen zen, horregatik, Iztuetak deskribatu zituen urratsen konbinazio posible guztiak 24 soinu-zaharretan txertatzen dira. Azken buruan, eta laburbilduz, tradizionalki iritsi ez zaizkigun soinu zaharrak ariketa soilak ziren dantzan trebatzeko: <Soñu zar oetan dago bada dantzariaren jakinduria guzia>¹⁴⁵.

Iztuetak eskaini zigun Gipuzkoako dantzen korpua hirukoitza zen, alde batetik ezpata-dantza eta brokel-dantza zeuden, gerlari-dantza erritualak, bestetik soka-dantza giza jostaketa, eta azkenik, ihauterietan eta abarretan ohikoak ziratekeen dantza txikiak. Baina gipuzkoar dantzak ongi gordetzeko, denboran eta kalitatean, behar-beharrezkotzat jotzen zuen soinu-zaharren sistima pedagogikoa:

<Soñu zarrak bear bezala dantzatzen ez dakienari ez da erraz adierazotzen beren aunditasuna zenbaterañoakoa dan, zeña argitaratu nairik ari naizan nere buru guzia puskatzen, eta irakurleak engorrututzen diturala. Baña uste det ezagutuko dutela oek, nere ekai edo intentzio onak zertarakoak diraden, eta beragatik, ez dutela gaitzat artuko onenbeste aldiz gauza bat berriztutzea>¹⁴⁶.

Kapitulu hau amaitzeko Jovellanosen aipu luzea ekarri zigun berriro Iztuetak, bereziki harira ez bazetorren ere. Asturiarra eredutzat harturik, bere parean aurkeztu nahi izan zigun bere burua, tradizio zaharren aldeko sutsua izanik ere, hauen biziraupenerako orduan beharrezkoa egiten zen erreformatzaile ilustratu baten modura, herriari zegokiona aginduz.

¹⁴⁴IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 181-182 or.

¹⁴⁵IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 71 or.

¹⁴⁶IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 197 or.

Dantzen liburua ahitzeko, Iztuetak bestelako jostaketen berri ekarri zигun, egoera oso osasuntsuan ere ez leudekeenak, hala nola, pilota, bertsolaritza, idi eta ahari apustuak, makila, saltoa, txingoa eta palanka, alabaina, laugarren zati honetan zegokeen musika bilduma, bi-hiru urte beranduago azalduko zen. *Euscaldun anciña anciñaco ta are lendabico etorquien dantza on iritci pozcarri gaitzic gabecoen soñu gogoangarriac beren itz neurtu edo versoquin* 1826an atera zen, nahiz barruko eskaintzaren amaieran Iztuetak 1827 urtea jarri zuen, Donostiako Ignazio Ramon Barojarenean, bai letrak eta bai partiturak, Vinsonek musika Frantzian moldizkiratua izan zela pentsatzen bazuen ere. Lan honen edizioei dagokienez, *princeps*-aren gainera, Juan Karlos Gortazarrek Eusko Ikaskuntzaren gerizpean bigarren bat apailatu zuen 1930 inguruan Bordelen eta aita Donostiaren eskutik argitara eman zena, jatorrizkoak aurkezten zituen arazoak argitu gabe eta hainbat akats berri gehiturik, esate baterako, behar ez ziren doinuak sei-zortziko konpasetik bost-zortziko konpasera egokitzea.

Iztuetak, baina, ez zekien musika idazten, eta beste batek egin zizkion partituren transkribaketa, Pedro Albenizek alegia, Hernaniko Manuel Larrarte organistak lagunduta¹⁴⁷. Pedro Albeniz Basanta¹⁴⁸ 1795eko apirilaren 14an sortu zen Logroñon. Aita, Mateo Antonio Perez de Albéniz musikari errioxarra, Pedro txiki-txikia zela etorri zen Donostia aldera Santa Maria elizako organujole eta kapera maisu lanak betetzera¹⁴⁹, eta hortaz, Pedro Albenizen, jaiotzez ez bada, bai egotezko gipuzkoartasuna ziurtaturik dago, eta bestaldetik ere, bere ama Klara Basanta tolosarra zuen. Gazte-gaztetatik musikari zion trebezia nabarmen zitzaion; hamar urterekin San Bizenteko parrokia donostiarraren organujolea zen, eta 13 urterekin Bilboko Santiago basilikako organujole izateko azterketan bigarrena geratu zen. Parisa abiatu zen musika ikasketak sakontzera, eta hantxe Henri Herz eta Kalkbrenner pianujole famatuak izan zituen irakasle, eta Rossinik berak izan zuen Albeniz bere ikasle hautatutakoen artean. 1828an, berriz ere Donostiaraturik, aita Santa Mariako parrokian betetzen zuen lan bera eman zioten.

1830ean Madril aldera jo zuen zenbait kontzertu ematera Pedro Escudero bibolin jolearekin batera. Ez zen txikia uztatu zuen arrakasta, eta Aranjuezen errege sendirako jo ostean, ber urteko uztailaren 17an Madrilgo Musika Eskolako piano irakasle izendatu zuten errege aginduaren bitartez. Lau urte beranduago, urriaren 27an, errege kaperaren lehenengo organujole egin zuten. 1841eko apirilaren 5ean Isabel II. erreginaren piano irakasle izendatua izan

¹⁴⁷ Anaia ere organojolea eta musika irakaslea zuen, alabaina ezin izan zion zeregin hartan lagundu ordurako hila baitzen; Jose Maria Iztuetarren anai nagusia zen, premua hortaz, etxea egokitu eta hartu zuena; Loiolako josulagunen etxean Urdazubitik etorririko premonstratenseekin ikasitakoa, 1802ko San Fermin egun berean Zaldibiako organujole kargua hartu zuen, hala nola karguarekin batera lehenbiziko letretako irakaslea izateko ardura ere, alabaina, laburraren labur eman zuen zeregin hartan, 1805eko martxoaren 2an zendu baitzen.

¹⁴⁸ HILARION ESLABA, "Biografía de don Pedro Albéniz", *Gaceta musical de Madrid*, XII, 1855-IV-22, 89-91 or. (honen faksimila in JOSE INAZIO ANSORENA MINER, *Iztueta eta Albenizen musika bilduma*, op.cit., 55-57 or); "El músico don Pedro de Albéniz", *BAP*, III, 1947, 124-125 or.

¹⁴⁹ Perez de Albeniz aita -ez dakigu zer dela eta galdu zuen arabar itxurako abizen erdia gure Pedro Albenizek- lan teoriko baten egilea ere bazen: *Instrucción metódica, especulativa, y práctica para enseñar a cantar y tañer la música moderna y antigua*, Donostia, 1808 -aita Donostiaren arabera 1802an-. Donostian zendu zen 1831ko ekainaren 23an.

zen, bi urte beranduago Isabel Katolikoaren nahiz Karlos III.aren ordeneko dominak eman zizkiotela. Azkenik, 1855eko apirilaren 12an hil zen Madrilen.

Albenizen piano ikasteko metodoak¹⁵⁰ Espainiako piano ikasketa modernoei hasiera eman zien, eta Madrilgo musika eskolan klaseko testu liburutzat hartu izan zen. Utzi zizkigun musika lanak oso ugariak dira, baina Rafael Mitjanaren ustez ez dira interes haundikoak, Thalberg nahiz Kalkbrennerren eraginaren pean sortuak baitira; Albenizek ekoiztu operako gaien gainean eginiko aldaera, fantasia eta rondoen, nahiz piano bakarrerako, lau eskuko pianorako edo biolak, bibolinak eta biolonzeloak lagundutako pianorako doinuen artean, Mitjanak pianorako estudioen bi serie bakarrik, 56. eta 60. lanak, azpimarratu zituen¹⁵¹.

Hauez gainera, naski, eta ia erabat oharkabea igaro zaigun Iztuetaren bigarren lanaren transkribaketa aipatu behar da Albenizen lantzat.

<Gure aspaldiko musika ezagutzeko altxor paregabea da musika bilduma hau. Kontutan hartu liburuaren doinurik gehienak hirurehun-bat urtez atzera garamatzatela, beren sorrera eta jatorri garaia gutxienez XVIII. mendearen hasieran kokatu behar baitugu eta hainbatetan lehenago>¹⁵².

Ansorenak eginiko Iztuetaren lan honen gaurkotzetik zera ateratzen da garbi: abestiak direnak kenduta, beste doinu guztiak bai danbolin doinuak direla, eta orain arte ulertzeko egon diren arazoen iturria danbolintero zaharrek erabili musika sistema berezia izan da¹⁵³. Edozein modutan ere, Ansorenaren aburuz, garbi geratu behar da Iztuetak eginiko lanaren zehaztasuna herri musika jasoketan.

Iztuetak eta Albenizek jasotako ondare hau, bada, Donostiako Latierro txistulariarengandik hartu zuten. Pedro Ignazio Latierro Zabala tornulari azpeitiarra Orozkoko harango danbolintero izan zen Donostiakoa izan baino lehenago. Mateo Albenizek, aitak beraz, Santa Mariako organujole zegoela aukeratu zuen Latierro Roque Genaro Azpiazu eta Genaro Jose Ibarguren danbolinteroan aurretik 1816ko azterketan. Latierro udal konstituzionalaren aldekoa izan zen hirurteko hartan, eta Mirakruz baserrikoek poterea hartu zutenean, Latierrok galdu zuen bere lanbidea, harik eta 1826an, Iztuetaren bitartekaritzari esker, berriz ere plaza berreskuratu zuen arte¹⁵⁴.

GD-ren hitzaurrean Iztuetak zioenez, baziren bost urte -1819an beraz- beste donostiar garrantzitsu batek eskaturik Latierro danbolinteroari soñu zaharrak

¹⁵⁰ *Método completo de piano del conservatorio de música*, Madril, Romero, 1840.

¹⁵¹ Op. 56, *Estudios melódicos a cuatro manos*; op. 60, *Flores melódicas en forma de estudios a cuatro manos*: Rosa, Jazmín, Adelfa, Artemisa, Azucena y Siempre viva.

¹⁵² JOSE INAZIO ANSORENA MINER, *Iztueta eta Albénizen musika bilduma*, op.cit., 12 or.

¹⁵³ Jada bere garaian arazo larriak sortu ziren musika hauen inguruan; Pedro Madrazok bere 1895eko Nafarroari buruzko lan potoloan Iztuetari <crítico muy competente aunque algo estrafulario> deitu zion, eta George Améren hitzok jaso zituen: <Es evidente que casi todas estas tonadas están mal escritas: hay en ellas frecuentes contrasentidos de ritmo y de tono, en que los vascos no han podido incurrir por más inculto que se suponga su sentimiento musical. Únase a esto la falta de interpretación local, y tendremos que no es posible hacer sino apreciaciones deficientes. La vaguedad y la extravagancia son tales, que teme uno habérselas con verdaderos enigmas>.

¹⁵⁴ LUIS MURUGARREN, "El txistulari Latierro", *BAP*, XXXVII, 1981, 330-passim.

erakutsi zizkiola gero honek paperera pasaturik artxibuan izan zitezen. Ez dirudi, ordea, lztueta pozikegi geratu zenik Latierrok soñu-zaharrekiko zuen jarrerarekin:

<Egia da, bakar-bakarrik Donostiako Latierrok jotzen duena ongi ezpata dantzariakin, gizon dantzaren soñua, baita ikasi dituen ere soñu zar gogoangarriak, baña ezdakit berak jotzeko txit gogo anitz ote duen>¹⁵⁵,

alabaina bestelako dantzak ongi jotzen zituen, eta Latierrorengandik jaso zituen Albenizek; soñu zaharrak, berriz, eta lztuetari men egiñez, Zaldibiakoari jaso zizkion:

<Pedro Albéniz, Uri leial onetako batostari edo organista jakinsunak, bein batez esan ziran arteraño ezik, danboliñak, arratzaren otsarekin galkitatzten zituztela gure erriko soñu guziak, zeñak galde egin ziran, lenagokoak zer modutan jo oi zuten, eta adierazo nionean, segurutu baitziran, egokiago zala askoz ere lenagokoena oraingoaren aldean>¹⁵⁶.

Musika liburua berandu etorri zen, lztuetak dantza liburuaren beraren zati iragarri zuen aldetik, bada, honen hitzaurrean lau zatitan banandu baitzuen dantza liburua, laugarrenean <soñu zar gogoangarriak beren bersoakin, musikan> zeudela, eta azkeneko orrialdean ezarri oharkeraren arabera:

<Gisa berean eskañi det soñu beran otsakinda edo musika, zeña arkitzen dan moldizki edo prensan, eta argitaratuko deran egun gutxiren epean>¹⁵⁷,

ia hiru urte izan baitziren egun gutxiko epea. Baina honakoxea ez da dantza liburua eta musika kaierraren artean soma daitekeen lotura desegoki bakarra. Ansorenak, jada artikulu zaharkituxe batean¹⁵⁸, bi lanetako musiken artean egokiera faltaz ohartarazi gintuen. Lehendabiziko 38 soinuak gehi 49.a bai datozela batera GD-n deskribatutakoarekin. Ondarreko soinuetatik, batzuk bai aipatzen direla GD-n, hain zuzen ere, 40.a, 41.a, 47.a, eta 52.a. Alabaina, gainontzeko soinuak GD-n aipatuak izan gabe agertu zituen Zaldibiakoak. Bestaldetik ere, badira hainbat dantza GD-n aipatzen direnak baina DS-n zehatz-mehatz emanda ez daudenak, zehazki, Brokel-dantzaren aldaera guztiak, GD-n bederatzi direnak -Boastitzea, Agurra, Makil txiki, Zortziko lau aldetakoa, Brokel, Zortziko 40 muriskakoa, Makil haundi, Bilantziko eta Zinta dantza- DS-n bakarrera mugatzen direnak. Bitxi samar zeritzon Ansorenak Brokel-dantzarekin lztuetak erakutsitako jarrerari. Dantza honi buruzko arras azalpen gutxi ematea ezezik, honetan bakarrik ontzat eman zituen sarturiko aldaketak:

<Nere gazte denboran bederatzi aldaira edo mudantza obek egin oi ziran dantza mota onetan. Bada orain, nola Gipuzkoako zaldun gazte, argi askok, ikasi dituzten azitetxe edo seminarioetan, kontra dantza ta beste aldaira gisa anitz, obek sartu dituzte brokel dantzan guziz egokitasun andian, eta txit txukinkiro. Beragatik maitatu bear ditugu gureak balirake bezala, zeñean dantza mota oni bere onetsiak bezala darraiozkan, eta bidez edertzen, galantzen, eta ubaritzen duten>¹⁵⁹.

¹⁵⁵IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 105-106 or.

¹⁵⁶IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 115 or.

¹⁵⁷IZTUETA, *Gipuzkoako dantza...*, 270 or.

¹⁵⁸JOSE INAZIO ANSORENA MINER, "Algunas notas previas al estudio de la obra de Juan Ignacio de Iztueta", *Cuadernos de sección de El Folklore I*, Donostia, 1981, 51-passim.

¹⁵⁹IZTUETA, *Gipuzkoako dantza*, 172 or.

Ansorenaren ustetan, Iztuetaren jarreratik Brokel-dantza nahikoa dantza berria zela pentsa daiteke, eta horretaz jakile bazen Iztueta, bestalde, egunean Gipuzkoan indartsuen mantendu den dantza izanki.

Manuel Larrartek Iztuetari eskaini zion laguntza hitz neurtuak musikari ezartzeari zegokionean zetzan, eta horrela aitortu zuen Iztuetak GD-n¹⁶⁰. Musikaren azpian agertzen diren bertsoak, aldiz, bestelako kontua dira. Hasteko, dudarik ez dago gehienak Iztuetak eginak direla esaten denean, honela baieztatu dute, bederik ere, bai Garmendiak eta bai aurretiago ere Orixek berak:

<Aunque Iztueta atribuye remota antigüedad a estas letras, confesando, sin embargo, que no son antiguos todos los retazos que ha reunido, por el lenguaje no se puede inferir tal antigüedad, pues no hay un solo arcaísmo>¹⁶¹,

Gaizka Barandiaranek ez zuen horrela pentsatzen. Aizkibelek ere ez zuen Iztuetaren eskua bertsoan ikusten, eta erabat sinesturik zegoen Zaldibikoak eginiko jasoketa-lan folklorikoaz, bere *Gramática analítica* eskuizkribuan zioen moduan:

<Tiene mucho mérito esta obra porque transmite a la posteridad muchas de nuestras costumbres antiguas, que por desgracia se van perdiendo de día en día. No puedo menos de quejarme del rigor que ha puesto en su censura el sr. José Ramón de Elorza, por cuyo motivo no se ha permitido la impresión de la música con sus letras, que nada tienen de escandalosas más que para un vicario de monjas. En el siglo XIX nada pierden las costumbres con la publicación de unas canciones que su santidad misma las hallaría muy corrientes. A la verdad hace poco honor la censura al sr. Elorza, y no sabe el daño que con ella ha causado a la literatura bascongada, privándola se puede decir de los monumentos más antiguos de nuestra poesía y música>¹⁶².

Ansorenaren aburuz bertso hauek ez dute balio literariorik, eskasak dira osoro, eta horrela ere azaldu zitzaigun Manuel Lekuona:

<Me he llevado un poco de desengaño con las letras de GD, me había imaginado que el zaldibitarra habría puesto más gatz eta piper en la sustitución de las letras originales>¹⁶³.

Puntu honetara iritsirik, bi hitz Iztuetaren euskararen harian. Honen gainean asko esan eta idatzi egin da, ez beti onerako. Aita Donostiarentzat Iztuetaren euskara ez da eskasa, alabaina, bazuen zer araztu:

<Iztueta es fluído, abundante, su léxico es más bien rico, de frase larga, se encuentran en su prosa detalles de lengua o perdidos hoy o no corrientes en el habla ordinaria. Al lado de estas buenas cualidades que le hacen un escritor estimable hay que reprocharle en esta obra el excesivo empeño en multiplicar los adjetivos, llevado de su entusiasmo por las danzas o indignación al ver las corruptelas que se introducían en la música y juegos del país. Iztueta pagó tributo a la construcción castellana en oraciones de relativo o circunstanciales en forma

¹⁶⁰Honetaz aparte, Hernaniko dantzen berri eman zion Iztuetari, musikaria izateaz gain dantzari ona baitzen.

¹⁶¹“Iztueta y sus canciones”, *Euskal Esnalea*, 1931.

¹⁶²JOSE GARMENDIA ARRUABARRENA, “Aizquibel e Iztueta”, *Euskera*, 1994, 39 or.

¹⁶³Honen harian ere, oroit ditzagun Borrowen hitzak Iztuetaren bertsoez.

no natural al vasco, haciendo puntos largos en que van entrelazadas diversas oraciones. Esto hace difícil, fatigosa la lectura del libro>¹⁶⁴.

Orixek Iztuetaren euskera aztertu zuen gaingiroki 1930ean Euskal Esnalekoek saritu zioten luzaera aldetik lan eskas batean, non hiztegiak soilik bereganatzen zuen Orixeren kezka:

<Iztueta'ren euskera, tankeraz beroa, gorria, ele-eder edo elocuentea da; esatez jalkia, ixurbera, gozoa; itzez ugaria ta aukeratua. Itz berriak, eskuarki, Larramendi'rengandik artuak ditu. Banakaen batzuk bai bereak dira>¹⁶⁵.

Bere garaian, Iztuetaren euskara ez zeukaten txartzat, eta horixe aski argi ikus daiteke orriotan ateratzen zaizkigun hainbat lekukotasunetan. Horretan, neurri batean, Larramendiri bezala gertatu zitzaion Zaldibikoari; hasiera batean eredutzat harturik, geroago zeharo mespretxatua, eta egun, duen balioan onartuago, ausaz. Asko izan ziren Iztuetarengan eredu izan zutenak. Aizkibekek zaldibiarren hiztegi lanabesak erabili zituen berea ontzeko. Lardizabalek berak Iztuetaren euskararen zantzuak erakusten ditu, eta Iturriagak lankide izan zuen bere elkarrizketen itzultzeko. Ramon Gereka Aldundiko idazkariak Plautoren aferan sarrarazi zuen Iztueta hain zen haundia horrengan zuen miresmena euskara kontuetan, eta honetan gaudela, gauza jakina da Léclusek jakintsu deitu zuela frai Bartolomereren zorabiorako. Abbadiek berriz lapurteraz ondutako lanak baino gustagarriagoa zuen Iztuetaren euskara gipuzkoarra, jatorrago eta euskaldunago nonbait:

<Su estilo guipuzcoano me gusta mucho, me parece más legítimo bascongado que el de las pocas obras que han salido a la luz en el Labourt, estas tienen en parte cierta mezcla de latín y francés que disfraza y profana la antigüedad de nuestro incomparable idioma>¹⁶⁶.

Alabaina ez da gauza bera bertsolari edo poeta gisa Iztuetak zezakeen artea edota askotan kritikatu izan zaion euskara kaxkarra erabiltzea. Ezeizabarrenak ez du zeharo erdeinatzen Iztuetaren euskara, nahiz Larramendiren bizkar gehiegi egotea onartu, edota, esaldi luzeegi, korapilotsuegi eta matatsuegi egitea. Mitxelenak, *Gipuzkoako Kondaira*-ren harian ondu zuen aipaturiko artikuluan, Iztueta idazkera homogeneoa eta supradialektala erabiltzeko kezkatzen zuen ardura azpimarratzen zigun, gipuzkoartasunaz gain, bizkaieraren adibide ugari erabiltzen zituela, hiztegian jasota geratu direnak bederen.

¹⁶⁴AITA DONOSTIA, "Iztueta, la poesía vasca y el Churrimpampli", *Lecaroz*, 1953, 31-41 or.

¹⁶⁵NIKOLAS ORMAETXEA, "Iztuetaren euskera", *Euskal Esnalea*, XX, 1930.

¹⁶⁶*Obras inéditas de Iztueta*, 155 or.